SIGMUND FREUD

ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΣΗΣ

μετάφραση:
Βασίλης Πατσογιάννης

πρόλογος:
Jean Laplanche

ΠΛΕΘΡΟΝ

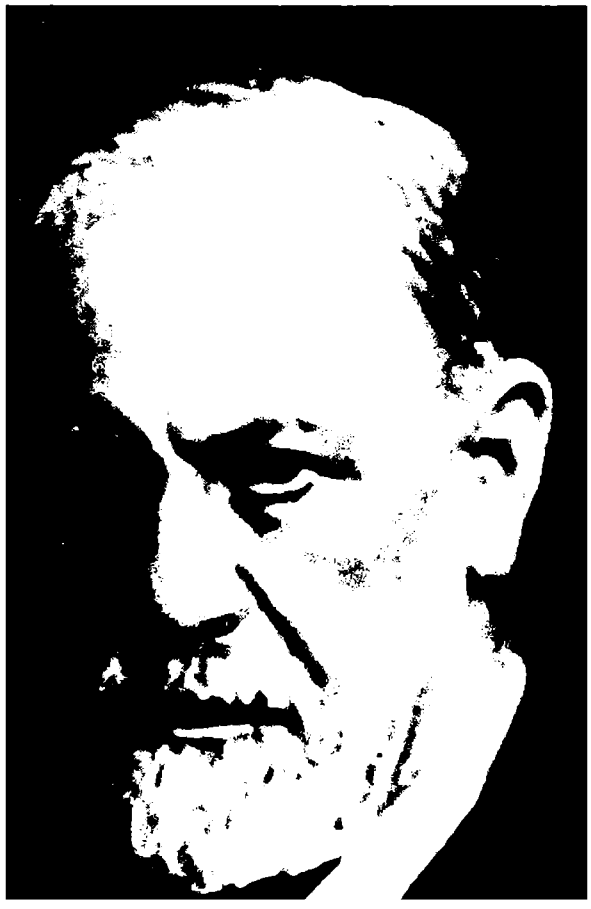

ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΣΗΣ

τίτλος πρωτοτύπου:
Sigmund Freud, «Jenseits des Lustprinzips» (1920), *Gesammelte Werke, Werke aus den Jahren 1920-1924*, τόμ. 13, S. Fischer Verlag

© για την ελληνική μετάφραση: Εκδόσεις Πλέθρον, 2014

Για να αγοράσετε το παρόν ή άλλα βιβλία των εκδόσεων Πλέθρον
επισκεφθείτε την ιστοσελίδα μας www.plethronbooks.gr

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΛΕΘΡΟΝ – Λ. Ρινόπουλος & ΣΙΑ Ε.Ε.
Σίνα 42, 106 78 Αθήνα, τηλ.: (210) 36.19.363
Βιβλιοπωλείο: Μασσαλίας 20α, 106 80 Αθήνα,
τηλ.: (210) 36.45.057, fax: (210) 36.41.260
http://www.plethronbooks.gr
e-mail: plethron@otenet.gr

ISBN 978-960-348-253-6

Περιεχόμενα

Jean Laplanche
Πρόλογος
[σσ. 9-21]

*

Sigmund Freud
Πέρα από την αρχή της ευχαρίστησης
[σσ. 23-99]

Πρόλογος

Έχουμε στα χέρια μας ένα κείμενο που, ολόκληρο ή εν μέρει, μπορεί να το έχουμε διαβάσει και ξαναδιαβάσει δεκάδες φορές: χωρίζεται σε κεφάλαια, που το καθένα τους χαρακτηρίζεται από μια ορισμένη αυτονομία στη σκέψη και στο ύφος, ενώ ταυτόχρονα διαπλέκεται με τα άλλα. Θα ήταν λάθος να πιστέψουμε ότι μπορούμε να μαντέψουμε αμέσως, βάσει του τίτλου του, το θέμα του βιβλίου· στην ουσία, το «πέρα από» μπορεί να υπονοεί ότι ο Φρόυντ ήθελε να πάει μακρύτερα από την αρχή της ευχαρίστησης, δηλαδή σε ένα ενδεχομένως μεταφυσικό «επέκεινα». Εξάλλου, ο γερμανικός όρος *jenseits* είναι καθαυτόν εξίσου απατηλός με τη μετάφρασή του, και θα δούμε στη συνέχεια του κειμένου ότι δεν πρόκειται ούτε για ένα μελλοντολογικό όραμα ούτε, πολλώ μάλλον, για μια εσχατολογία, αλλά για κάτι που βρίσκεται πιθανόν «από την άλλη μεριά», ακόμη και από την «εδώ μεριά» της αρχής της ευχαρίστησης.

Θα παρακολουθήσουμε επί τροχάδην τα επτά κεφάλαια που χώρισε ο ίδιος ο Φρόυντ πριν εντοπίσουμε έναν ορισμένο αριθμό γενικών ζητημάτων.

1. Υπάρχουν άραγε στη λειτουργία της «αρχής της ευχαρίστησης» σύμφυτες όντως δυσκολίες; Εν πάση περιπτώσει, ο Φρόυντ προσπαθεί να τις περιορίσει, υιοθετώντας αυτό που ονομάζει οικονομική σκοπιά, δηλαδή επικαλούμενος τις ποσότητες ψυ-

χικής ενέργειας που κυκλοφορούν εντός του ψυχικού οργάνου. Θα παρατηρήσουμε ότι η ενέργεια αυτή δεν εξειδικεύεται καθόλου σύμφωνα με τους διάφορους τύπους ενορμήσεων που προτείνονται: η ευχαρίστηση θεωρείται ότι συστοιχεί σε κάθε μείωση της έντασης εντός του ψυχικού οργάνου, η δυσαρέσκεια σε κάθε αύξηση της εν λόγω έντασης.

Ο Φρόυντ θα επικαλεστεί περισσότερο τεχνικές έννοιες, όπως αυτήν της ομοιόστασης ή ακόμη και της σταθερότητας. Υποστηρίζει ότι το βιολογικό σύστημα διέπεται βασικά από μια τάση προς την πλέον σταθερή κατάσταση, ή ακόμη και προς το «μηδέν», δηλαδή προς την ολική απουσία έντασης. Έτσι, θα μπορούσαμε να βρούμε στις διατυπώσεις του Φρόυντ να εγείρονται πολλά ζητήματα, όπως εκείνο –το οποίο θίγει παρεμπιπτόντως– που αφορά τη δυνατότητα ύπαρξης μιας *ασυνείδητης* ευχαρίστησης και δυσαρέσκειας, πράγμα δύσκολο στη σύλληψή του, ωστόσο απαραίτητο για τη θεωρία της ψυχικής σύγκρουσης και του συμπτώματος.

2. Στο κεφάλαιο 2 οι νέες δυσκολίες της αρχής της ευχαρίστησης συσχετίζονται με την τραυματική ή τη μετατραυματική κατάσταση, όπως μπορούμε να την παρατηρήσουμε, αφενός στις τραυματικές νευρώσεις και στις νευρώσεις πολέμου (μόλις είχε τελειώσει ο πόλεμος 1914-1918), και αφετέρου στους λιγότερο βίαιους τραυματισμούς, όπως μπορούμε να τους παρατηρήσουμε στα παιδιά. Στην πρώτη περίπτωση, ουσιαστικά, τα όνειρα των ασθενών εκείνων που έχουν υποστεί βαρείς τραυματισμούς, αντί να σβήνουν τη δυσαρέσκεια και να την αντικαθιστούν με μια «εκπλήρωση επιθυμίας», επαναλαμβάνουν αδιάκοπα και ακριβέστατα τον ίδιο τον δυσάρεστο τραυματισμό. Η δεύτερη περίπτωση είναι η ήδη πασίγνωστη παρατήρηση του «παιχνιδιού με το καρούλι», όπως την περιγράφει λεπτομερέστατα ο Φρόυντ με α-

φορμή τον εγγονό του Ερνστ. Τούτη η περιγραφή έχει πολλές φορές αναλυθεί και συζητηθεί. Ο αναγνώστης θα παρατηρήσει ότι ο Φρόυντ δεν στηρίζεται σε μια μοναδική λύση, αλλά προτείνει εν προκειμένω περισσότερες.

3. Βρισκόμαστε, λοιπόν, στο τέλος των δύο πρώτων κεφαλαίων, που φαίνεται μάλλον να τελειώνουν μέσα στην αβεβαιότητα, και γι' αυτό ξαφνιαζόμαστε όταν βλέπουμε στις τελευταίες γραμμές του κεφαλαίου 2 τον Φρόυντ να διατυπώνει –με ριζοσπαστική βεβαιότητα– τα «σχέδιά» του για το σύνολο του κειμένου του, δηλαδή την αναζήτηση αποδείξεων σχετικά με «τη δραστικότητα των τάσεων πέρα από την αρχή της ευχαρίστησης, δηλαδή για τάσεις πιο πρωτογενείς και ανεξάρτητες από αυτή».

Για να παρουσιάσει τις αποδείξεις του, ο Φρόυντ χρησιμοποιεί το επιχείρημα της μακράς ψυχαναλυτικής του εμπειρίας, που επιβεβαιώνει την οικουμενικότητα της μεταβίβασης εντός της θεραπείας, δηλαδή ότι οι ασθενείς προτιμούν να επαναλαμβάνουν το απωθημένο παρά να το θυμούνται, ενεργώντας, έτσι, υπό το κράτος της *ψυχαναγκαστικής επανάληψης*. Επιπλέον, αυτή δεν αφορά μόνο τα ευχάριστα βιώματα αλλά και τα δυσάρεστα. Παρά τις απογοητεύσεις που φέρνει η μεταβίβαση, η οποία επαναλαμβάνει τις παιδικές απογοητεύσεις, θα λυθεί μέσα από τις μεγαλύτερες δυσκολίες. Ο Φρόυντ θα προσθέσει στις περιπτώσεις αυτές εκείνες των «μη νευρωτικών» προσώπων, στις οποίες βρίσκουμε επαναλαμβανόμενες φάσεις ζωής, συχνότερα οδυνηρές, χωρίς κατά τα φαινόμενα το υποκείμενο να έχει συμβάλει καθόλου σ' αυτές: ό,τι ονομάζει στο βιβλίο αυτό ως «ψυχαναγκασμό πεπρωμένου» εκφράζεται κατά τη γνώμη του συναρπαστικά σε ένα ποιητικό επεισόδιο του Τάσσο.

Τούτο το τέλος του κεφαλαίου 3, που ανακεφαλαιώνει σύν-

τομα τα παραδείγματα που εκτέθηκαν στα κεφάλαια 2 και 3, δίνει την εντύπωση ότι η υπόθεση της ψυχαναγκαστικής επανάληψης αποτελεί για τον Φρόυντ ένα είδος, αναπόφευκτου αλλά αινιγματικού, θεωρητικού υπολοίπου για το οποίο θα πρέπει να προσπαθήσει να βρει μια εξήγηση.

4. Ο αναγνώστης θα μπορέσει να προχωρήσει έπειτα στα κεφάλαια 4 και 5, που εισάγονται με την ειδοποίηση του Φρόυντ: «Ό,τι ακολουθεί είναι εικοτολογία...» Δεν είναι εύκολο, ομολογουμένως, να ξέρουμε τι εννοεί ο συγγραφέας με τον όρο αυτόν: αναμφίβολα, είναι συγκροτημένα επιχειρήματα, τα οποία δεν έχουν, βέβαια, αποδεικτική αξία, αλλά τα θεωρεί πολύ σημαντικά, έστω και αν ο κάθε αναγνώστης παραμένει ελεύθερος να τα λάβει υπόψη του κατά τις προσωπικές του προτιμήσεις. Ουσιαστικά, πρόκειται, βέβαια, για το θέμα του θανάτου, που η ύπαρξή του –είναι ώρα να το θυμίσουμε– ήταν τόσο σημαντική σε εκείνα τα χρόνια του πολέμου και του πένθους.

Επιπλέον, αν μας εμπιστεύεται ότι οι σκέψεις του γυρνούν συχνά πολύ πίσω, είναι επειδή σκέφτεται τα πιο παλιά μεταψυχολογικά γραπτά του (*Σχέδιο μιας ψυχολογίας*, *Μελέτες για την υστερία* κτλ. Οι προνομιακοί συζητητές, Μπρόυερ, Φλις, έχουν πια χαθεί...).

Η εικοτολογική κατασκευή του Φρόυντ ξεκινά, λοιπόν, από τις απαρχές της ζωής επί γης, δηλαδή από «μια αδιαφοροποίητη μικρή κύστη με ευερέθιστο υλικό», βυθισμένη σε έναν κόσμο νεκρό, που διασχίζεται, επίσης, από ποσότητες ενέργειας ασύγκριτα μεγαλύτερες από αυτές που προέρχονται από το εσωτερικό. Μας υποδεικνύει ότι επαναλαμβάνει εδώ, με έναν άλλον τρόπο, την περίφημη σχηματική εικόνα του ψυχικού οργάνου που συμπεριέλαβε «στο θεωρητικό κομμάτι της *Ερμηνείας των ονείρων* (1900)». Ο αναγνώστης θα δει πώς ανακατασκευάζει

αυτό το όργανο με ιστορικό, μηχανικό και, ταυτόχρονα, γενετικό τρόπο. Εκτός από τα συνειδητά και μνημονικά συστήματα, η καινοτομία είναι ο προστατευτικός φλοιός του ψυχικού συστήματος, που σχηματίζει κάτι σαν τείχος γύρω από το εν λόγω σύστημα. Ο φλοιός αυτός ονομάζεται «αλεξιερεθιστικός»· διατηρεί το όριο μεταξύ του εσωτερικού και του εξωτερικού επιπέδου της ενέργειας.

Αφού περιγράψει τον πόνο και τον τραυματισμό ως, αντίστοιχα, περιορισμένης ή μεγάλης έκτασης διαρρήξεις της αλεξιερεθιστικής προστασίας, που καταλήγουν στην εισβολή ποσοτήτων ελεύθερης αποδιοργανωτικής ενέργειας στην κύστη, ο Φρόυντ επανέρχεται στα παραδείγματα τραυματισμών που είχε προτείνει στα προηγούμενα κεφάλαια, δίνοντας στην επανάληψη μια πληρέστερη μεταψυχολογική εξήγηση: αυτή δεσμεύει τις άτακτες ενέργειες που συρρέουν στο ρήγμα, πριν να μπορέσει να τις αποβάλει σύμφωνα με την αρχή της ευχαρίστησης. Εδώ θα βρει κανείς ιδίως μια σημαντική τροποποίηση της θεωρίας του ονείρου, που προϋποθέτει ένα στάδιο προγενέστερο της δέσμευσης, πριν από την πιθανότητα εκπλήρωσης της επιθυμίας σύμφωνα με την αρχή της ευχαρίστησης.

5. Όμως αυτή η διεύρυνση του πεδίου της ψυχαναγκαστικής επανάληψης δεν είναι άσχετη με τον ενορμητικό κόσμο, δηλαδή, βασικά, με τις διεγέρσεις που προέρχονται από το εσωτερικό του οργανισμού: εδώ οι ενορμήσεις (που είχαν οριστεί με αρκετά διαφορετικό τρόπο στα προηγούμενα κείμενα) περιβάλλονται από έναν, συντηρητικής φύσεως, γενικό ψυχαναγκασμό, επιβάλλοντας ως μοναδικό σκοπό στην οργανική ζωή την αποκατάσταση μιας προγενέστερης κατάστασης. Δεδομένου ότι «το άβιο υπήρξε πριν από το έμβιο», δικαιούμαστε να πούμε ότι «ο σκοπός της ζωής είναι ο θάνατος». Επομένως, είναι στο κεφά-

λαιο αυτό που εισάγεται η «ενόρμηση του θανάτου». Ο προσεκτικός αναγνώστης θα εκπλαγεί από την ευφραδή ρητορική του Φρόυντ, από τη συνειδητά σκόπιμη ταυτολογία του:

> Αν στηριχτεί κανείς στην αποκλειστικά συντηρητική φύση των ενορμήσεων, δεν μπορεί να καταλήξει σε διαφορετικές υποθέσεις σχετικά με την καταγωγή και τον σκοπό της ζωής.

Θα προσέξει, επίσης, κανείς όλες τις υποσελίδιες σημειώσεις και προσθήκες, που εκφράζουν «μεταμέλειες», αποχρώσεις, όπως επίσης, στο τέλος του κεφαλαίου, σε μερικές γραμμές, την είσοδο στο προσκήνιο του προσώπου του *Έρωτα*, που λειτουργεί ως σοβαρό αντιστάθμισμα σε όλη την προηγούμενη ανάπτυξη της σκέψης του.

6. Άπαξ και έγινε αποδεκτός, ή μάλλον τέθηκε, ο μείζων δυϊσμός των ενορμήσεων της ζωής και των ενορμήσεων του θανάτου, ο Φρόυντ επανέρχεται δριμύτερος, στο κεφάλαιο 6, στον δικό του τρόπο θεωρητικής επιχειρηματολογίας, δικαιολογώντας τον με το γεγονός ότι «σπάνια είναι κανείς αμερόληπτος, όταν πρόκειται για τις μεγάλες υποθέσεις».

Οι σελίδες αυτές, παρότι δίνουν την εντύπωση ότι είναι γραμμένες κάπως αυθόρμητα και η πραγμάτευσή τους είναι κάπως ασύντακτη, θα συνεχίσουν διάφορα ζητήματα που είχαν μείνει εκκρεμή. Αρχικά, πρέπει να δοθεί χώρος στους συγγραφείς που ενδιαφέρονται για τις έσχατες σκοπιμότητες της ύπαρξης –μεταξύ αυτών: ο Β. Φλις και η θεωρία του για την αρσενική και τη θηλυκή έμβια ουσία, ο Α. Βάισμαν με την εύστοχα αιτιολογημένη διαφοροποίηση του θνητού σώματος (soma) και του αθάνατου γεννητικού πλάσματος, ο Κ. Γκ. Γιουνγκ και η επιστροφή του σε έναν ενορμητικό μονισμό κτλ. Και αφού αποπέμψει τις σκέψεις που κρίνει ότι είναι ασύμβατες με τη δική του, ο Φρόυντ βρίσκε-

ται αντιμέτωπος με τη μείζονα αναδόμηση της θεωρίας των ενορμήσεων, που δεν αντικαθιστά όρο προς όρο τα συστατικά της προηγούμενης θεωρίας, αλλά τα αρθρώνει με πολύ διαφορετικό τρόπο. Ιδιαίτερα, οι ενορμήσεις της ζωής ή σεξουαλικές ενορμήσεις θέτουν κάποια ειδικά ζητήματα: πρέπει κατ' αρχάς να σημειώσουμε ότι, όπως ακριβώς και οι ενορμήσεις του θανάτου, διέπονται από την ψυχαναγκαστική επανάληψη... Τι επαναλαμβάνουν, όμως; Εδώ ο Φρόυντ περνά με ένα άλμα από την πραγματικότητα κατ' ευθείαν στον μύθο, παραπέμποντας στο *Συμπόσιο* του Πλάτωνα και στη θεωρία του Αριστοφάνη για την καταγωγή του έρωτα: ο μύθος ξεκινά με τα διπλά ανθρώπινα πλάσματα, που αργότερα ο Δίας έκοψε στα δύο, ωθώντας το καθένα σε μιαν απελπισμένη προσπάθεια να ταιριάξει με το άλλο... Βλέπουμε, τέλος πάντων, ότι η ψυχαναγκαστική επανάληψη δεν έχει αποκλειστική σχέση με τις ενορμήσεις του θανάτου.

Αφήνουμε στον ίδιο τον αναγνώστη να υπογραμμίσει εκείνο ή το άλλο από τα χωρία του κεφαλαίου 6 όπου ο Φρόυντ κάνει καινούργιες προτάσεις: οι εμπειρίες της διάρκειας της ζωής, ο σαδισμός και ο μαζοχισμός κ.ά.

7. Το κεφάλαιο αυτό των δυόμισι σελίδων (συν μία μεγάλη υποσημείωση μισής σελίδας) θα ήθελε να προτείνει κάποιο συμπέρασμα, όμως εγείρει αναπόφευκτα ένα πλήθος καινούργιων ερωτημάτων. Επικεντρώνεται εκ νέου στην αρχή της ευχαρίστησης, εξετάζοντας τις σχέσεις της με τις διάφορες έννοιες που πρότεινε το συνολικό κείμενο: επανάληψη, ενορμήσεις ζωής και θανάτου, διαδικασίες ελεύθερες και διαδικασίες δεσμευμένες κ.ά. Εισάγονται αφειδώς καινούργια εννοιολογικά όργανα, όπως αυτά της «τάσης» και της «λειτουργίας», προκειμένου να αναλυθεί καλύτερα η «αρχή της ευχαρίστησης». Μπορεί να συγκρατήσει κανείς κάποιες φράσεις-κλειδιά, που δίνουν

το χαρακτηριστικό τους στίγμα σε μια παρουσίαση με την οποία συνδέονται «ένα πλήθος άλλων προβλημάτων, για τα οποία δεν έχουμε προσώρας απάντηση».

«Η δέσμευση μιας ενορμητικής κίνησης θα μπορούσε να είναι όμως μια προκαταρκτική λειτουργία σχεδιασμένη να προετοιμάσει τη διέγερση για την τελική της εξαφάνιση μέσα στην ευχαρίστηση της εκτόνωσης».

«Η αρχή της ευχαρίστησης φαίνεται να εξυπηρετεί, όντως, τις ενορμήσεις του θανάτου».

«...οι ενορμήσεις της ζωής έχουν μια τόσο μεγάλη επαφή με την εσωτερική μας αντίληψη· έτσι καθώς αναδύονται ως διαταραχές της πρεμίας και καθώς παράγουν σταθερά εντάσεις που η άρση τους γίνεται αισθητή ως ευχαρίστηση, ενώ οι ενορμήσεις του θανάτου φαίνεται να κάνουν τη δουλειά τους υπόγεια».

Συμπέρασμα

Μεταξύ των *μειζόνων εννοιών* αυτού του κειμένου, που θέτει αναρίθμητα ερωτήματα στους ψυχαναλυτικούς αλλά και στους φιλοσοφικούς επιγόνους του Φρόυντ, θα προτάξουμε τέσσερα: την *επανάληψη*, το ζεύγος *δέσμευση-αποδέσμευση*, την *ενόρμηση του θανάτου*, την προσφυγή στην *εικοτολογία*.

Η έννοια της *επανάληψης* έγινε αμέσως δεκτή από την ψυχαναλυτική κοινότητα, εφόσον οι κλινικές αναφορές της, έτσι όπως τις επανέφερε ο ίδιος ο Φρόυντ, είναι πολυάριθμες και προφανείς· πρόκειται για τραυματικές καταστάσεις όλων των ειδών, δραματικές ή ήπιες, συλλογικές ή ατομικές· παρόμοιες καταστάσεις επαναλαμβάνονται με πολλούς τρόπους: στην πραγματική ζωή, στο όνειρο ή κατά τη μεταβίβαση. Ένα άρθρο

του E. Bribring, δημοσιευμένο το 1943 (*Psa. Quart.*, XII, σσ. 486-519), διαφοροποιεί την έννοια σε δύο όψεις: μια *επαναληπτική* τάση που εξαρτάται από το Αυτό, και μια *επανορθωτική* που αποσκοπεί στην εγκαθίδρυση της προγενέστερης του τραυματισμού κατάστασης, και η οποία αποδίδεται στο Εγώ. Τούτες οι δύο κατευθύνσεις μάς ωθούν, αναμφίβολα, να υπογραμμίσουμε ότι η επανάληψη είναι μια αδρανής συνέπεια του τραύματος, αλλά ότι ανήκει, επίσης, στο –αυθόρμητο ή ηθελημένο– θεραπευτικό οπλοστάσιο που χρησιμοποιείται εναντίον του. Έτσι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η επανάληψη συμβάλλει στις προσπάθειες δέσμευσης του ψυχικού οργάνου απέναντι στη συρροή τραυματικής ενέργειας.

Βλέπουμε με ποιον τρόπο η έννοια της επανάληψης οδηγεί στις έννοιες της *δέσμευσης* και της *αποδέσμευσης*. Η αντίθεση μεταξύ της ελεύθερης και της δεσμευμένης ενέργειας χρονολογείται από τη στοχαστική συνύπαρξη με τον Γ. Μπρόυερ στις *Μελέτες για την υστερία*. Παρότι οι δύο έννοιες διαφέρουν αισθητά στους δύο συγγραφείς, τις ξαναβρίσκουμε στον Φρόυντ, και στο δικό μας κείμενο, συνδεδεμένες, αφενός με αυτές του Ασυνειδήτου και των πρωτογενών διαδικασιών, και αφετέρου με αυτές του Προσυνειδητού και των δευτερογενών διαδικασιών. Το ερώτημα που διατρέχει ολόκληρο το κείμενό μας είναι να μάθουμε πώς η ψυχική ενέργεια μπορεί και πρέπει να είναι δεσμευμένη, προκειμένου να μπορέσει να εκτονωθεί. Η μείζων και παραδειγματική απάντηση δίνεται από την περιγραφή και την ανάλυση του «παιχνιδιού με το καρούλι» στο κεφάλαιο 2. Μπορούμε να θεωρήσουμε το παιχνίδι αυτό ως πρότυπο της διαδικασίας συμβολοποίησης ή της συμβολοποιητικής υποκατάστασης, παρότι ο Φρόυντ δεν χρησιμοποιεί αυτούς τους όρους· η υποκατάσταση διενεργείται σε δύο φάσεις και μεταξύ τριών

ζευγών των δύο όρων: στην πρώτη φάση η μητέρα, απούσα ή παρούσα, αντικαθίσταται από το καρούλι, που το παιδί το ρίχνει μακριά και έπειτα το φέρνει κοντά του· στη δεύτερη φάση το καρούλι, απόν ή παρόν, αντικαθίσταται από ένα απλό ζεύγος φωνημάτων (ω-ω-ω... da-a-a). Αυτό το μοντέλο αντικαθιστά, έτσι, ένα ζεύγος αντικειμένων, έπειτα σημείων, με ένα ζεύγος σημαινόντων που παράγουν νόημα μόνο μέσω της συνάφειάς τους και της αντίθεσής τους.

Μπορούμε να αναρωτηθούμε αν όροι όπως συμβολοποίηση, διεργασία, τραυματισμός και τραυματική νεύρωση δεν αποτελούν μέρος μιας εννοιολογικής προσπάθειας που έλκει τη μεταψυχολογία προς μία θεωρία του τραύματος όπου η ψυχολογική σύγκρουση θα παιζόταν κυρίως μεταξύ των δυνάμεων της δέσμευσης και της αποδέσμευσης. Υπ' αυτήν την έννοια, μεταξύ άλλων, θα μπορούσαμε να εννοήσουμε την εισαγωγή της *ενόρμησης του θανάτου*· γι' αυτό θα έπρεπε να παρεμβάλουμε δομικές αντιλήψεις στην εξέλιξη της φροϋδικής σκέψης: η εισαγωγή του ναρκισσισμού μοιάζει να εγκαινιάζει μια ενιαία και σφαιρική θεωρία που, υπό την ονομασία Έρως, συνδέει τη σεξουαλικότητα με ένα ενορμητικό σύνολο το οποίο αποσκοπεί στη δέσμευση των ενεργειών και στη συγκρότηση ακόμη περισσότερο εκτεταμένων και περισσότερο συνεκτικών αντικειμένων. Ο ίδιος ο Φρόυντ σημείωσε ότι σ' εκείνη τη στιγμή της σκέψης τού φάνηκε να προσεγγίζει στις μονιστικές αντιλήψεις του Γιουνγκ. Τούτος ο ναρκισσιστικός, αλλά και ταυτόχρονα αντικειμενοτρόπος, Έρως κρύβει, αλλά και αντικαθιστά πρόσκαιρα, την επίμονη παρουσία των βιολογικών μηχανισμών αυτοσυντήρησης· αλλά, πράγμα ακόμη χειρότερο, δεν επιτρέπει πλέον να εξηγηθούν οι ολέθριες και αποσταθεροποιητικές όψεις του σεξουαλικού (του «sexual») *καθαυτό*. Τούτη η πρόταση, που ο Φρόυντ

δεν θα την εγκαταλείψει μέχρι το τέλος –στην ουσία της σεξουαλικότητας υπάρχει κάτι το αντίθετο και εχθρικό προς το Εγώ–, δεν μπορεί πλέον να γίνει κατανοητή, από τη στιγμή που το ψυχαναλυτικό σεξουαλικό ανάγεται σε έναν αιώνιο ύμνο του οικουμενικού έρωτα, ο οποίος, ακριβώς, συνάδει με το Εγώ.

Απέναντι σε έναν κίνδυνο που απειλεί με νίκη του ηγεμονικού ναρκισσιστικού Έρωτα προκύπτει –τόσο στην πραγματική ζωή όσο και στην κίνηση της φροϋδικής σκέψης– μια επιτακτική ανάγκη για επαναβεβαίωση της ενόρμησης υπό την πλέον ανατρεπτική της μορφή: υπό τη «δαιμονική» της μορφή, που υπακούει μόνο στην πρωτογενή διαδικασία και στον περιορισμό της φαντασίας. Υπό την οπτική αυτή (που είναι η δική μας) η λεγόμενη ενόρμηση του θανάτου δεν θα ήταν τίποτα περισσότερο από την αποκατάσταση του ατίθασου πόλου της σεξουαλικότητας, ενώ η δεσπόζουσα πολικότητα θα ήταν αυτή των *σεξουαλικών ενορμήσεων του θανάτου* και των *σεξουαλικών ενορμήσεων της ζωής*. Ωστόσο, οι εκφράσεις αυτές δεν προτείνονται χωρίς επιφυλάξεις, αλλά με την υπενθύμιση ότι οι λέξεις «ζωή» και «θάνατος» δεν προσδιορίζουν εδώ κυρίως τη βιολογική ζωή και τον βιολογικό θάνατο αλλά τα «ανάλογά» τους στην ψυχική ζωή και στην ψυχική σύγκρουση, και, επίσης, ότι ο θάνατος για τον οποίο πρόκειται εν προκειμένω είναι κυρίως αυτός του ίδιου του ατόμου, και όχι του άλλου: η ενόρμηση του θανάτου δεν θα μπορούσε να αναχθεί σε μια «επιθετική ενόρμηση» στραμμένη προς τα έξω.

Η χρήση της *εικοτολογίας*, που εισάγει το κεφάλαιο 4 θα άξιζε από μόνη της μακροσκελείς αναλύσεις, που δεν θα περιορίζονταν μόνο στο δικό μας κείμενο: έτσι, το κεφάλαιο 7 της *Ερμηνείας των ονείρων* θεωρήθηκε από τον Φρόυντ ως εικοτολογία, ενώ θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε τον ίδιο χαρα-

κτηρισμό για ολόκληρα μέρη του *Τοτέμ και ταμπού*, ή για το *Ο Μωυσής και ο μονοθεϊσμός* κ.ά.

Εδώ η εικοτολογία ορίζεται ως μία «προσπάθεια να αξιοποιήσουμε με συνέπεια μια ιδέα, από περιέργεια για το πού μπορεί να μας οδηγήσει». Αφετηριακή ιδέα είναι αυτή της κύστης με το έμβιο υλικό, όπως την αναφέραμε στην αρχή του κεφαλαίου 4: μιας κύστης που διατρέχει τον διαρκή κίνδυνο επιστροφής στο επίπεδο της περιβάλλουσας νεκρής ουσίας. Η «περιέργεια» για το πού μπορεί να οδηγήσει σχετίζεται, κατά τη γνώμη μας, με ένα άλλο χαρακτηριστικό του κειμένου αυτού: την ελεύθερη στάση και τις ελεύθερες εννοιολογικές επιλογές· ελεύθερη στάση του συγγραφέα απέναντι στις επιλογές του: σε ένα μεγάλο μέρος του κειμένου η επιχειρηματολογία του θα αντιμετωπίσει τις ενορμήσεις της ζωής ως αμελητέα ποσότητα (βλ. τις μικρές προσθήκες του κεφαλαίου 5)· ελεύθερη στάση του Φρόυντ απέναντι στα ενδεχόμενα επιχειρήματα εκ μέρους των άλλων συγγραφέων, τα οποία σαρώνει μερικές φορές στις καμπές της συλλογιστικής του πορείας.

Για το τέλος, θα θέλαμε να εισαγάγουμε, επ' ευκαιρία της εικοτολογίας, τη συγγένεια που φαίνεται να υπάρχει με τον Πόππερ και το μοντέλο της «εικασίας» το οποίο προτείνει ο τελευταίος. Όπως ο Φρόυντ, έτσι και ο Πόππερ παρουσιάζει μια αρκετά αυστηρή επαγωγή, βάσει αποδεκτών προκειμένων μιας θεωρίας εναρμονισμένης με επαληθευμένα γεγονότα· η φαντασία δεν χάνει τα δικαιώματά της αλλά καθοδηγείται συνεχώς από την ορθολογικότητα της επιχειρηματολογίας. Ο τελικός σκοπός όμως είναι πολύ διαφορετικός στους δύο στοχαστές: για τον Πόππερ το ζήτημα είναι να αναζητήσει και να συναντήσει κανείς την αντίφαση (τη μέσω εμπειρίας παραποίηση, την ανασκευή μέσω επιχειρημάτων) που θα επιβάλει την αλλαγή του μοντέλου --ή ενός

μέρους του (βλ. το άρθρο μας «Niveaux de la preuve», στο *Sexual*, PUF, 2007)· για τον Φρόυντ, έστω κι αν δηλώνει ότι πρέπει να είμαστε «έτοιμοι, επίσης, να εγκαταλείψουμε έναν δρόμο που είχαμε πάρει για καιρό, εφόσον δείχνει να μην καταλήγει σε καλά αποτελέσματα», είναι φανερό ότι δεν επιδιώκει τη συζήτηση και νιώθει ότι έχουμε το δικαίωμα «να απορρίπτουμε ανελέητα θεωρίες που από το πρώτο τους βήμα έρχονται σε αντίθεση με τα δεδομένα που προσφέρει η ανάλυση της παρατήρησης». Θα διαβάσουμε με προσοχή σχετικά με το εν λόγω θέμα τις σελίδες του κριτικού αναστοχασμού στο τέλος του κεφαλαίου 6.

Για το τέλος, και ελλείψει μιας διεξοδικής ανάλυσης, θα θυμίσουμε τις χρονολογίες των τριών γραπτών που σημαδεύουν την περίοδο αυτή όπου δουλεύεται η έννοια της «ενόρμησης του θανάτου»: 1920/1925, 1926, 1930. Στο κείμενό μας (1920/1925) ο Φρόυντ δηλώνει ότι εγκαταλείπεται, παθητικά θα λέγαμε, στην απλή επιστημονική περιέργεια. Το 1926 στο *Αναστολή, σύμπτωμα, άγχος*, που ανακεφαλαιώνει το σύνολο της νευρωτικής σύγκρουσης, δεν αποδίδει κανέναν δυναμικό ρόλο στην αντίθεση των ενορμήσεων της ζωής και των ενορμήσεων του θανάτου· το 1930, με τη *Δυσφορία μέσα στον πολιτισμό* δηλώνει:

> Υπερασπίστηκα τις έννοιες που αναπτύχτηκαν εδώ απλώς δοκιμαστικά στην αρχή, αλλά προϊόντος του χρόνου αυτές απέκτησαν μια τέτοια δύναμη πάνω μου, ώστε δεν μπορώ πλέον να σκεφτώ διαφορετικά.

Έτσι, έμελλε να κλείσει ένας κύκλος φροϋδικής εικοτολογίας, μεταξύ των δύο όρων της *περιέργειας* και της *δύναμης*, κύκλος που θα μπορούσε να ανοίξει με άλλους όρους, όπως με αυτόν, τον πιο πρωτότυπο, της *απαίτησης*.

Η ψυχαναλυτική θεωρία δέχεται ανεπιφύλακτα ότι η πορεία των ψυχικών διαδικασιών διέπεται αυτόματα από την αρχή της ευχαρίστησης. Πιστεύουμε, δηλαδή, ότι η εν λόγω πορεία προκαλείται, σε κάθε περίπτωση, από μια δυσάρεστη ένταση και ότι έπειτα προχωρεί με τελικό σκοπό να ελαττώσει τούτη την ένταση, δηλαδή να αποφύγει τη δυσαρέσκεια και να γεννήσει την ευχαρίστηση. Λαμβάνοντας υπόψη τούτη την πορεία στη μελέτη των υπό παρατήρηση διαδικασιών, εισάγουμε την *οικονομική** οπτική γωνία στην εργασία μας. Περιγράφουμε, δηλαδή, τα πράγματα με έναν τρόπο που προκρίνει όχι μόνο την *τοπική* και τη *δυναμική* διάσταση, αλλά και την *οικονομική*, πράγμα που σημαίνει ότι κάνουμε την πληρέστερη περιγραφή την οποία θα μπορούσαμε προσώρας να διανοηθούμε και ότι αυτή αξίζει να υπογραμμιστεί ως *μεταψυχολογική*.

Δεν έχει εν προκειμένω για εμάς κανένα ενδιαφέρον να ερευνήσουμε αν εκθέτοντας την αρχή της ευχαρίστησης προσεγγίζουμε ή εντασσόμαστε σε κάποιο συγκεκριμένο, ιστορικά καθορισμένο, φιλοσοφικό σύστημα. Φτάνουμε σε παρόμοιες εικοτολογικές θεωρήσεις στην προσπάθειά μας να περιγράψουμε και να εξηγήσουμε τα γεγονότα που προσφέρει η καθημερινή μας

* Εδώ και στο υπόλοιπο κείμενο ο όρος *οικονομικός* εκφράζει μία από τις όψεις της φροϋδικής μεταψυχολογίας (μαζί με τη δυναμική και την τοπική). Αναφέρεται στην κυκλοφορία και στην κατανομή της ποσοτικά μετρήσιμης ενορμητικής ενέργειας (στην αυξομείωση και στην ισορρόπησή της). (Σ.τ.Μ.)

παρατήρηση εντός του δικού μας χώρου. Η προτεραιότητα και η πρωτοτυπία δεν ανήκουν στους στόχους που έχει θέσει η ψυχαναλυτική εργασία, ενώ οι εντυπώσεις που στηρίζουν τη συγκρότηση της αρχής αυτής είναι τόσο εξόφθαλμες ώστε είναι σχεδόν αδύνατον να τις παραβλέψουμε. Εξάλλου, θα ήμασταν υπόχρεοι έναντι εκείνης της φιλοσοφικής ή ψυχολογικής θεωρίας που θα μπορούσε να μας πει ποια σημασία έχουν για εμάς οι αισθήσεις της ευχαρίστησης και της δυσαρέσκειας, οι οποίες μας επιβάλλονται τόσο επιτακτικά. Δυστυχώς, δεν μας έχει προσφερθεί εν προκειμένω τίποτα χρήσιμο. Είναι η πλέον σκοτεινή και απροσπέλαστη περιοχή της ψυχικής ζωής και, καθώς είναι αναπόφευκτο να την αγγίξουμε, το καλύτερο που έχουμε να κάνουμε, νομίζω, είναι να διατυπώσουμε σχετικά την ελαστικότερη υπόθεση. Πήραμε την απόφαση να συσχετίσουμε την ευχαρίστηση και τη δυσαρέσκεια με την ποσότητα της διαθέσιμης στην ψυχική ζωή –και με κανένα τρόπο δεσμευμένης– διέγερσης, με τέτοιο τρόπο ώστε η δυσαρέσκεια να αντιστοιχεί σε μιαν αύξηση, ενώ η ευχαρίστηση σε μια μείωση αυτής της ποσότητας. Δεν εννοούμε ότι εδώ υπάρχει μια απλή σχέση μεταξύ της ισχύος των αισθήσεων και των αντίστοιχων με αυτή μεταβολών· δεν υπάρχει, τουλάχιστον –σύμφωνα με τα δεδομένα της ψυχοφυσιολογίας– μια ευθεία αναλογία· ίσως το μέγεθος της ελάττωσης ή της αύξησης να έχει σε βάθος χρόνου αποφασιστική σημασία για την αίσθηση. Το πείραμα θα μπορούσε εδώ πιθανόν να μας φανεί χρήσιμο, όμως ως ψυχαναλυτές δεν μπορούμε να υπεισέλθουμε περαιτέρω στα προβλήματα αυτά, ενόσω δεν βασιζόμαστε σε συγκεκριμένες παρατηρήσεις.

Ωστόσο, δεν μας αφήνει αδιάφορους το γεγονός ότι ένας τόσο οξυδερκής ερευνητής όπως ο Γκ. Τ. Φέχνερ έχει προτείνει μιαν αντίληψη για την ευχαρίστηση και τη δυσαρέσκεια η οποία

συμπίπτει ουσιαστικά με αυτήν που μας έχει επιβάλει η ψυχαναλυτική μας εργασία. Η διατύπωση του Φέχνερ υπάρχει στο μικρό του πόνημα *Μερικές ιδέες για την ιστορία της δημιουργίας και της εξέλιξης των οργανισμών*, 1873 (Μέρος XI, Προσθήκη σ. 94) και έχει ως εξής:

> Με δεδομένο ότι οι συνειδητές ορμές συνοδεύονται πάντα από ευχαρίστηση και δυσαρέσκεια, είναι δυνατόν να αντιληφθούμε, επίσης, ότι η ευχαρίστηση ή η δυσαρέσκεια έχουν μια ψυχοσωματική σχέση με την αστάθεια ή τη σταθερότητα, και να υποστηρίξουμε την υπόθεση –που θα υποστηρίξω λεπτομερέστερα αλλού– ότι κάθε ψυχοσωματική κίνηση που ξεπερνά το όριο της συνείδησης περιέχει ευχαρίστηση στον βαθμό που πλησιάζει, πέρα από ένα ορισμένο όριο, προς την πλήρη σταθερότητα, και περιέχει δυσαρέσκεια στον βαθμό που απομακρύνεται, πέρα από ένα ορισμένο όριο, από αυτήν, ενώ μεταξύ των δύο ορίων, που μπορούν να χαρακτηριστούν ως ποιοτικό κατώφλι μεταξύ ευχαρίστησης και δυσαρέσκειας, υπάρχει μια ορισμένη ζώνη αισθητηριακής αδιαφορίας.

Τα γεγονότα που μας έκαναν να πιστέψουμε στην κυριαρχία της αρχής της ευχαρίστησης εντός της ψυχικής ζωής εκφράζονται επίσης με την υπόθεση ότι το ψυχικό όργανο χαρακτηρίζεται από την τάση να διατηρεί όσο το δυνατόν χαμηλότερη, ή τουλάχιστον σταθερή, την ποσότητα της διέγερσης που περιέχει. Είναι το ίδιο, μόνο που διατυπώνεται με άλλη μορφή, διότι, αν η εργασία του ψυχικού οργάνου τείνει να διατηρεί χαμηλή την ποσότητα της διέγερσης, τότε πρέπει όλα εκείνα που είναι ικανά να την αυξήσουν να θεωρηθούν αντιλειτουργικά, δηλαδή δυσάρεστα. Η αρχή της ευχαρίστησης προκύπτει από την αρχή της σταθερότητας· η ίδια η αρχή της σταθερότητας, ουσιαστικά, μας αποκαλύφθηκε από τα γεγονότα που μας επέβαλαν την αρχή της ευχαρίστησης. Με μια ενδελεχέστερη έρευνα θα βρούμε, επίσης,

ότι η τάση που αποδώσαμε στο ψυχικό όργανο υπάγεται ως ειδική περίπτωση στην αρχή της *τάσης για σταθερότητα* του Φέχνερ, με την οποία αυτός συσχέτισε τις αισθήσεις της ευχαρίστησης και της δυσαρέσκειας.

Τότε, όμως, θα έπρεπε να πούμε ότι δεν είναι σωστό να μιλάμε για τον κυρίαρχο ρόλο της αρχής της ευχαρίστησης στην πορεία των ψυχικών διαδικασιών. Αν αυτή ίσχυε, θα έπρεπε η συντριπτική πλειοψηφία των ψυχικών μας διαδικασιών να συνοδεύεται ή να καταλήγει σε ευχαρίστηση, μόνο που η κοινή εμπειρία βρίσκεται σε χτυπητή αντίθεση με το εν λόγω συμπέρασμα. Ενδέχεται, επίσης, μια ισχυρή τάση προς την αρχή της ευχαρίστησης να υφίσταται στην ψυχή, στην οποία όμως να αντίκεινται ορισμένες άλλες δυνάμεις ή συνθήκες, με αποτέλεσμα η τελική έκβαση να μη συμβαδίζει πάντα με την τάση της ευχαρίστησης. Παράβαλε την παρατήρηση του Φέχνερ σε παρόμοιες περιστάσεις (*στο ίδιο*, σ. 90). «Όμως η τάση προς τον σκοπό δεν σημαίνει πάντα επίτευξη του σκοπού, ενώ ο σκοπός, γενικά, είναι επιτεύξιμος μόνο κατά προσέγγιση [...]». Αν αναρωτηθούμε, λοιπόν, ποιες είναι οι συνθήκες που μπορεί να εμποδίσουν την επιβολή της αρχής της ευχαρίστησης, τότε πατάμε πάλι σε σταθερό και οικείο έδαφος και μπορούμε να βρούμε πλούσιο σχετικό υλικό στις ψυχαναλυτικές μας εμπειρίες.

Το πρώτο εμπόδιο στο οποίο προσκρούει η αρχή της ευχαρίστησης μας είναι γνωστό για την κανονικότητα με την οποία εμφανίζεται. Γνωρίζουμε ότι η αρχή της ευχαρίστησης αντιστοιχεί σε έναν πρωτογενή τρόπο εργασίας του ψυχικού οργάνου, αλλά είναι εξαρχής ακατάλληλη να βοηθήσει τον οργανισμό να επιβεβαιωθεί μέσα στις δυσκολίες του εξωτερικού κόσμου, αλλά και, επιπλέον, θεωρείται εξαιρετικά επικίνδυνη. Υπό την επίδραση των ενορμήσεων αυτοσυντήρησης του Εγώ αντικαθίσταται από

την *αρχή της πραγματικότητας*, η οποία, χωρίς να εγκαταλείπει την επιδίωξη της τελικής ευχαρίστησης, μεταθέτει την ικανοποίηση, παραιτείται από τις πιθανότητες που έχει να την πετύχει, ενώ υπομένει προσωρινά τη δυσαρέσκεια, προκειμένου να απαιτήσει και να επιβάλει με μια μεγάλη παράκαμψη την ευχαρίστηση. Η αρχή της ευχαρίστησης παραμένει, βέβαια, για καιρό ακόμη ο τρόπος εργασίας των, δυσκολότερα «εκπαιδεύσιμων», σεξουαλικών ενορμήσεων, ενώ συμβαίνει συχνά, είτε δρώντας μέσω αυτών των τελευταίων είτε εντός του ίδιου του Εγώ, να ανατρέπει την αρχή της πραγματικότητας εις βάρος ολόκληρου του οργανισμού.

Ωστόσο, είναι αναμφίβολο ότι η αντικατάσταση της αρχής της ευχαρίστησης από την αρχή της πραγματικότητας μπορεί να είναι υπεύθυνη μόνο για ένα περιορισμένο, και όχι για το εντονότερο, μέρος των εμπειριών δυσαρέσκειας. Μια άλλη, όχι λιγότερο κανονική, πηγή αποδέσμευσης της δυσαρέσκειας προέρχεται από τις συγκρούσεις και τις ρήξεις στο ψυχικό όργανο, καθώς το Εγώ εξελίσσεται προχωρώντας σε συνθετότερες οργανώσεις. Σχεδόν όλη η ενέργεια που πληροί το ψυχικό όργανο προέρχεται από τις έμφυτες ενορμητικές κινήσεις, μόνο που δεν επιτρέπεται σε όλες να φτάσουν στις ίδιες φάσεις ανάπτυξης. Στην πορεία συμβαίνει συχνά κάποιες μεμονωμένες ενορμήσεις ή τμήματα ενορμήσεων να αποδειχθούν ως προς τους σκοπούς και τις αξιώσεις τους ασύμβατες με τις υπόλοιπες, οι οποίες μπορούν να ενταχθούν στη συνολική ενότητα του Εγώ. Τότε θα αποκοπούν από τούτη την ενότητα με τη μέθοδο της απώθησης, θα κρατηθούν σε κατώτερα επίπεδα ψυχικής ανάπτυξης και θα στερηθούν αρχικά την πιθανότητα μιας ικανοποίησης. Μπορεί να τα καταφέρουν, όμως, κάτι που τόσο εύκολα συμβαίνει με τις απωθημένες σεξουαλικές ενορμήσεις, στην προσπάθειά τους να

βρουν με πλάγιο τρόπο μιαν άμεση ή υποκατάστατη ικανοποίηση, οπότε το αποτέλεσμα αυτό, το οποίο κατά τα άλλα θα μπορούσε να είναι μια πιθανότητα ευχαρίστησης, γίνεται αισθητό από το Εγώ ως δυσαρέσκεια. Ως συνέπεια μιας παλιάς σύγκρουσης που κατέληξε στην απώθηση, η αρχή της ευχαρίστησης έχει γνωρίσει ένα καινούργιο ρήγμα ενόσω ακριβώς ορισμένες ενορμήσεις δρούσαν για να αποκομίσουν, υπακούοντας στην αρχή αυτήν, καινούργια ευχαρίστηση. Οι λεπτομέρειες της διαδικασίας δυνάμει της οποίας η απώθηση μετασχηματίζει μια πιθανότητα ευχαρίστησης σε δυσαρέσκεια δεν έχουν προσώρας κατανοηθεί ή δεν έχουν παρουσιαστεί τόσο ξεκάθαρα, αλλά, σίγουρα, κάθε νευρωτική δυσαρέσκεια αυτού του είδους είναι μια ευχαρίστηση που δεν μπορεί να γίνει αισθητή ως τέτοια.[1]

Οι δύο πηγές της δυσαρέσκειας που υποδείξαμε εδώ δεν καλύπτουν καθόλου την πλειονότητα των βιωμάτων δυσαρέσκειας που έχουμε, αλλά για τις υπόλοιπες θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς, κάπως δικαιολογημένα, ότι η ύπαρξή τους δεν αντιφάσκει με την κυριαρχία της αρχής της ευχαρίστησης. Η δυσαρέσκεια που αισθανόμαστε είναι ως επί το πλείστον αντιληπτική δυσαρέσκεια, είτε αντίληψη της πίεσης μιας ανικανοποίητης ενόρμησης είτε εξωτερική αντίληψη, δηλαδή μια αντίληψη που είναι δυσάρεστη καθαυτή ή διεγείρει δυσάρεστες προσδοκίες εντός του ψυχικού οργάνου και αναγνωρίζεται ως «κίνδυνος» από αυτό. Η αντίδραση σ' αυτές τις αξιώσεις των ενορμήσεων και στις απειλές του κινδύνου, με την οποία εκδηλώνεται η κατεξοχήν δραστηριότητα του ψυχικού οργάνου, ενδέχεται τότε να κατευθύνεται με ορθό τρόπο από την αρχή της ευχαρίστησης, είτε

1. [*Προσθήκη 1925*] Αναμφίβολα, εκείνο που έχει σημασία είναι ότι η ευχαρίστηση και η δυσαρέσκεια, όντας συνειδητά συναισθήματα, συνδέονται με το Εγώ.

καθαυτή είτε τροποποιημένη από την αρχή της πραγματικότητας. Έτσι, δεν φαίνεται απαραίτητο να αναγνωρίσουμε μια περαιτέρω περιστολή της αρχής της ευχαρίστησης, και ωστόσο η έρευνα της ψυχικής αντίδρασης στον εξωτερικό κίνδυνο μπορεί, όντως, να αποφέρει καινούργιο υλικό και προβληματισμό στο ζήτημα που μας απασχολεί.

2.

Εδώ και πολύ καιρό υπό την ονομασία «τραυματική νεύρωση» έχει περιγραφεί μια κατάσταση που προκύπτει ως συνέπεια έντονων μηχανικών κλονισμών, σιδηροδρομικών τραγωδιών και άλλων ατυχημάτων που θέτουν σε κίνδυνο την ανθρώπινη ζωή. Ο φοβερός πόλεμος, που μόλις τελείωσε, έχει δημιουργήσει πολλές τέτοιες παθήσεις και, τουλάχιστον, μας έχει απαλλάξει από τον πειρασμό να τις αποδώσουμε σε οργανική βλάβη του νευρικού συστήματος υπό την επίδραση μηχανικής βίας.[2] Η εικόνα της τραυματικής νεύρωσης συγγενεύει με αυτήν της υστερίας αν υπολογίσουμε τον πλούτο των παρεμφερών κινητικών συμπτωμάτων, αλλά την ξεπερνά κατά κανόνα αν υπολογίσουμε την έκτυπη μορφή που παίρνουν σ' αυτήν τα σημάδια της υποκειμενικής οδύνης, όπως περίπου στην υποχονδρία ή στη μελαγχολία, και αν κρίνουμε από τα δείγματα μιας κατά πολύ ευρύτερης γενικής αδυναμίας και αποδιοργάνωσης των ψυχικών λειτουργιών που παρουσιάζει. Προσώρας, δεν έχουμε καταφέρει να κατα-

2. Πρβλ. «Zur Psychoanalyse der Kriegsneurosen», με τη συμμετοχή των Άμπρααμ, Φερέντσι, Ζίμμελ, Τζόουνς, τόμ. 1, «Internationale Psychoanalytische Bibliothek», 1919.

νοήσουμε ούτε τις πολεμικές νευρώσεις ούτε τις τραυματικές νευρώσεις της ειρήνης. Αυτό που στις νευρώσεις πολέμου φαινόταν να μας φωτίζει, αλλά και να μας μπερδεύει, ήταν ότι η ίδια εικόνα της ασθένειας ήταν δυνατόν να δημιουργηθεί χωρίς τη συμβολή μιας έντονης μηχανικής βίας· στην κοινή τραυματική νεύρωση διακρίνονται δύο χαρακτηριστικά που θα μπορούσαν να μας βοηθήσουν: πρώτον, ότι βαρύνουσα σημασία στην πρόκληση της ασθένειας φαίνεται να παίζει ο παράγοντας της έκπληξης, του τρόμου, και, δεύτερον, ότι ένας ταυτόχρονος τραυματισμός ή μια πληγή συνήθως εμπόδιζε τη δημιουργία της νεύρωσης. Ο φόβος, ο τρόμος, το άγχος χρησιμοποιούνται καταχρηστικά ως συνώνυμα· ωστόσο, μπορούμε να τα διακρίνουμε δυνάμει της σχέσης τους με τον κίνδυνο. Άγχος σημαίνει μια ορισμένη κατάσταση αναμονής του κινδύνου και προετοιμασίας γι' αυτόν, έστω και αν δεν είναι γνωστός· ο φόβος απαιτεί ένα συγκεκριμένο αντικείμενο, το οποίο φοβάται κανείς· τρόμος όμως σημαίνει ότι ο άνθρωπος βρίσκεται σε μια κατάσταση κινδύνου για την οποία δεν είναι προετοιμασμένος, τονίζει τον παράγοντα της έκπληξης. Δεν πιστεύω ότι το άγχος μπορεί να γεννήσει μια τραυματική νεύρωση· στο άγχος υπάρχει κάτι που προστατεύει από τον τρόμο, αλλά και από την νεύρωση του τρόμου. Θα επιστρέψουμε σ' αυτό αργότερα.

Πρέπει να θεωρήσουμε τη μελέτη των ονείρων ως τον ασφαλέστερο δρόμο για την έρευνα των βαθιών ψυχικών διαδικασιών. Η ονειρική ζωή των τραυματικά νευρωτικών έχει το χαρακτηριστικό ότι επαναφέρει τον ασθενή κατ' επανάληψη στην κατάσταση του ατυχήματός του, από την οποία αυτός ξυπνά με έναν καινούργιο τρόμο. Δεν απορεί κανείς και πολύ γι' αυτό. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ως απόδειξη για την ισχύ της εντύπωσης που προκάλεσε το τραυματικό βίωμα, το οποίο ήταν τόσο δυνατό

ώστε να ασκεί πίεση κατ' επανάληψη ακόμη και την ώρα του ύπνου. Θα λέγαμε ότι ο ασθενής καθηλώνεται κατά κάποιον τρόπο στο τραύμα. Ανάλογες καθηλώσεις στο βίωμα που προκάλεσε την πάθηση μας είναι γνωστές εδώ και καιρό επ' ευκαιρία της υστερίας. Οι Μπρόυερ και Φρόυντ έλεγαν το 1893: οι υστερικοί πάσχουν εν πολλοίς από αναμνήσεις. Και στις νευρώσεις πολέμου παρατηρητές όπως ο Φερέντσι και ο Ζίμμελ μπόρεσαν να εξηγήσουν αρκετά κινητικά συμπτώματα βάσει της καθήλωσης στη στιγμή του τραυματισμού.

Μόνο που δεν γνωρίζω αν οι πάσχοντες από τραυματική νεύρωση καταγίνονται πολύ στον ξύπνιο τους με την ανάμνηση του ατυχήματος. Μάλλον προσπαθούν να μην το σκέφτονται. Αν θεωρεί κανείς αυτονόητο ότι το νυχτερινό όνειρο τους μεταθέτει και πάλι στην παθογόνο κατάσταση, τότε παραγνωρίζει τη φύση του ονείρου. Θα ήμασταν πιο κοντά σ' αυτήν αν θεωρούσαμε ότι τα εν λόγω όνειρα παρουσιάζουν εικόνες από τότε που ήταν υγιείς ή από την εποχή της προσδοκώμενης ανάρρωσής τους. Αν θέλουμε τα όνειρα των τραυματικά νευρωτικών να μην κλονίσουν την πίστη μας ότι τα όνειρα είναι ικανοποίηση επιθυμιών, μας μένει μία διέξοδος, να πιστέψουμε ότι εν προκειμένω η λειτουργία του ονείρου, όπως και τόσα άλλα, έχει κλονιστεί και έχει αποκλίνει από τους σκοπούς της, ή πρέπει να αναλογιστούμε την αινιγματική φύση των μαζοχιστικών τάσεων του Εγώ.

Προτείνω τώρα να αφήσουμε το ζοφερό και θλιβερό θέμα των τραυματικών νευρώσεων και να μελετήσουμε τον τρόπο εργασίας του ψυχικού οργάνου σε μιαν από τις πλέον πρώιμες ομαλές δραστηριότητές του. Εννοώ στο παιδικό παιχνίδι. Οι διάφορες θεωρίες για το παιδικό παιχνίδι έχουν μόλις πρόσφατα συνοψιστεί και συζητηθεί υπό ψυχαναλυτική οπτική από τον Σ. Φάιφερ στο «Imago» (V/4). Μπορώ εδώ απλώς να παραπέμψω

σ' αυτήν την εργασία. Οι εν λόγω θεωρίες προσπαθούν να μαντέψουν τα κίνητρα του παιδικού παιχνιδιού, αλλά αποτυγχάνουν να αποκαλύψουν την οικονομική διάσταση, δηλαδή να λάβουν υπόψη την αποκόμιση ευχαρίστησης. Χωρίς να θέλω να καλύψω το σύνολο των φαινομένων αυτών, έχω χρησιμοποιήσει την ευκαιρία που μου προσφέρθηκε ώστε να εξηγήσω το πρώτο αυτοσχέδιο παιχνίδι ενός αγοριού ενάμιση έτους. Δεν ήταν απλώς μια φευγαλέα εντύπωση, αφού έζησα με το παιδί και τους γονείς του για μερικές εβδομάδες κάτω από την ίδια στέγη, και χρειάστηκε αρκετός χρόνος μέχρι η αινιγματική και αδιάκοπα επαναλαμβανόμενη πράξη να μου αποκαλύψει το νόημά της.

Θα λέγαμε κατηγορηματικά ότι το παιδί δεν είχε πρόωρη διανοητική ανάπτυξη, ήταν ενάμιση έτους και άρθρωνε μόνο λίγες κατανοητές λέξεις, ενώ, επιπλέον, διέθετε πολλούς σαφείς ως προς τη σημασία τους ήχους με τους οποίους επικοινωνούσε με το περιβάλλον του. Είχε καλές σχέσεις με τους γονείς του και τη μοναδική νταντά του, ενώ κέρδιζε επαίνους για τον «καθωσπρέπει» χαρακτήρα του. Δεν ενοχλούσε τους γονείς κατά τις νυχτερινές ώρες, τηρούσε συνειδητά τις απαγορεύσεις να αγγίζει κάποια αντικείμενα και να πηγαίνει σε κάποια μέρη, ενώ, προπάντων, δεν έκλαιγε ποτέ όταν η μητέρα το άφηνε για πολλή ώρα, παρότι έτρεφε τρυφερά συναισθήματα γι' αυτήν, που όχι μόνο το τάιζε η ίδια αλλά και το περιποιόταν χωρίς τη βοήθεια τρίτου προσώπου. Το καλό τούτο παιδί είχε την κάποτε ενοχλητική συνήθεια να παίρνει τα μικροπράματα που περνούσαν από το χέρι του και να τα σκορπάει σε μια γωνιά του δωματίου, κάτω από το κρεβάτι κ.ο.κ., τόσο που συνήθως δεν ήταν εύκολο να τα μαζέψει κανείς. Ταυτόχρονα, γεμάτο περιέργεια και ικανοποίηση, ξεσπούσε σε ένα μακρόσυρτο και δυνατό «ω-ω-ω», που, σύμφωνα με τη μητέρα και τον παρατηρητή, δεν ήταν κάποιο επι-

φώνημα αλλά σήμαινε «fort» [έφυγε]. Τελικά, παρατήρησα ότι επρόκειτο για ένα παιχνίδι και ότι το παιδί χρησιμοποιούσε όλα του τα πράγματα για να παίξει το «fort». Μια μέρα πρόσεξα κάτι που επιβεβαίωσε την άποψή μου. Το παιδί είχε ένα καρούλι τυλιγμένο με κλωστή. Δεν σκέφτηκε ποτέ να το κάνει, παραδείγματος χάριν, αυτοκίνητο, σέρνοντάς το πίσω του με την κλωστή, αλλά έριχνε πολύ επιδέξια το καρούλι πέρα από την άκρη του σκεπαστού κρεβατιού του, ώστε αυτό να εξαφανιστεί, και, φωνάζοντας ταυτόχρονα ένα γεμάτο σημασία «ω-ω-ω», τραβούσε το καρούλι από το κρεβάτι, ενώ χαιρέτιζε την παρουσία του με ένα χαρούμενο «Da»[να το]. Αυτό ήταν όλο κι όλο το παιχνίδι, η εξαφάνιση και η επανεμφάνιση, ένα παιχνίδι από το οποίο έβλεπε κανείς μόνο την πρώτη πράξη, που επαναλαμβανόταν απαράλλαχτη σαν παιχνίδι, χωρίς να κουράζει, παρότι η μεγάλη ευχαρίστηση προερχόταν, αναμφίβολα, από τη δεύτερη πράξη.[3]

Η ερμηνεία του παιχνιδιού δεν ήταν πλέον δύσκολη. Είχε να κάνει με τη μεγάλη πολιτιστική επίτευξη του παιδιού, την παραίτηση από την ενόρμηση που κατάφερε να πετύχει (την παραίτηση από την ενορμητική ικανοποίηση), ότι άφησε δηλαδή τη μητέρα να φύγει χωρίς να διαμαρτυρηθεί. Αποζημίωσε κατά κάποιον τρόπο τον εαυτό του γι' αυτό σκηνοθετώντας την εξαφάνιση και την επανεμφάνιση με τα αντικείμενα που είχε στη διάθεσή του. Για τη συγκινησιακή αποτίμηση του παιχνιδιού είναι, φυσι-

3. Η ερμηνεία αυτή επιβεβαιώθηκε πλήρως μέσω μιας περαιτέρω παρατήρησης. Όταν μια μέρα η μητέρα επέστρεψε, μετά από απουσία πολλών ωρών, έγινε δεκτή με τον ακόλουθο χαιρετισμό: «Μπέμπι-ω-ω-ω-ω!», που αρχικά φάνηκε ακατάληπτος. Όμως, σύντομα αποδείχτηκε ότι όσο το παιδί έμεινε μόνο είχε βρει ένα μέσο να εξαφανίσει τον εαυτό του. Είχε ανακαλύψει την εικόνα του στον μεγάλο καθρέφτη του τοίχου, που έφτανε σχεδόν μέχρι το πάτωμα, και μετά ξάπλωσε κάτω, πράγμα που έκανε το είδωλό του να εξαφανιστεί (fort).

κά, αδιάφορο αν το παιδί το επινόησε μόνο του ή ωθήθηκε σ' αυτό από κάποια εξωτερική προτροπή. Αλλού στρέφεται το ενδιαφέρον μας. Είναι απίθανο να ένιωσε το παιδί την αναχώρηση της μητέρας ως κάτι ευχάριστο ή έστω και αδιάφορο. Πώς εναρμονίζεται, λοιπόν, αυτή η εκ μέρους του επανάληψη της οδυνηρής εμπειρίας υπό μορφή παιχνιδιού με την αρχή της ευχαρίστησης; Θα μπορούσαμε να απαντήσουμε ίσως ότι η αναχώρηση της μητέρας θα πρέπει να παραστάθηκε ως η προϋπόθεση της χαρμόσυνης επανεμφάνισής της, και ότι σ' αυτήν την τελευταία πρέπει να έγκειται η πρόθεση του παιχνιδιού. Με αυτό όμως πρέπει να αντιφάσκει η παρατήρηση ότι η πρώτη πράξη, αυτή της αναχώρησης, σκηνοθετήθηκε ανεξάρτητα ως παιχνίδι, και μάλιστα πολύ συχνότερα από ολόκληρο το επεισόδιο με το ευχάριστο τέλος.

Η ανάλυση μιας μεμονωμένης περίπτωσης σαν κι αυτή δεν μπορεί να οδηγήσει σε μια οριστική απόφαση. Κοιτάζοντας από μιαν απροκατάληπτη οπτική γωνία θα είχε κανείς την εντύπωση ότι το παιδί έκανε παιχνίδι το βίωμα ωθούμενο από κάποιο άλλο κίνητρο. Αρχικά μέσα σ' αυτό είχε μια παθητική στάση, έπειτα όμως, αφότου υπέστη το βίωμα, πήρε έναν ενεργητικό ρόλο, επαναλαμβάνοντάς τον ως παιχνίδι, παρότι ήταν δυσάρεστο. Αυτή η προσπάθεια θα μπορούσε να αποδοθεί στην ενόρμηση κατακυρίευσης, η οποία δρα ανεξάρτητα από τον ευχάριστο ή μη χαρακτήρα της ανάμνησης καθαυτήν. Μπορεί όμως να επιχειρήσει κανείς και μιαν άλλη εξήγηση. Το ρίξιμο του αντικειμένου, έτσι ώστε να εξαφανιστεί, θα μπορούσε να σημαίνει και την ικανοποίηση μιας –καταπιεσμένης στην πραγματική ζωή– ενόρμησης εκδίκησης εναντίον της μητέρας, επειδή αυτή έφυγε, οπότε θα μπορούσε να πάρει την εξής σημασία: Φύγε, δεν σε χρειάζομαι, σε διώχνω εγώ ο ίδιος. Το ίδιο παιδί, που όταν ήταν ενάμιση έτους το παρατηρούσα στο πρώτο του παιχνίδι, έναν χρόνο

μετά έριχνε στο πάτωμα το παιχνίδι που το είχε εξοργίσει φωνάζοντας: Ι Ιήγαινε στον πό(λ)εμο. Είχε ακούσει την εποχή εκείνη ότι ο πατέρας έλειπε στον πόλεμο, αλλά δεν του έλειπε καθόλου. Τουναντίον, έδειχνε ξεκάθαρα ότι δεν ήθελε τίποτα να διαταράξει την αποκλειστική κατοχή που είχε πάνω στη μητέρα του.[4] Γνωρίζουμε, επίσης, από άλλα παιδιά ότι συχνά εκφράζουν παρόμοιες εχθρικές επιθυμίες, πετώντας μακριά τα αντικείμενα αντί τα πρόσωπα.[5] Αμφιβάλλει, λοιπόν, κανείς αν η ορμή για την ψυχική επεξεργασία κάποιας βαθιάς εντύπωσης, ώστε αυτή να περιέλθει υπό έλεγχο, μπορεί να εκφραστεί πρωτογενώς και ανεξάρτητα από την αρχή της ευχαρίστησης. Και αυτό, επειδή στην περίπτωση που συζητάμε το παιδί θα ήταν ικανό να επαναλάβει τη δυσάρεστη εμπειρία του στο παιχνίδι, μόνο εφόσον με αυτήν την επανάληψη συνδεόταν μια διαφορετικού είδους, αλλά άμεση, αποκόμιση ευχαρίστησης.

Ακόμη και αν παρακολουθήσουμε περαιτέρω τα παιδικά παιχνίδια, η ταλάντευσή μας μεταξύ των δύο απόψεων δεν σταματά. Βλέπουμε ότι τα παιδιά επαναλαμβάνουν στο παιχνίδι όλα όσα τους κάνουν εντύπωση στην πραγματική ζωή, ότι έτσι αντιδρούν στη δύναμη της εντύπωσης και γίνονται κατά κάποιον τρόπο κύριοι της κατάστασης. Από την άλλη, όμως, είναι αρκετά σαφές ότι το όλο παιχνίδι τους βρίσκεται υπό την επήρεια της επιθυμίας, της επιθυμίας που κυριαρχεί κατά την περίοδο αυτή: να μεγαλώσουν, και να κάνουν ό,τι και οι μεγάλοι. Παρατηρεί κανείς, επίσης, ότι ο δυσάρεστος χαρακτήρας του βιώματος δεν εί-

4. Σε ηλικία 5 ετών και εννέα μηνών η μητέρα πέθανε. Τώρα που ήταν μακριά [fort] (ω-ω-ω), το παιδί δεν έδειξε καμιά λύπη για εκείνη. Εξάλλου, είχε γεννηθεί, εν τω μεταξύ, ένα άλλο παιδί, που γέννησε μέσα του την έντονη ζήλεια.

5. Ι Ιρβλ. «Eine Kindheitserrinerung», από το «Dichtung und Wahrheit». Imago, V/4, Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre, IV, Folge.

ναι πάντα ακατάλληλος για το παιχνίδι. Αν ο γιατρός κοιτάξει μέσα στον λάρυγγα του παιδιού ή κάνει μια μικρή επέμβαση σ' αυτό, είναι σίγουρο ότι τούτο το τρομακτικό βίωμα θα αποτελέσει το επόμενο παιχνίδι του παιδιού, όμως εν προκειμένω δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι υπάρχει μια ευχαρίστηση που αντλείται από κάποια άλλη πηγή. Καθώς το παιδί περνά από την παθητικότητα του βιώματος στην ενεργητικότητα του παιχνιδιού, μεταθέτει τη δυσαρέσκεια που βίωσε το ίδιο σε κάποιον από τους συντρόφους του στο παιχνίδι, και έτσι παίρνει εκδίκηση στο πρόσωπο αυτού του εκπροσώπου.

Από αυτήν όμως την εξέταση προκύπτει ότι είναι περιττό να δεχτούμε μια ιδιαίτερη μιμητική ενόρμηση ως κίνητρο για το παιχνίδι. Επίσης, μπορούμε να υπενθυμίσουμε ότι το καλλιτεχνικό παιχνίδι και η μίμηση των ενηλίκων, που, αντίθετα με τη συμπεριφορά των παιδιών, απευθύνεται σε κοινό, δεν γλιτώνει τους θεατές από τα πλέον επώδυνα συναισθήματα (όπως, για παράδειγμα, στην τραγωδία), και ωστόσο εισπράττεται από αυτούς ως μία υψηλή απόλαυση. Κι αυτό είναι μια πειστική απόδειξη ότι έστω υπό την κυριαρχία της αρχής της ευχαρίστησης υπάρχουν αρκετά μέσα και δρόμοι, ώστε το καθαυτό δυσάρεστο να γίνει αντικείμενο ανάμνησης και ψυχικής επεξεργασίας. Με αυτές τις περιπτώσεις και καταστάσεις, που έχουν ως τελικό αποτέλεσμα την αποκόμιση ευχαρίστησης, θα μπορούσε να ασχοληθεί μια οικονομικά προσανατολισμένη αισθητική. Για τους δικούς μας σκοπούς δεν προσφέρουν κάτι, εφόσον προϋποθέτουν την ύπαρξη και την κυριαρχία της αρχής της ευχαρίστησης, ενώ δεν μαρτυρούν τίποτα για τη δραστικότητα των τάσεων πέρα από την αρχή της ευχαρίστησης, δηλαδή για τάσεις πιο πρωτογενείς και ανεξάρτητες από αυτήν.

3.

Εικοσιπέντε χρόνια εντατικής εργασίας είχαν ως αποτέλεσμα να διαφοροποιηθούν εντελώς οι άμεσοι στόχοι της ψυχαναλυτικής τεχνικής σε σχέση με αυτό που ήταν στο ξεκίνημα. Αρχικά ο αναλύων γιατρός προσπαθούσε απλώς και μόνο να εικάζει, να συνθέτει και να κοινοποιεί εν ευθέτω χρόνω το λανθάνον για τον ασθενή ασυνείδητο. Η ψυχανάλυση ήταν πρωτίστως μια τέχνη ερμηνείας. Επειδή το πρόβλημα της θεραπείας δεν λύθηκε έτσι, πρόβαλε πάραυτα η δεύτερη επιδίωξη, δηλαδή να αναγκαστεί ο ασθενής να επιβεβαιώσει την κατασκευή μέσω της ανάμνησής του. Στην προσπάθεια αυτήν το βάρος έπεσε στις αντιστάσεις του ασθενούς· η τέχνη έγκειτο τώρα στην κατά το δυνατόν ταχύτερη αποκάλυψη των αντιστάσεων, στην υπόδειξή τους στον ασθενή και στην ανθρώπινη επίδραση που θα ασκηθεί σ' αυτόν (εδώ παρεμβαίνει η υποβολή που δρα ως *μεταβίβαση*), ώστε να κινητοποιηθεί, για να τις άρει.

Τότε όμως έγινε σαφέστερο ότι ο προς επίτευξη σκοπός, η συνειδητοποίηση του ασυνειδήτου, δεν ήταν πλήρως προσιτός ούτε με τους τρόπους αυτούς. Ο ασθενής δεν μπορεί να θυμηθεί όλα όσα έχει απωθήσει μέσα του, και ίσως όχι ακριβώς το ουσιώδες, ενώ δεν πείθεται καθόλου για την ορθότητα της κατασκευής που του ανακοινώνεται. Χρειάζεται μάλλον *να επαναλάβει* το απωθημένο ως σύγχρονο βίωμα, αντί, όπως θα ήθελε μάλλον ο γιατρός, να το *θυμηθεί* ως ένα κομμάτι του παρελθόντος.[6] Αυτή η ανεπιθύμητης πιστότητας αναπαραγωγή έχει πάντα ως περιεχόμενο ένα κομμάτι από την παιδική σεξουαλική ζωή, δηλαδή του οιδιπόδειου συμπλέγματος και των παρεπομένων του,

6. Βλ. «Zur Tecnhik der Psychoanalyse II, Erinnern, Widerholen und Durcharbeiten», *Gesammelte Werke*, τόμ. X.

και εκτυλίσσεται κανονικά στην περιοχή της μεταβίβασης, δηλαδή της σχέσης με τον γιατρό. Όταν τα πράγματα κατά τη θεραπεία φτάνουν σε ένα τέτοιο σημείο, τότε μπορεί να πει κανείς ότι η προγενέστερη νεύρωση έχει αντικατασταθεί από μια καινούργια νεύρωση μεταβίβασης. Ο γιατρός έχει προσπαθήσει να κρατήσει αυτήν τη νεύρωση μεταβίβασης σε στενότερο κατά το δυνατόν πλαίσιο, να ωθήσει κατά το δυνατόν περισσότερα προς την ανάμνηση και να επιτρέψει κατά το δυνατόν λιγότερα στην επανάληψη. Η αναλογία μεταξύ αυτού που ανακαλείται στη μνήμη και αυτού που αναπαράγεται ποικίλλει κατά περίπτωση. Κατά κανόνα, ο γιατρός δεν μπορεί να απαλλάξει τον ασθενή από αυτήν τη φάση της θεραπείας· πρέπει να τον αφήσει να αναβιώσει ένα κομμάτι της λησμονημένης ζωής του, αλλά πρέπει να φροντίσει ώστε να διατηρηθεί ένας βαθμός υπεροχής, που θα τον βοηθήσει να δει, παρά ταύτα, πως ό,τι εμφανίζεται ως πραγματικότητα είναι, ουσιαστικά, η αντανάκλαση ενός λησμονημένου παρελθόντος. Αν επιτευχθεί αυτό, η πεποίθηση του ασθενούς και η εξαρτώμενη από αυτή θεραπευτική επιτυχία έχουν κερδηθεί.

Προκειμένου να γίνει καλύτερα κατανοητή αυτή η «*ψυχαναγκαστική επανάληψη*» που εμφανίζεται κατά την ψυχαναλυτική θεραπεία των νευρωτικών, πρέπει προπάντων να απαλλαγούμε από την εσφαλμένη ιδέα ότι αυτό με το οποίο έχουμε να κάνουμε όταν καταπολεμούμε τις αντιστάσεις είναι η αντίσταση του ασυνειδήτου. Το ασυνείδητο, δηλαδή το «απωθημένο», δεν προβάλλει καμιάν αντίσταση στη θεραπευτική προσπάθεια, στην πραγματικότητα το μόνο που επιδιώκει υπό το βάρος της φορτικής πίεσης που του ασκείται είναι να βρει διέξοδο προς τη συνείδηση ή να αποφορτιστεί μέσω κάποιας πραγματικής ενέργειας. Η αντίσταση κατά τη θεραπεία προέρχεται από τα ίδια υψηλά στρώματα και συστήματα της ψυχικής ζωής που αρχικά εί-

χαν επιβάλει την απώθηση. Επειδή όμως τα κίνητρα της αντίστασης, και αυτές οι ίδιες οι αντιστάσεις, είναι αρχικά, σύμφωνα με την εμπειρία μας, ασυνείδητες κατά τη θεραπεία, αντιλαμβανόμαστε ότι πρέπει να βελτιώσουμε μιαν αστοχία στην ορολογία μας. Θα αποφύγουμε την ασάφεια αν διαχωρίσουμε όχι το ασυνείδητο από το συνειδητό, αλλά αν αντιπαραθέσουμε το συνεκτικό *Εγώ* στο *απωθημένο*. Πολλά πράγματα στο Εγώ είναι κι αυτά, ασφαλώς, ασυνείδητα, όπως ακριβώς και εκείνο που μπορούμε να χαρακτηρίσουμε πυρήνα του Εγώ· μόνο ένα μικρό μέρος από αυτό καλύπτεται από την ονομασία *προσυνειδητό*. Έχοντας αντικαταστήσει αυτόν τον καθαρά περιγραφικό τρόπο έκφρασης με έναν συστηματικό ή δυναμικό, μπορούμε να πούμε ότι η αντίσταση του αναλυόμενου προέρχεται από το Εγώ του, ενώ αντιλαμβανόμαστε αμέσως ότι η ψυχαναγκαστική επανάληψη πρέπει να αποδοθεί στο ασυνείδητο απωθημένο. Αυτή δεν μπορούσε πιθανόν να εκφραστεί προτού η εργασία της θεραπείας που τείνει να τη συναντήσει χαλαρώσει την απώθηση.[7]

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η αντίσταση του συνειδητού και του προσυνειδητού Εγώ εξυπηρετεί την αρχή της ευχαρίστησης, ότι, σίγουρα, επιδιώκει να γλιτώσει τη δυσαρέσκεια που έχει διεγερθεί από την απελευθέρωση του απωθημένου, ενώ με τις προσπάθειές μας αποσκοπούμε, επικαλούμενοι την αρχή της πραγματικότητας, να αντιμετωπιστεί αυτή η δυσαρέσκεια με ανοχή. Ποια σχέση όμως διατηρεί η αρχή της ευχαρίστησης με την ψυχαναγκαστική επανάληψη, με την έκφραση ισχύος του απωθημένου; Είναι φανερό ότι τα περισσότερα από όσα η ψυχαναγκα-

7. [*Προσθήκη 1923*] Αλλού έχω δείξει ότι αυτό που βοηθά τον ψυχαναγκασμό της επανάληψης είναι η «υποβολή» κατά τη θεραπεία, δηλαδή η πειθήνια στάση απέναντι στον γιατρό, που έχει βαθιές ρίζες στο ασυνείδητο γονεϊκό σύμπλεγμα.

στική επανάληψη επιτρέπει να αναβιώσουν πρέπει να προκαλούν δυσαρέσκεια στο Εγώ, εφόσον αυτή φέρνει στο φως απωθημένες δραστηριότητες ενορμητικών κινήσεων, μόνο που πρόκειται για μια δυσαρέσκεια την οποία έχουμε ήδη υπολογίσει, η οποία δεν αντίκειται στην αρχή της ευχαρίστησης: είναι δυσαρέσκεια για το ένα σύστημα και, ταυτόχρονα, ικανοποίηση για το άλλο. Όμως το καινούργιο και αξιοσημείωτο δεδομένο που πρέπει τώρα να περιγράψουμε είναι ότι η ψυχαναγκαστική επανάληψη επαναφέρει ακόμη και βιώματα του παρελθόντος που δεν προσφέρουν καμιά πιθανότητα ευχαρίστησης, που ούτε παλαιότερα προσέφεραν κάποια ικανοποίηση, ακόμη και σε ενορμήσεις που είχαν από τότε απωθηθεί.

Η πρώιμη άνθιση της παιδικής σεξουαλικής ζωής είναι προορισμένη να εξαφανιστεί επειδή οι επιθυμίες της δεν είναι συμβατές με την πραγματικότητα και επειδή το στάδιο της παιδικής ανάπτυξης δεν μπορεί να ολοκληρωθεί. Αφανίζεται υπό τις πλέον σκληρές περιστάσεις προκαλώντας έντονο πόνο. Η απώλεια αγάπης και η αποτυχία βλάπτουν μόνιμα την αυτοεκτίμηση αφήνοντας κάτι σαν ναρκισσιστική ουλή, και συμβάλλουν τα μέγιστα, σύμφωνα με την εμπειρία μου και την έκθεση του Μαρτσινόφσκι,[8] στο «συναίσθημα κατωτερότητας» των νευρωτικών. Η σεξουαλική αναζήτηση, στην οποία τέθηκαν όρια από τη σωματική ανάπτυξη του παιδιού, δεν οδηγήθηκε σε κάποιο ικανοποιητικό συμπέρασμα. Από εδώ προκύπτει και το παράπονο που θα εκφραστεί αργότερα: δεν μπορώ να κάνω τίποτα, δεν καταφέρνω τίποτα. Ο τρυφερός δεσμός, κυρίως με το αντίθετο φύλο του γονεϊκού ζευγαριού, υποκύπτει στην απογοήτευση, στη

8. Marcinowski, «Die erotische Quellen der Minderwertigkeitsgefühle», *Zeitschrift für Sexualwissenschaft*, IV, 1918.

μάται η προσδοκία της ικανοποίησης, στη ζήλια, όταν θα γεννηθεί ένα άλλο παιδί –αδιάψευστη απόδειξη για την απιστία του αγαπημένου προσώπου. Η προσπάθεια που με τραγική σοβαρότητα έγινε για να αποκτήσει ένα δικό του παιδί κατέληξε σε επονείδιστη αποτυχία. Η ελάττωση της τρυφερότητας που προσφέρεται στο μικρό παιδί, οι αυξημένες απαιτήσεις της εκπαίδευσης, τα αυστηρά λόγια και οι περιστασιακές τιμωρίες αποκαλύπτουν, τελικά, σε όλη της την έκταση την περιφρόνηση στην οποία περιπίπτει. Αυτά είναι κάποια λίγα χαρακτηριστικά παραδείγματα, και κανονικά επαναλαμβανόμενα, για το πώς τερματίζεται τούτη η παιδική αγάπη.

Οι νευρωτικοί επαναλαμβάνουν όλες αυτές τις ανεπιθύμητες περιστάσεις και τις επώδυνες συναισθηματικές καταστάσεις κατά τη μεταβίβαση και τις αναβιώνουν πολύ επιδέξια. Επιδιώκουν τη διακοπή της θεραπείας, ενώ αυτή δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί, πασχίζουν να δοκιμάσουν πάλι την περιφρόνηση εκ μέρους των άλλων, αναγκάζουν τον γιατρό να τους συμπεριφερθεί με αυστηρά λόγια και ψυχρότητα, βρίσκουν τις κατάλληλες αφορμές για ζήλια, και αντί για το διακαώς επιθυμητό παιδί της πρώιμης παιδικής ηλικίας κάνουν σχέδια ή υπόσχονται ένα μεγάλο δώρο, που συχνά είναι τόσο λίγο πραγματικό όσο ήταν και εκείνο. Τίποτε από όλα αυτά δεν μπόρεσε να προσφέρει ευχαρίστηση κατά το παρελθόν, ενώ θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι τώρα θα προκαλούσαν λιγότερη δυσαρέσκεια, αν αναδύονταν ως ανάμνηση ή ως όνειρα παρά ως νωπό βίωμα. Πρόκειται, φυσικά, για τη δράση ενορμήσεων που υποτίθεται ότι θα προσέφεραν ικανοποίηση, μόνο που δεν δίδαξε τίποτα το γεγονός ότι και παλιότερα αντί γι' αυτό προσέφεραν δυσαρέσκεια. Παρά ταύτα, επαναλαμβάνονται· το επιβάλλει ένας ψυχαναγκασμός.

Ό,τι η ψυχανάλυση καταδεικνύει στην περίπτωση των φαι-

νομένων μεταβίβασης των νευρωτικών μπορεί να βρεθεί και στη ζωή μη νευρωτικών προσώπων. Αυτά μπορεί να δίνουν την εντύπωση ότι καταδιώκονται από τη μοίρα, ότι η ζωή τους ακολουθεί μια δαιμονική πορεία, ενώ η ψυχανάλυση θεωρεί πάντα ότι η μοίρα τους έχει εν πολλοίς προκαθοριστεί από τα ίδια και έχει διαμορφωθεί από τις επιδράσεις της πρώιμης παιδικής ηλικίας. Ο ψυχαναγκασμός που εκφράζεται εν προκειμένω δεν διαφέρει από την ψυχαναγκαστική επανάληψη των νευρωτικών, παρότι τα άτομα αυτά δεν παρουσίασαν ποτέ σημάδια μιας νευρωτικής σύγκρουσης που να εκφράζεται με τον σχηματισμό συμπτωμάτων. Έτσι, γνωρίζουμε πρόσωπα που κάθε ανθρώπινη σχέση τους έχει την ίδια κατάληξη: ευεργέτες που εγκαταλείπονται οργισμένοι μετά από κάποιο χρονικό διάστημα από τους προστατευόμενούς τους, όσο κι αν αυτοί διαφέρουν μεταξύ τους, δείχνοντας, έτσι, ότι είναι καταδικασμένοι να γεύονται όλη την πίκρα της αχαριστίας· άνδρες που είναι γραφτό όλες οι φιλίες τους να τελειώνουν με την προδοσία εκ μέρους του φίλου τους· άλλοι που από καιρού εις καιρόν συνηθίζουν να περιβάλλουν με εκτίμηση στη ζωή τους, ιδιωτικά ή δημόσια, κάποιο πρόσωπο και κατόπιν, μετά από ορισμένο χρόνο να το αρνούνται, βάζοντας στη θέση του κάποιο καινούργιο· εραστές που όλες οι τρυφερές τους σχέσεις με τις γυναίκες περνούν από την ίδια φάση και καταλήγουν με τον ίδιο τρόπο κ.λπ. Ελάχιστα μας εκπλήσσει τούτη η «αιώνια επιστροφή του ίδιου», όταν πρόκειται για μια ενεργητική συμπεριφορά του εν λόγω προσώπου και όταν βρίσκουμε τα απαράλλαχτα διατηρημένα χαρακτηριστικά της ύπαρξής του, που πρέπει να εκφραστούν με την επανάληψη των ίδιων εμπειριών. Περισσότερο μας εντυπωσιάζουν οι περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες το πρόσωπο φαίνεται να βιώνει κάτι παθητικά, χωρίς να παρεμβαίνει καθόλου σ' αυτό, συναντώντας όμως,

έτσι, την επανάληψη του ίδιου πεπρωμένου. Σκέφτεται κανείς, για παράδειγμα, τη γυναίκα εκείνη που οι τρεις διαδοχικοί σύζυγοί της αρρώστησαν ύστερα από σύντομο διάστημα και έπρεπε να τους φροντίσει μέχρι την τελευταία τους στιγμή.[9] Η πιο ποιητική περιγραφή μιας τέτοιας μοίρας έχει γίνει από τον Τάσσο στο ρομαντικό έπος του *Gierusaleme Liberata*. Ο ήρωας Τανκρέντι έχει σκοτώσει άθελά του την Κλορίντα, με την οποία ήταν ερωτευμένος, καθώς αυτή πολεμούσε μεταμφιεσμένη με την πανοπλία ενός αντίπαλου ιππότη. Μετά την ταφή της μπαίνει σε ένα παράξενο μαγεμένο δάσος, που προκαλεί τρόμο στους ιππότες. Όταν χτυπήσει με το σπαθί του ένα ψηλό δέντρο, από την πληγή του θα κυλήσει αίμα, ενώ η φωνή της Κλορίντα, που η ψυχή της ήταν φυλακισμένη στο δέντρο, παραπονιέται ότι ξαναχτύπησε την αγαπημένη του.

Αν λάβουμε υπόψη παρόμοιες παρατηρήσεις, βασισμένες στη συμπεριφορά κατά τη μεταβίβαση και στο πεπρωμένο των ανθρώπων, βρίσκουμε το θάρρος να παραδεχτούμε ότι στην ψυχική ζωή υπάρχει, όντως, μια ψυχαναγκαστική νεύρωση, που υπερβαίνει την αρχή της ευχαρίστησης. Δεν θα ήταν δύσκολο, επίσης, τώρα να συσχετίσουμε τα όνειρα των τραυματικά νευρωτικών και την παρόρμηση του παιδιού για παιχνίδι με αυτόν τον ψυχαναγκασμό. Αλλά πρέπει να πούμε ότι μόνο σε σπάνιες περιπτώσεις μπορούμε να δούμε καθαρά τα αποτελέσματα της ψυχαναγκαστικής επανάληψης αξεδιάλυτα από τη συμβολή άλλων κινητήριων δυνάμεων. Έχουμε ήδη υπογραμμίσει τις άλλες ερμηνείες σχετικά με αυτήν, τις οποίες μας επιτρέπει να προτείνουμε

9. Βλ. σχετικά τις καίριες παρατηρήσεις του Κ. Γκ. Γιουγκ στο «Die Bedeutung des Vaters für das Schicksal des Einzelnen», *Jahrbuch für Psychoanalyse*, I, 1909.

το παιδικό παιχνίδι. Εδώ η ψυχαναγκαστική επανάληψη και η άμεση απολαυστική ενορμητική ικανοποίηση φαίνεται να συγκλίνουν σε μια εσώτερη συγγένεια. Τα φαινόμενα της μεταβίβασης εξυπηρετούν ανοιχτά την αντίσταση εκ μέρους του Εγώ, που προσκολλάται πεισματικά στην απώθηση. Το Εγώ, που επιμένει στην αρχή της ευχαρίστησης, έλκει κατά κάποιον τρόπο προς τη μεριά του την ψυχαναγκαστική επανάληψη, την οποία η θεραπεία θέλει να χρησιμοποιήσει για τους σκοπούς της. Πολλά από αυτά που μπορεί να ονομάσει κανείς ψυχαναγκασμό περπρωμένου μπορούν να κατανοηθούν με λογικό τρόπο, επομένως, δεν χρειαζόμαστε κάποια καινούργια μυστηριώδη κινητήρια δύναμη για να τα εξηγήσουμε. Η λιγότερο αμφίβολη περίπτωση τέτοιας δύναμης είναι ίσως αυτή των τραυματικών ονείρων, αλλά με μια ενδελεχέστερη εξέταση πρέπει να ομολογήσουμε ότι και σε άλλα παραδείγματα το διαθέσιμο υλικό δεν μπορεί να εξηγηθεί από τις περιπτώσεις δράσης των γνωστών μας κινητήριων δυνάμεων. Υπολείπονται αρκετά, τα οποία δικαιολογούν την υπόθεση της ψυχαναγκαστικής επανάληψης, η οποία μας φαίνεται πιο πρωταρχική, πιο στοιχειώδης, πιο ενορμητική από την παραγκωνισμένη από αυτήν αρχή της ευχαρίστησης. Αν όμως υπάρχει στην ψυχή ένας παρόμοιος επαναληπτικός ψυχαναγκασμός, θα θέλαμε να μάθουμε κάτι σχετικά: σε ποια λειτουργία αντιστοιχεί, υπό ποιες συνθήκες μπορεί να εμφανιστεί και ποια σχέση έχει με την αρχή της ευχαρίστησης, στην οποία εξάλλου έχουμε προσώρας αναγνωρίσει την κυριαρχία επί της πορείας των διαδικασιών διέγερσης της ψυχικής ζωής.

4.

Ό,τι ακολουθεί είναι εικοτολογία [Speculation], μια συχνά παρατραβηγμένη εικοτολογία, που θα εκτιμηθεί ή θα απορριφθεί ανάλογα με την προσωπική προτίμηση του καθενός. Κι ακόμη, είναι μια προσπάθεια να αξιοποιήσουμε με συνέπεια μια ιδέα, από περιέργεια για το πού μπορεί να μας οδηγήσει.

Η ψυχαναλυτική εικοτολογία αρχίζει με την εντύπωση, που έχει αποκομίσει από την έρευνα των ασυνείδητων διαδικασιών, ότι η συνείδηση δεν μπορεί να είναι το γενικότερο χαρακτηριστικό των ψυχικών διαδικασιών, αλλά μόνο μια ιδιαίτερη λειτουργία τους. Με μεταψυχολογικούς όρους ισχυρίζεται ότι η συνείδηση είναι η λειτουργία ενός ιδιαίτερου συστήματος, που το αποκαλεί Συν [Συνειδητό]. Επειδή η συνείδηση παρέχει, ουσιαστικά, αντιλήψεις διεγέρσεων που προέρχονται από τον εξωτερικό κόσμο και αισθήσεις ευχαρίστησης και δυσαρέσκειας που είναι δυνατόν να προέρχονται μόνο από το εσωτερικό του ψυχικού οργάνου, μπορούμε να παραχωρήσουμε στο σύστημα Αντ-Συν [Αντίληψη-Συνειδητό] μια θέση μέσα στον χώρο. Αυτή πρέπει να βρίσκεται στα όρια του μέσα και του έξω, να είναι στραμμένη προς τον εξωτερικό κόσμο και να καλύπτει τα άλλα ψυχικά συστήματα. Τότε, αντιλαμβανόμαστε ότι αποδεχόμενοι κάτι τέτοιο δεν αποτολμήσαμε τίποτα καινούργιο αλλά υιοθετήσαμε αντιλήψεις εντοπισμού της εγκεφαλικής ανατομίας, σύμφωνα με τις οποίες η «έδρα» της συνείδησης βρίσκεται στον εγκεφαλικό φλοιό, στο πλέον εξωτερικό τμήμα που περιτυλίγει τον υπόλοιπο εγκέφαλο. Η ανατομία του εγκεφάλου δεν χρειάζεται να σκεφτεί τον λόγο για τον οποίο –ανατομικά μιλώντας– η συνείδηση τοποθετείται στην επιφάνεια του εγκεφάλου, αντί να κρύβεται ασφαλής κάπου στο εσωτερικό του. Ίσως προκύψουν κα-

λύτερα αποτελέσματα όταν θελήσουμε να εξηγήσουμε μιαν ανάλογη κατάσταση όσον αφορά το σύστημα Αντ-Συ.

Η συνείδηση δεν είναι η μόνη ιδιαιτερότητα που αποδίδουμε στις διαδικασίες εντός αυτού του συστήματος. Οι εντυπώσεις της ψυχαναλυτικής εμπειρίας μάς μαθαίνουν ότι όλες οι διαδικασίες διέγερσης που συμβαίνουν στα άλλα συστήματα αφήνουν σ' αυτά ίχνη που παραμένουν μόνιμα ως θεμέλια της μνήμης, δηλαδή ως μνημονικά κατάλοιπα, που δεν σχετίζονται με τη διαδικασία της συνειδητοποίησης. Συνήθως είναι ισχυρότερα και διαρκέστερα όταν η διαδικασία που τα άφησε πίσω δεν πέρασε ποτέ το κατώφλι της συνείδησης. Όμως, δύσκολα θα πιστεύαμε ότι παρόμοια διαρκή ίχνη της διέγερσης θα μπορούσαν να διατηρηθούν και στο σύστημα Αντ-Συ. Θα έθεταν πολύ γρήγορα όρια στην ικανότητα του συστήματος για πρόσληψη νέων διεγέρσεων, αν έμεναν πάντα συνειδητά·[10] από την άλλη, αν ήταν ασυνείδητα θα μας υποχρέωναν να εξηγήσουμε την ύπαρξη ασυνείδητων διαδικασιών εντός ενός συστήματος που η λειτουργία του συνοδεύεται, κατά τα άλλα, από φαινόμενα της συνείδησης. Με μια τέτοια αντίληψη, που ανάγει τη συνειδητοποίηση σε ένα ιδιαίτερο σύστημα, δεν θα είχαμε, τρόπον τινά, τίποτε αλλάξει και τίποτα κερδίσει. Παρότι η αντίληψη αυτή δεν είναι λογικά απολύτως δεσμευτική, μπορεί να μας οδηγήσει στην υπόθεση ότι η συνειδητοποίηση και η δημιουργία μνημονικών ιχνών είναι διαδικασίες ασύμβατες μεταξύ τους και εντός του ίδιου συστήματος. Θα μπορούσαμε να πούμε, λοιπόν, ότι στο σύστημα Συ η διαδικασία διέγερσης γίνεται συνειδητή, αλλά δεν αφήνει κανένα μόνιμο ίχνος· όλα τα ίχνη αυτής της τελευταίας, στα οποία στηρίζεται η ανάμνηση, προέρχονται από τη μεταβίβαση της διέ-

10. Ακολουθούμε εδώ την ανάλυση του Μπρόυερ στο θεωρητικό κομμάτι του *Studien über Hysterie*.

γερσης στα αμέσως ακόλουθα εσωτερικά συστήματα. Με αυτό το σκεπτικό έκανα τη σχηματική εικόνα που συμπεριέλαβα στο εικοτολογικό κομμάτι της *Ερμηνείας των ονείρων*. Όταν σκεφτεί κανείς πόσα λίγα ξέρουμε για τη δημιουργία της συνείδησης από άλλες πηγές, θα πρέπει να επιφυλάξουμε στη φράση «η συνείδηση προκύπτει στη θέση του μνημονικού ίχνους», τουλάχιστον, την αξία μιας ούτως ή άλλως ακριβώς προσδιορισμένης άποψης.

Το σύστημα Συ θα χαρακτηριζόταν, έτσι, από την ιδιαιτερότητα ότι σ' αυτό (σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει σε άλλα ψυχικά συστήματα) η διαδικασία της διέγερσης δεν αφήνει πίσω της καμιά μόνιμη αλλαγή στα στοιχεία του, αλλά εξανεμίζεται, θα λέγαμε, μέσα στο φαινόμενο της συνειδητοποίησης. Μια τέτοια εξαίρεση στον γενικό κανόνα απαιτεί να εξηγηθεί βάσει ενός παράγοντα που ισχύει αποκλειστικά μόνο σ' αυτό το σύστημα, και ο παράγοντας αυτός, που απουσιάζει από τα άλλα συστήματα, θα μπορούσε κάλλιστα να είναι η εκτεθειμένη θέση του συστήματος Συ, η άμεση επαφή του με τον εξωτερικό κόσμο.

Ας αναπαραστήσουμε έναν ζωντανό οργανισμό στην απλούστερη μορφή του σαν μιαν αδιαφοροποίητη μικρή κύστη γεμάτη με ευερέθιστο υλικό. Η στραμμένη προς τον εξωτερικό κόσμο επιφάνειά της θα διαφοροποιηθεί δυνάμει μόνο της θέσης της και θα χρησιμεύσει ως όργανο επιδεκτικό ερεθισμάτων. Όντως, η εμβρυολογία, καθώς έχει την ικανότητα να ανακεφαλαιώνει την εξελικτική ιστορία, μας δείχνει ότι το κεντρικό νευρικό σύστημα κατάγεται από το εκτόδερμα, ότι ο φαιός εγκεφαλικός φλοιός παραμένει ένα απότοκο της πρωτόγονης επιφάνειας του οργανισμού και πιθανόν να έχει κληρονομήσει κάποιες από τις βασικές της ιδιότητες. Θα ήταν εύκολο να υποθέσουμε τότε ότι, ως αποτέλεσμα της διαρκούς πρόσκρουσης των εξωτερικών ερεθισμάτων στην επιφάνεια της κύστης, η ουσία της

έχει πιθανόν τροποποιηθεί μέχρις ενός ορισμένου βάθους, με αποτέλεσμα οι διαδικασίες διέγερσης να συμβαίνουν εκεί διαφορετικά από ό,τι στα βαθύτερα στρώματα. Έτσι, σχηματίζεται ένας φλοιός που, τελικά, «δουλεύεται» τόσο βαθιά από τον ερεθισμό, με αποτέλεσμα να εμφανίσει τις ευνοϊκότερες πιθανές συνθήκες για την πρόσληψη των ερεθισμάτων και να γίνει ανίκανος για κάθε άλλη τροποποίηση. Με όρους του συστήματος Συν αυτό σημαίνει ότι τα στοιχεία του δεν θα μπορέσουν να υποστούν περαιτέρω μόνιμη τροποποίηση από το πέρασμα της διέγερσης, επειδή έχουν ήδη τροποποιηθεί στο έπακρο με τον τρόπο της εν λόγω επίδρασης. Τότε, όμως, είναι ικανά να παραγάγουν τη συνείδηση. Θα μπορούσαμε να κάνουμε πολλές υποθέσεις σχετικά με το τι είναι τούτη η τροποποίηση της ουσίας και της διαδικασίας διέγερσης, μόνο που αυτές δεν μπορούν προσώρας να επαληθευτούν. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η διέγερση, καθώς προχωρεί από το ένα στοιχείο στο άλλο, πρέπει να ξεπεράσει κάποια αντίσταση, και αυτή η μείωση της αντίστασης αφήνει πίσω της ένα διαρκές ίχνος διέγερσης (μιαν ανοικτή δίοδο). Τότε στο σύστημα Συν δεν μπορεί να υπάρξει πλέον αντίσταση αυτού του είδους κατά το πέρασμα από το ένα στοιχείο στο άλλο.[11] Αυτή η εικόνα πρέπει να συσχετιστεί με τη διάκριση που κάνει ο Μπρόυερ μεταξύ της αδρανούς (δεσμευμένης) και της ελεύθερα κινούμενης επενδυτικής ενέργειας που εμφανίζεται στα στοιχεία των ψυχικών συστημάτων. Τα στοιχεία του συστήματος Συν δεν θα μετέφεραν, συνεπώς, δεσμευμένη ενέργεια, αλλά μόνο ενέργεια ικανή για ελεύθερη εκφόρτιση. Νομίζω όμως ότι προσώρας θα έπρεπε να εκφραστούμε με τη μεγαλύτερη επιφύλαξη πάνω στις σχέσεις αυτές. Ωστόσο, η υπόθεση αυτή θα μας

11. J. Breuer, S. Freud, *Studien über Hysterie*, 3η αμετάβλητη έκδοση, 1917.

έδινε την ευχέρεια να συσχετίσουμε με συγκεκριμένο τρόπο τη δημιουργία της συνείδησης με την κατάσταση του συστήματος Σν και με τις ιδιαιτερότητες που πρέπει να αποδοθούν στην εκεί διαδικασία διέγερσης.

Έχουμε όμως να προσθέσουμε και άλλα για τη ζωντανή κύστη με το επιδεκτικό ερεθισμάτων στρώμα φλοιού. Αυτό το μικρό κομμάτι έμβιας ουσίας αιωρείται σε ένα, φορτισμένο με την ισχυρότερη ενέργεια, εξωτερικό περιβάλλον και θα καταστρεφόταν από την ερεθιστική του επίδραση αν δεν διέθετε μιαν *αλεξιερεθιστική προστασία*. Την αποκτά καθώς η εξωτερική επιφάνεια παύει να έχει δομή έμβιας ύλης, γίνεται έως έναν βαθμό ανόργανη και εφεξής λειτουργεί ως ένα ειδικό περικάλυμμα ή μια ανθεκτική στα ερεθίσματα μεμβράνη. Συνεπώς, οι ενέργειες του εξωτερικού κόσμου μπορούν να περάσουν στα επόμενα, ζωντανά εναπομείναντα, στρώματα μόνο με ένα κλάσμα της πρωταρχικής τους έντασης. Τότε, αυτά μπορούν να αφιερωθούν, πίσω από την αλεξιερεθιστική ασπίδα, στην πρόσληψη των ποσοτήτων ερεθισμού που επιτράπηκε να περάσουν μέσα από αυτήν. Όμως με τον θάνατό του το εξωτερικό στρώμα έσωσε όλα τα βαθύτερα στρώματα από μια παρόμοια τύχη, όσο τουλάχιστον δεν εμφανίζονται ερεθίσματα τόσο ισχυρά, ώστε να διαπεράσουν την αλεξιερεθιστική προστατευτική ασπίδα. Η αλεξιερεθιστική προστασία είναι για τον έμβιο οργανισμό μια σχεδόν σημαντικότερη λειτουργία από την πρόσληψη ερεθισμάτων· διαθέτει το δικό της απόθεμα ενέργειας και πρέπει, προπάντων, να προσπαθεί να προστατεύει τις ειδικές μορφές μετασχηματισμού της ενέργειας που παρατηρούνται εντός της απέναντι στην ισοπεδωτική, άρα ολέθρια, επίδραση των τεράστιων ενεργειών που δρουν στον εξωτερικό κόσμο. Η πρόσληψη ερεθισμάτων αποσκοπεί, προπάντων, να ανακαλύψει την κατεύθυνση και τη φύση των εξωτερι-

κών ερεθισμάτων· και γι' αυτό είναι αρκετό να πάρει μικρά δείγματα από τον εξωτερικό κόσμο, να τα δοκιμάσει σε μικρές ποσότητες. Στους ανώτερους οργανισμούς το επιδεκτικό ερεθισμάτων στρώμα φλοιού της πάλαι ποτέ κύστης έχει προ καιρού αποσυρθεί στα ενδότερα του οργανισμού, παρότι κομμάτια του έχουν μείνει στην επιφάνεια, αμέσως κάτω από την κοινή αλεξιερεθιστική ασπίδα. Αυτά είναι τα αισθητήρια όργανα, που αποτελούνται κυρίως από όργανα για την πρόσληψη ορισμένων ειδικών ερεθισμών, αλλά που περιλαμβάνουν, επίσης, ειδικές ρυθμίσεις για περαιτέρω προστασία κατά των υπερβολικών ποσών ερεθισμάτων και για τον αποκλεισμό ακατάλληλων ειδών ερεθισμάτων. Χαρακτηριστικό τους είναι ότι επεξεργάζονται μόνο πολύ μικρές ποσότητες εξωτερικού ερεθίσματος και παίρνουν μόνο *δείγματα* από τον εξωτερικό κόσμο· θα μπορούσαν ίσως να συγκριθούν με τις κεραίες, που προχωρούν δοκιμαστικά προς τον εξωτερικό κόσμο και ύστερα αποσύρονται πάλι από αυτόν.

Σ' αυτό το σημείο θα αποτολμήσω να θίξω φευγαλέα ένα θέμα που θα άξιζε την πλέον εξαντλητική πραγμάτευση. Ως συνέπεια κάποιων ψυχαναλυτικών ανακαλύψεων μπορούμε σήμερα να ανοίξουμε μια συζήτηση για το καντιανό θεώρημα ότι ο χρόνος και ο χώρος είναι αναγκαίες μορφές της σκέψης μας. Έχουμε μάθει ότι οι ασυνείδητες ψυχικές διαδικασίες είναι καθαυτές «άχρονες». Αυτό σημαίνει αρχικά ότι δεν ακολουθούν χρονική σειρά, ότι ο χρόνος δεν αλλάζει τίποτα σ' αυτές και ότι η έννοια του χρόνου δεν μπορεί να εφαρμοστεί σ' αυτές. Πρόκειται για αρνητικά χαρακτηριστικά, που μπορούν να γίνουν κατανοητά μόνο σε σύγκριση με τις *συνειδητές* ψυχικές διαδικασίες. Η αφηρημένη ιδέα που έχουμε για τον χρόνο φαίνεται μάλλον να προέρχεται εξ ολοκλήρου από τη μέθοδο εργασίας του συστήματος Προσυν-Συν [Προσυνειδητό-Συνειδητό] και να αντιστοιχεί σε μιαν

αυτοαντίληψη του συστήματος για τη μέθοδο αυτή. Αυτός ο τρόπος λειτουργίας ίσως να αποτελεί μιαν άλλη μέθοδο παροχής της αλεξιερεθιστικής προστασίας. Ξέρω ότι οι παραπάνω παρατηρήσεις μπορεί να φαίνονται πολύ ασαφείς, πρέπει όμως να περιοριστώ σ' αυτές τις νύξεις.

Έχουμε προσώρας δείξει πώς η έμβια κύστη εξοπλίζεται με μιαν αλεξιερεθιστική ασπίδα κατά του εξωτερικού κόσμου. Προηγουμένως είχαμε δείξει ότι το στρώμα φλοιού κάτω ακριβώς από αυτήν πρέπει να διαφοροποιηθεί ως όργανο που αποσκοπεί στην πρόσληψη έξωθεν ερεθισμάτων. Ωστόσο, αυτό το ευαίσθητο στρώμα φλοιού, που πρόκειται να γίνει κατόπιν το σύστημα Συν, προσλαμβάνει και έσωθεν διεγέρσεις. Η θέση του συστήματος μεταξύ του έξω και του μέσα και η διαφορά μεταξύ των συνθηκών που διέπουν την πρόσληψη των διεγέρσεων από τη μία και την άλλη πλευρά επιδρούν αποφασιστικά στη λειτουργία του συστήματος και του όλου ψυχικού οργάνου. Απέναντι στο εξωτερικό έχει μιαν αλεξιερεθιστική προστασία, ενώ η ποσότητα της διέγερσης που προσλαμβάνει έχει μόνο μικρή επίδραση. Απέναντι στο εσωτερικό δεν μπορεί να έχει ανάλογη προστασία. Οι διεγέρσεις στα βαθύτερα στρώματα επεκτείνονται στο σύστημα άμεσα και με απαραμείωτη ένταση, ενώ κάποια χαρακτηριστικά της εξέλιξής τους προκαλούν συναισθήματα στην κλίμακα ευχαρίστηση-δυσαρέσκεια. Άλλωστε, οι διεγέρσεις εσωτερικής προέλευσης, ως προς την ένταση και άλλα ποιοτικά χαρακτηριστικά –ως προς το εύρος τους, επίσης– εναρμονίζονται με τον τρόπο εργασίας του συστήματος καλύτερα από όσο τα ερεθίσματα με προέλευση από τον εξωτερικό κόσμο.[12] Τούτη η κα-

12. Βλ. *Triebe und Triebschicksale, Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre*, IV, 1918.

τάσταση των πραγμάτων παράγει δύο οριστικά αποτελέσματα. Ι Ιρώτον, τα συναισθήματα της ευχαρίστησης και της δυσαρέσκειας (που είναι ενδεικτικά για το τι συμβαίνει στο εσωτερικό του οργάνου) κυριαρχούν επί όλων των εξωτερικών ερεθισμάτων· και δεύτερον, υιοθετείται ένας ιδιαίτερος τρόπος στάσης έναντι εσωτερικών διεγέρσεων που παράγουν υπερβολικά μεγάλη αύξηση δυσαρέσκειας. Υπάρχει μια τάση να αντιμετωπίζονται σαν να δρούσαν όχι από μέσα αλλά απ' έξω, ώστε να μπορέσει να χρησιμοποιηθεί το αμυντικό μέσο της αλεξιερεθιστικής ασπίδας εναντίον τους. Από εδώ προέρχεται και η *προβολή*, που πρόκειται να παίξει έναν τόσο σημαντικό ρόλο στην εμφάνιση παθολογικών διαδικασιών.

Έχω την εντύπωση ότι με τις τελευταίες σκέψεις μας έχουμε κατανοήσει καλύτερα την κυριαρχία της αρχής της ευχαρίστησης· όμως, δεν έχουμε καταφέρει να εξηγήσουμε εκείνες τις περιπτώσεις που αντιφάσκουν με αυτήν. Ας προχωρήσουμε, λοιπόν, ένα βήμα παραπέρα. Τις έξωθεν διεγέρσεις, όπως αυτές που είναι αρκετά ισχυρές και διαπερνούν την αλεξιερεθιστική προστασία, τις αποκαλούμε *τραυματικές*. Νομίζω ότι η έννοια του τραύματος υπονοεί μια παρόμοια συσχέτιση με την, κατά τα άλλα δραστική, άμυνα κατά των ερεθισμάτων. Ένα γεγονός όπως το εξωτερικό τραύμα θα προκαλέσει, σίγουρα, μια τεράστια διαταραχή στην ενεργειακή λειτουργία του οργανισμού και θα κινητοποιήσει όλα τα αμυντικά μέσα. Όμως, ταυτόχρονα, η αρχή της ευχαρίστησης τίθεται προσωρινά εκτός λειτουργίας. Και ενώ δεν είναι δυνατόν να αποφευχθεί πλέον η υπερχείλιση του ψυχικού οργάνου με μεγάλη ποσότητα ερεθισμάτων, δεν μένει παρά ένα άλλο καθήκον: να ελεγχθεί το ερέθισμα και να δεσμευτεί ψυχικά η ποσότητα των ερεθισμάτων που έχει εισβάλει, ώστε να μπορέσει να εξουδετερωθεί.

Η ειδική δυσαρέσκεια του σωματικού πόνου προκύπτει πιθανόν από την περιορισμένης έκτασης ρήξη της αλεξιερεθιστικής προστασίας. Τότε, από αυτό το σημείο της περιφέρειας ρέουν συνεχώς ερεθισμοί προς το κεντρικό ψυχικό όργανο, όπως κανονικά θα μπορούσαν να έλθουν μόνο από το εσωτερικό του οργάνου.[13] Και πώς περιμένουμε να αντιδράσει η ψυχική ζωή στην εισβολή αυτή; Από όλες τις μεριές προσφέρεται επενδυτική ενέργεια ώστε να δημιουργήσει γύρω από το σημείο ρήξης αντίστοιχα υψηλές ενεργειακές επενδύσεις. Δημιουργείται μια τεράστια «αντεπένδυση», για χάρη της οποίας αποδυναμώνονται τα άλλα ψυχικά συστήματα, με αποτέλεσμα να προκαλείται μια εκτεταμένη παράλυση ή υποβάθμιση της λοιπής ψυχικής δραστηριότητας. Προσπαθούμε να διδαχθούμε από τέτοια παραδείγματα, ώστε να στηρίξουμε τις μεταψυχολογικές μας υποθέσεις σε παρόμοια πρότυπα. Συμπεραίνουμε, επομένως, από τη συμπεριφορά αυτή ότι ακόμη και ένα ισχυρά επενδυμένο σύστημα είναι σε θέση να προσλάβει καινούργια εισρέουσα ενέργεια, να τη μεταβάλει σε μιαν αδρανή επένδυση, δηλαδή να τη «δεσμεύσει» ψυχικά. Όσο μεγαλύτερη είναι η αδρανής επένδυση του συστήματος, τόσο μεγαλύτερη πρέπει να είναι και η δεσμευτική του δύναμη· αντίστροφα, λοιπόν, όσο χαμηλότερη είναι η επένδυση του συστήματος, τόσο λιγότερο είναι ικανό για την πρόσληψη της εισρέουσας ενέργειας, άρα τόσο βιαιότερες θα πρέπει να είναι οι συνέπειες μιας παρόμοιας ρήξης στην αλεξιερεθιστική προστασία. Δεν μπορούμε να αντιτείνουμε βάσιμα στην άποψη αυτή ότι η αύξηση των επενδύσεων γύρω από το σημείο ρήξης θα μπορούσε να εξηγηθεί, πολύ απλούστερα, με την

13. *Zur Psychoanalyse der Kriegsneurosen*, Εισαγωγή, Internationale Psychoanalytische Bibliothek, αρ. 1, 1919.

άμεση δράση του πλήθους των εισρεουσών διεγέρσεων. Αν ίσχυε αυτό, τότε το ψυχικό όργανο θα γνώριζε απλώς μόνο μιαν αύξηση των ενεργειακών του επενδύσεων, ενώ ο παραλυτικός χαρακτήρας του πόνου και η αποδυνάμωση όλων των άλλων συστημάτων θα παρέμεναν χωρίς εξήγηση. Ακόμη και οι σφοδρότατες εκτονώσεις του πόνου δεν δημιουργούν πρόβλημα στην εξήγησή μας, επειδή συμβαίνουν από μόνες τους με ανακλαστικό τρόπο, δηλαδή προκύπτουν χωρίς τη διαμεσολάβηση του ψυχικού οργάνου. Η ασάφεια όλων των συζητήσεών μας σχετικά με αυτό που αποκαλούμε μεταψυχολογία οφείλεται, ασφαλώς, στο γεγονός ότι δεν γνωρίζουμε τίποτα για τη φύση της διαδικασίας διέγερσης που δρα επί των στοιχείων της ψυχικής ζωής και ότι δεν αισθανόμαστε πως δικαιούμαστε να κάνουμε κάποια υπόθεση σχετικά. Έτσι, δουλεύουμε πάντα με έναν μεγάλο άγνωστο x, τον οποίο αναγκαζόμαστε να μεταφέρουμε σε κάθε νέα διατύπωση. Εύλογα θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι αυτή η διαδικασία διέγερσης συντελείται με ενέργειες που ποικίλλουν ποσοτικά, ενώ θα ήταν πιθανόν να έχει περισσότερα από ένα ποιοτικά χαρακτηριστικά (για παράδειγμα, ως προς την ευρύτητα). Πρέπει να υπολογίσουμε ως έναν νέο παράγοντα τον ισχυρισμό του Μπρόυερ ότι η πλήρωση με ενέργεια γίνεται με δύο διαφορετικές μορφές, πράγμα που μας επιτρέπει να διακρίνουμε μια ελεύθερη ροή που ωθεί σε εκτόνωση, και μιαν αδρανή επένδυση του ψυχικού συστήματος (ή των στοιχείων του). Ίσως έχουμε περιθώριο να υποθέσουμε ότι η «δέσμευση» της εισρέουσας στο ψυχικό σύστημα ενέργειας συνίσταται στη μετατροπή της από την ελεύθερη ροή σε μιαν αδρανή κατάσταση.

Πιστεύω ότι πρέπει να αποτολμήσουμε την προσπάθεια να συλλάβουμε την κοινή τραυματική νεύρωση ως συνέπεια μιας εκτεταμένης ρήξης στην αλεξιερεθιστική προστασία. Έτσι, θα

αποκαθιστούσαμε τη θέση της παλιάς, αφελούς θεωρίας του κλονισμού, που είναι φαινομενικά αντίθετη σε μια υστερότερη και ψυχολογικά απαιτητικότερη, η οποία αναζητά την αιτιολογική εξήγηση όχι στη βίαιη μηχανική επενέργεια αλλά στον τρόμο και στην απειλή της ζωής. Όλες αυτές οι αντιθέσεις δεν είναι, ωστόσο, ασυμβίβαστες, ενώ η ψυχαναλυτική αντίληψη της τραυματικής νεύρωσης δεν ταυτίζεται με τη χονδροειδέστερη μορφή της θεωρίας του κλονισμού. Η τελευταία ισχυρίζεται ότι η ουσία του κλονισμού έγκειται στην άμεση βλάβη της μοριακής δομής ή ακόμη και της ιστολογικής δομής του νευρικού συστήματος, ενώ εμείς προσπαθούμε να καταλάβουμε την επίδρασή του επί του ψυχικού οργάνου μέσω της ρήξης στην αλεξιερεθιστική προστασία και των συνακόλουθων προβλημάτων. Ο τρόμος έχει τη σημασία του και για εμάς. Προϋποθέτει την έλλειψη ετοιμότητας για άγχος, η οποία συμπεριλαμβάνει την έλλειψη υπερεπένδυσης των συστημάτων που αρχικά προσλαμβάνουν τον πόνο. Ως συνέπεια αυτής της χαμηλής επένδυσης τα συστήματα δεν μπορούν να δεσμεύσουν τις εισρέουσες ποσότητες των διεγέρσεων, ενώ οι συνέπειες από τη ρήξη στην αλεξιερεθιστική προστασία προκύπτουν ευκολότερα. Διαπιστώνουμε, επομένως, ότι την έσχατη γραμμή προστασίας κατά των ερεθισμάτων εκπροσωπεί η ετοιμότητα για άγχος και η υπερεπένδυση των προσληπτικών συστημάτων. Σε μια μεγάλη σειρά τραυμάτων ο αποφασιστικός παράγοντας για την έκβασή τους ενδέχεται να είναι η διαφορά μεταξύ των ανέτοιμων και των μέσω υπερεπένδυσης προετοιμασμένων συστημάτων· ωστόσο, πέρα από ένα ορισμένο σημείο ισχύος του τραύματος ο εν λόγω παράγοντας δεν πρέπει να παίζει πλέον κάποιον ρόλο. Αν τα όνειρα των τραυματικά νευρωτικών επαναφέρουν τόσο συχνά τους ασθενείς στην κατάσταση του ατυχήματος, αυτό σημαίνει ότι, κατ' αυτόν τον τρόπο, δεν εξυπηρετούν την εκ-

πλήρωση της επιθυμίας, η παραισθητική υλοποίηση της οποίας έχει καταστεί, υπό το κράτος της αρχής της ευχαρίστησης, η λειτουργία τους. Όμως, πρέπει να παραδεχτούμε ότι έτσι συμβάλλουν στην επιτέλεση ενός άλλου καθήκοντος, που πρέπει να εκπληρωθεί πριν η αρχή της ευχαρίστησης εγκαινιάσει την κυριαρχία της. Αυτά τα όνειρα επιδιώκουν αναδρομικά τον έλεγχο των ερεθισμάτων μέσω της έκλυσης άγχους, η παραμέληση της οποίας υπήρξε αιτία της τραυματικής νεύρωσης. Μας προσφέρουν, λοιπόν, την εικόνα μιας λειτουργίας του ψυχικού συστήματος η οποία, χωρίς να αντίκειται στην αρχή της ευχαρίστησης, είναι ανεξάρτητη από αυτήν, ενώ φαίνεται να είναι περισσότερο πρωτογενής από όσο η πρόθεση για αποκόμιση ευχαρίστησης και αποφυγή δυσαρέσκειας.

Εδώ θα έπρεπε, λοιπόν, να ομολογήσουμε για πρώτη φορά ότι υπάρχει μια εξαίρεση στον κανόνα ότι το όνειρο είναι η εκπλήρωση μιας επιθυμίας. Τα όνειρα άγχους δεν είναι μια τέτοια εξαίρεση, όπως το έχω επαναλάβει και το έχω καταδείξει διεξοδικά, όπως, επίσης, και τα «όνειρα τιμωρίας», επειδή βάζουν στη θέση της απαγορευμένης εκπλήρωσης της επιθυμίας την τιμωρία που της αρμόζει, άρα εκπληρώνουν την επιθυμία της ένοχης συνείδησης που αντιτίθεται στην απόρριψη της ενόρμησης. Όμως τα όνειρα των τραυματικά νευρωτικών στα οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως δεν μπορεί να θεωρηθούν πλέον ως εκπλήρωση επιθυμιών, όπως και τα όνειρα που παρεμβάλλονται κατά τη διάρκεια της ψυχανάλυσης, τα οποία ανακαλούν στη μνήμη τα ψυχικά τραύματα της παιδικής ηλικίας. Υπακούουν μάλλον στον ψυχαναγκασμό της επανάληψης, ο οποίος άλλωστε κατά τη διάρκεια της ψυχανάλυσης ευνοείται από την υποστηριζόμενη μέσω υποβολής επιθυμία να επανεμφανιστεί ό,τι έχει λησμονηθεί και απωθηθεί. Έτσι, φαίνεται ότι η λειτουργία

του ονείρου να εξουδετερώνει, ικανοποιώντας την επιθυμία των ενοχλητικών παρορμήσεων, όποιες τάσεις θα μπορούσαν να διακόψουν τον ύπνο δεν είναι η πρωταρχική του λειτουργία, αλλά ότι μπόρεσε να ασκήσει αυτήν τη λειτουργία αφότου η συνολική ψυχική ζωή είχε αποδεχτεί την κυριαρχία της αρχής της ευχαρίστησης. Αν υπάρχει ένα «πέρα από την αρχή της ευχαρίστησης», τότε είναι λογικό να υποθέσουμε ότι και η τάση των ονείρων να ικανοποιούν επιθυμίες έχει μια προϊστορία. Αυτό δεν αντίκειται στην υστερότερη λειτουργία τους. Εφόσον, όμως, κάποτε υπήρξε ρήξη σ' αυτήν την τάση, εγείρεται τώρα το ερώτημα: είναι δυνατόν αυτά τα όνειρα, τα οποία υπακούουν στον ψυχαναγκασμό της επανάληψης, για να εξυπηρετήσουν την ψυχική δέσμευση των τραυματικών εντυπώσεων, να υπάρξουν εκτός ψυχανάλυσης; Η απάντηση είναι κατηγορηματικά καταφατική.

Σε κάποιο άλλο σημείο έχω υποστηρίξει για τις «νευρώσεις πολέμου» (στον βαθμό που ο χαρακτηρισμός αυτός σημαίνει κάτι περισσότερο από την πρόκληση της πάθησης) ότι θα ήταν δυνατόν να είναι κάλλιστα τραυματικές νευρώσεις, που ευνοούνται από μια σύγκρουση εντός του Εγώ.[14] Η αναφερόμενη στη σελίδα 30 περίπτωση, κατά την οποία ένας ταυτόχρονος βαρύς τραυματισμός θα μπορούσε να μειώσει την πιθανότητα δημιουργίας νεύρωσης, δεν είναι πλέον ακατανόητη, όταν σκεφτεί κανείς δύο από τις περιπτώσεις που έχει υπογραμμίσει η ψυχαναλυτική έρευνα. Πρώτον, ότι ο μηχανικός κλονισμός πρέπει να αναγνωριστεί ως μία από τις πηγές της σεξουαλικής διέγερσης (πρβλ. τις παρατηρήσεις σχετικά με την επίδραση της κούνιας και του σιδηροδρομικού ταξιδιού στο *Τρεις Μελέτες για τη σεξουαλική θε-*

14. Πρβλ. το μέρος VII, «Ψυχολογία των ονειρικών διεργασιών» [Psychologie der Traumvorgänge] στην *Ερμηνεία των ονείρων.*

ωρία) και, δεύτερον, ότι οι επώδυνες και πυρετώδεις ασθένειες ασκούν, όσο διαρκούν, ισχυρή επίδραση στην κατανομή της λίμπιντο. Έτσι, η μηχανική βία του τραύματος θα απελευθερώσει το ποσό εκείνο της τραυματικής διέγερσης που, λόγω της ελλιπούς προετοιμασίας του άγχους, θα επενεργήσει τραυματικά, όμως ο ταυτόχρονος σωματικός τραυματισμός, μέσω της απαίτησης για ναρκισσιστική υπερεπένδυση του πάσχοντος οργάνου, θα δεσμεύσει το πλεόνασμα της διέγερσης. (Βλ. *Εισαγωγή στον ναρκισσισμό, Μικρές μελέτες για τη θεωρία των νευρώσεων*, 1918). Είναι επίσης γνωστό, αλλά δεν έχει αξιοποιηθεί τόσο στη θεωρία της λίμπιντο, ότι βαριές διαταραχές στην κατανομή της λίμπιντο όπως η μελαγχολία διακόπτονται για κάποιο διάστημα εξαιτίας μιας οργανικής πάθησης που μεσολαβεί, ενώ η κατάσταση μιας προϊούσας πρόωρης άνοιας ενδέχεται υπό παρόμοιες συνθήκες να υποχωρήσει προσωρινά.

5.

Η έλλειψη αλεξιερεθιστικής προστασίας έναντι των έσωθεν διεγέρσεων που χαρακτηρίζει το προορισμένο για την πρόσληψη ερεθισμάτων στρώμα του φλοιού πρέπει να έχει ως συνέπεια αυτές οι μεταβιβάσεις διεγέρσεων να αποκτούν μεγάλη οικονομική σημασία και να δίνουν συχνά αφορμή για οικονομικές διαταραχές παρόμοιες με τις τραυματικές νευρώσεις. Οι πλουσιότερες πηγές ανάλογων διεγέρσεων είναι οι αποκαλούμενες ενορμήσεις του οργανισμού, οι εκπρόσωποι όλων εκείνων των δυνάμεων που προέρχονται από το εσωτερικό του σώματος και μεταβιβάζονται επί του ψυχικού οργάνου· με λίγα λόγια, το σημαντικότερο και σκοτεινότερο στοιχείο της ψυχολογικής έρευνας.

Ίσως δεν θεωρούμε υπερβολικά τολμηρή την άποψη ότι οι ωθήσεις που προέρχονται από τις ενορμήσεις δεν εμπεριέχουν εκείνον τον τύπο νευρικής διαδικασίας που είναι δεσμευμένη, αλλά εκείνον που κινείται ελεύθερα και πιέζει προς εκτόνωση. Ό,τι καλύτερο ξέρουμε για τις διαδικασίες αυτές προέρχεται από τη μελέτη της εργασίας του ονείρου. Εκεί βρήκαμε ότι οι διαδικασίες στα ασυνείδητα συστήματα είναι ριζικά διαφορετικές από αυτές στα (προ)συνειδητά, ότι στο ασυνείδητο οι διαδικασίες μπορούν εύκολα να μεταβιβαστούν, να μετατεθούν, να συμπυκνωθούν πλήρως, πράγμα που θα απέδιδε μόνο εσφαλμένα αποτελέσματα αν εφαρμοζόταν στο προσυνειδητό υλικό, και γι' αυτόν τον λόγο οι γνωστές παραδοξότητες του έκδηλου ονείρου προκύπτουν αφότου τα προσυνειδητά υπολείμματα της ημέρας υποστούν μια διεργασία σύμφωνα με τους νόμους του ασυνειδήτου. Ονόμασα το είδος της διαδικασίας αυτής στο ασυνείδητο «πρωτογενή» ψυχική διαδικασία, σε αντίθεση με τη δευτερογενή διαδικασία που ισχύει στη φυσιολογική εν εγρηγόρσει ζωή μας. Επειδή οι ενορμητικές ωθήσεις επενεργούν όλες στα ασυνείδητα συστήματα, δεν θα πρωτοτυπούσαμε αν υποστηρίζαμε ότι ακολουθούν την πρωτογενή διαδικασία, ενώ δεν είναι δύσκολο, από την άλλη, να ταυτίσουμε την πρωτογενή ψυχική διαδικασία με την ελεύθερα κινούμενη επένδυση και τη δευτερογενή διαδικασία με τις μεταβολές στη, σύμφωνα με τον Μπρόυερ, δεσμευμένη ή τονική επένδυση.[15] Τότε, καθήκον των ανώτερων στρωμάτων του ψυχικού οργάνου θα ήταν να δεσμεύσει τη διέγερση των ενορμήσεων που φτάνει στην πρωτογενή διαδικασία. Η αποτυχία αυτής της δέσμευσης θα συνεπαγόταν την πρόκλη-

15. Δεν αμφιβάλλω ότι έχουν εκφραστεί επανειλημμένως παρόμοιες υποθέσεις για τη φύση των ενορμήσεων.

ση μιας διαταραχής ανάλογης με την τραυματική νεύρωση· μόνο μετά την επιτυχή δέσμευση μπορεί να επιβληθεί απρόσκοπτα η αρχή της ευχαρίστησης (και η τροποποίησή της σε αρχή της πραγματικότητας). Μέχρι τότε, όμως, έχει προτεραιότητα το άλλο καθήκον του ψυχικού οργάνου, δηλαδή ο έλεγχος ή η δέσμευση της διέγερσης, όχι βέβαια σε αντίθεση με την αρχή της ευχαρίστησης αλλά ανεξάρτητα από αυτήν και εν μέρει χωρίς αυτή να λαμβάνεται υπόψη.

Οι εκφάνσεις του ψυχαναγκασμού της επανάληψης, που έχουμε περιγράψει στις πρόωρες δραστηριότητες της παιδικής ψυχικής ζωής, καθώς και στα βιώματα της ψυχαναλυτικής θεραπείας, εμφανίζουν σε υψηλό βαθμό τον ενορμητικό χαρακτήρα και, όπου βρίσκονται σε αντίθεση με την αρχή της ευχαρίστησης, έναν δαιμονικό χαρακτήρα. Στο παιδικό παιχνίδι νομίζουμε ότι καταλαβαίνουμε πως το παιδί επαναλαμβάνει επίσης το δυσάρεστο βίωμα, επειδή μέσω της δραστηριότητάς του μπορεί να ελέγχει την ισχυρή εντύπωση πληρέστερα από όσο μπορούσε στο απλώς παθητικό βίωμα. Κάθε καινούργια επανάληψη μοιάζει να βελτιώνει αυτόν τον επιδιωκόμενο έλεγχο, ενώ τα παιδιά δεν θεωρούν ποτέ αρκετή την επανάληψη, επίσης, των ευχάριστων βιωμάτων και επιμένουν αμείλικτα στην ταυτότητα της προκαλούμενης εντύπωσης. Αυτό το χαρακτηριστικό γνώρισμα πρόκειται να εξαφανιστεί αργότερα. Ένα αστείο που ακούγεται για δεύτερη φορά σχεδόν αχρηστεύεται· μια θεατρική παράσταση δεν θα δώσει ποτέ την ίδια εντύπωση που άφησε την πρώτη φορά· και, βέβαια, είναι δύσκολο να πείσουμε έναν ενήλικα που διασκέδασε διαβάζοντας ένα βιβλίο να το ξαναδιαβάσει αμέσως. Η καινοτομία είναι πάντα προαπαιτούμενο της απόλαυσης. Όμως τα παιδιά δεν κουράζονται να ζητούν από τους ενήλικες ένα παιχνίδι που τους έδειξαν ή έπαιξαν μαζί τους, μέχρι οι τελευταίοι να στα-

ματήσουν εξαντλημένοι. Και αν ένα παιδί ακουσει μια ιστορία που του άρεσε, θέλει να ακούει ξανά και ξανά την ίδια ιστορία παρά να ακούει μια καινούργια ιστορία, ενώ επιμένει αμείλικτα στην ταυτότητα της επανάληψης και διορθώνει κάθε αλλαγή για την οποία ευθύνεται ο αφηγητής, παρότι έγινε πιθανόν για να τραβήξει εκ νέου το ενδιαφέρον. Τίποτε από αυτά δεν αντίκειται στην αρχή της ευχαρίστησης. Η επανάληψη, η εκ νέου εμπειρία του ίδιου, είναι, σίγουρα, από μόνες τους μια πηγή ευχαρίστησης. Για τον ψυχαναλυόμενο, αντίθετα, είναι ξεκάθαρο ότι ο ψυχαναγκασμός για επανάληψη των γεγονότων της παιδικής του ζωής κατά τη μεταβίβαση αγνοεί, προφανώς, με *κάθε* τρόπο την αρχή της ευχαρίστησης. Εν προκειμένω ο ασθενής συμπεριφέρεται εντελώς παιδιάστικα και μας δείχνει ότι τα απωθημένα μνημονικά ίχνη των πρώιμων βιωμάτων του δεν είναι διαθέσιμα μέσα του σε δεσμευμένη κατάσταση, και, σίγουρα, αδυνατούν έως έναν βαθμό να περάσουν στη δευτερογενή διαδικασία. Χάρη σ' αυτήν την αδέσμευτη κατάσταση, επιπλέον, υπάρχει η ευχέρεια να σχηματιστούν, μέσω σύνδεσης με τα υπολείμματα της ημέρας, εκείνες οι φαντασιώσεις επιθυμίας που εμφανίζονται στο όνειρο. Αυτόν τον ψυχαναγκασμό για επανάληψη τον συναντάμε τόσο συχνά ως εμπόδιο στη θεραπεία, όταν στο τέλος της ανάλυσης θέλουμε να επιβάλουμε την απόλυτη αποδέσμευση από τον γιατρό, ενώ μπορούμε να υποθέσουμε ότι και το ακαθόριστο άγχος που νιώθουν εκείνοι που δεν είναι εξοικειωμένοι με την ψυχανάλυση, δηλαδή ότι διστάζουν να ξυπνήσουν κάτι που κατά τη γνώμη τους θα ήταν καλύτερα να το αφήσουν να κοιμάται, εκφράζει κατά βάση τον φόβο ότι θα προβάλει αυτός ο δαιμονικός ψυχαναγκασμός.

Με ποιον τρόπο όμως σχετίζεται ο ενορμητικός χαρακτήρας με τον ψυχαναγκασμό της επανάληψης; Εδώ μάς έρχεται αναπόφευκτα στο μυαλό η ιδέα ότι βρισκόμαστε στα ίχνη ενός γενι-

κού, ακόμη μη αναγνωρισμένου –ή τουλάχιστον όχι επαρκώς υπογραμμισμένου–, χαρακτηριστικού των ενορμήσεων και ίσως κάθε οργανικής ζωής εν γένει. *Μια ενόρμηση θα ήταν τότε, λοιπόν, μια εγγενής στην έμβια οργανική ύλη ορμή για αναπαραγωγή μιας προγενέστερης κατάστασης*, την οποία η εν λόγω έμβια ύλη υπό την επίδραση εξωτερικών ταραχοποιών δυνάμεων αναγκάστηκε να εγκαταλείψει, ένα είδος οργανικής ελαστικότητας ή, αν προτιμάτε, η έκφραση της αδράνειας εντός της οργανικής ύλης.[16]

Αυτή η αντίληψη για τις ενορμήσεις ηχεί λίγο παράξενα, επειδή έχουμε συνηθίσει να τις βλέπουμε ως έναν πιεστικό παράγοντα για αλλαγή και εξέλιξη, και τώρα πρέπει να δούμε σ' αυτές το ακριβώς αντίθετο, δηλαδή την έκφραση της συντηρητικής φύσης του ζώντος. Εξάλλου, εύκολα φέρνουμε στο μυαλό μας παραδείγματα από το ζωικό βασίλειο που φαίνεται να επιβεβαιώνουν ότι οι ενορμήσεις είναι ιστορικά καθορισμένες. Όταν ορισμένα είδη ψαριών, για παράδειγμα, ξεκινούν ένα κουραστικό ταξίδι κατά την περίοδο της ωοτοκίας τους, για να αποθέσουν τα αυγά τους σε συγκεκριμένα μέρη της θάλασσας, μακριά από τις συνηθισμένες φωλιές τους, σύμφωνα με τη γνώμη κάποιων βιολόγων αναζητούν απλώς τις προγενέστερες κατοικίες του είδους τους, τις οποίες είχαν εγκαταλείψει για άλλες στο πέρασμα του χρόνου. Το ίδιο πρέπει να ισχύει για τα ταξίδια των αποδημητικών πτηνών, γρήγορα όμως απαλλασσόμαστε από την υποχρέωση για έρευνα περαιτέρω παραδειγμάτων αν σκεφτούμε ότι τα καλύτερα τεκμήρια για τον οργανικό ψυχαναγκασμό επανάληψης τα βρίσκουμε στα φαινόμενα της κληρονομικότητας και στα

16. Πρβλ., εξάλλου, την κατοπινή διόρθωση αυτής της ακραίας αντίληψης των ενορμήσεων αυτοσυντήρησης.

δεδομένα της εμβρυολογίας. Βλέπουμε ότι το σπέρμα του ζώου είναι υποχρεωμένο να επαναλάβει –έστω και σε μια φευγαλέα σύντμηση– τις δομές όλων των μορφών από τις οποίες κατάγεται το ζώο, αντί να σπεύσει από τον συντομότερο δρόμο στην οριστική διαμόρφωσή του. Μια τέτοια συμπεριφορά μπορεί μόνο σε ελάχιστο βαθμό να εξηγηθεί μηχανικά, ενώ η ιστορική εξήγηση δεν μπορεί να αγνοηθεί. Κατά παρόμοιο τρόπο, η ικανότητα αναπαραγωγής με σκοπό την αναδημιουργία ενός εντελώς όμοιου οργάνου στη θέση του χαμένου εκτείνεται σε όλο το ζωικό βασίλειο.

Θα μας αντιτείνουν εύλογα ότι εκτός των συντηρητικών ενορμήσεων που ωθούν σε επανάληψη υπάρχουν και άλλες που ωθούν στον σχηματισμό νέων μορφών και στην πρόοδο, και αυτό είναι κάτι που, αναμφίβολα, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε· θα πρέπει να συμπεριληφθεί και αργότερα στον προβληματισμό μας.[17] Αλλά προηγουμένως μας ελκύει η ιδέα να ακολουθήσουμε έως τις ακραίες συνέπειές της την άποψη ότι όλες οι ενορμήσεις θέλουν να αποκαταστήσουν την προγενέστερη κατάσταση. Αυτό που προκύπτει μπορεί να δίνει την εντύπωση κάποιου «βαθυστόχαστου» ή μυστικιστικού πράγματος, ξέρουμε όμως ότι δεν μας αγγίζει η κατηγορία πως επιδιώξαμε κάτι παρόμοιο. Ψάχνουμε απλώς τα νηφάλια αποτελέσματα της έρευνας ή του στοχασμού που βασίζεται σ' αυτά, στα οποία δεν θα επιθυμούσαμε να δούμε καμιάν άλλη αρετή από αυτήν της βεβαιότητας.

Αν, επομένως, όλες οι οργανικές ενορμήσεις έχουν αποκτηθεί συντηρητικά, ιστορικά, και προσανατολίζονται στην παλιν-

17. [*Προσθήκη 1923*] Εξάλλου, είναι οι μόνες στις οποίες μπορούμε να αναγνωρίσουμε μια εσωτερική τάση προς την πρόοδο και την υψηλότερη ανάπτυξη.

δρόμηση, στην αναπαραγωγή μιας προγενέστερης κατάστασης, πρέπει όλα τα αποτελέσματα της οργανικής ανάπτυξης να τα αποδώσουμε σε εξωτερικές, οχληρές και αποπροσανατολιστικές επιδράσεις. Έτσι, η στοιχειώδης έμβια ύπαρξη δεν θα ήθελε εξαρχής να μεταβληθεί, θα επαναλάμβανε διαρκώς υπό αμετάβλητες συνθήκες την ίδια πορεία ζωής. Αλλά, σε τελευταία ανάλυση, θα έπρεπε να είναι η ιστορία της εξέλιξης της Γης μας και της σχέσης της με τον Ήλιο αυτή που έχει αφήσει το αποτύπωμά της στην εξέλιξη των οργανισμών. Οι συντηρητικές οργανικές ενορμήσεις έχουν προσλάβει αυτές τις αναγκαίες μεταβολές της πορείας της ζωής και τις έχουν αποθηκεύσει προς επανάληψη, και, έτσι, πρέπει να δίνουν την απατηλή εντύπωση δυνάμεων που επιδιώκουν τη μεταβολή και την πρόοδο, ενώ, στην ουσία, τείνουν απλώς στην επίτευξη ενός παλιού σκοπού με έναν παλιό αλλά και καινούργιο τρόπο. Και αυτό θα μπορούσε να αναφερθεί ως ο τελικός σκοπός κάθε οργανικής τάσης. Θα ερχόταν σε αντίφαση με τη συντηρητική φύση των ενορμήσεων, αν ο σκοπός της ζωής ήταν μια κατάσταση που μέχρι τότε δεν είχε επιτευχθεί ποτέ. Πρέπει να είναι, τουναντίον, μια παλιά, μια αρχική κατάσταση, από την οποία κάποτε το έμβιο έχει ξεκινήσει και στην οποία προσπαθεί να επιστρέψει από όλους τους σκολιούς δρόμους της εξέλιξης. Αν πρέπει να θεωρήσουμε ως μία χωρίς εξαιρέσεις εμπειρία το γεγονός ότι κάθε έμβιο πεθαίνει από εσωτερικές αιτίες, τείνει από *εσωτερικές* αιτίες να επιστρέψει στην ανόργανη κατάσταση, τότε μπορούμε να πούμε: *σκοπός κάθε ζωής είναι ο θάνατος,* και, αντίστροφα: *το άβιο υπήρξε πριν από το έμβιο.*

Κάποτε οι ιδιότητες του εμβίου αφυπνίστηκαν εντός της άβιας ύλης υπό την επίδραση μιας ακόμη εντελώς αδιανόητης δύναμης. Ίσως αυτό να ήταν μια διαδικασία παρόμοιου τύπου με εκείνη που αργότερα επέτρεψε να δημιουργηθεί η συνείδηση σε ένα

ορισμένο στρώμα της έμβιας ύλης. Η ένταση που γεννήθηκε κάποτε εντός της προηγουμένως άβιας ύλης έτεινε αργότερα να ισορροπήσει: ήταν η πρώτη ενόρμηση, και έπρεπε να επιστρέψει στην άβια κατάσταση. Τότε ήταν ακόμη εύκολο για την έμβια ουσία να πεθάνει, είχε πιθανόν μπροστά της μόνο μια σύντομη πορεία ζωής, η κατεύθυνση της οποίας καθοριζόταν από τη χημική δομή της νεαρής ύπαρξης. Για μεγάλο χρονικό διάστημα ενδέχεται, λοιπόν, η έμβια ουσία να δημιουργείτο εκ νέου και να πέθαινε εύκολα, ωσότου οι καθοριστικές εξωτερικές επιδράσεις άλλαξαν τόσο, ώστε εξανάγκασαν την επιβιώνουσα ύλη να αποκλίνει ακόμη περισσότερο από την αρχική πορεία της ζωής και να επιτυγχάνει με ακόμη περισσότερους ελιγμούς τον στόχο του θανάτου. Έτσι, τούτοι οι ελιγμοί προς τον θάνατο, που τηρούνται πιστά από τις συντηρητικές ενορμήσεις, θα μας προσέφεραν σήμερα την εικόνα των φαινομένων της ζωής. Αν κάποιος στηριχτεί στην αποκλειστικά συντηρητική φύση των ενορμήσεων, δεν μπορεί να καταλήξει σε διαφορετικές υποθέσεις σχετικά με την καταγωγή και τον σκοπό της ζωής.

Εξίσου παράδοξα με αυτά τα συμπεράσματα μοιάζουν όσα προκύπτουν για τη μεγάλη ομάδα των ενορμήσεων την οποία διακρίνουμε πίσω από τα ζωτικά φαινόμενα των οργανισμών. Η άποψη για τις ενορμήσεις της αυτοσυντήρησης που αποδίδουμε σε κάθε έμβια ύπαρξη βρίσκεται σε παράδοξη αντίθεση με την προϋπόθεση ότι η συνολική ζωή των ενορμήσεων τείνει στην πρόκληση του θανάτου. Υπ' αυτήν την οπτική η θεωρητική σημασία των ενορμήσεων της αυτοσυντήρησης, της αυτοεπιβεβαίωσης, της ισχύος συρρικνώνεται· υπάρχουν κάποιες ενορμήσεις που προορίζονται να εξασφαλίσουν στον οργανισμό τη δική του πορεία προς τον θάνατο και να επιτρέψουν μόνο τις εγγενείς πιθανότητες για επιστροφή στην ανόργανη ύλη, αλλά η αινιγματι-

κή, καθότι αταίριαστη σε οποιοδήποτε πλαίσιο, τάση του οργανισμού να διατηρήσει την ύπαρξή του απέναντι σε κάθε αντιξοότητα δεν ισχύει πλέον. Παραμένει το γεγονός ότι ο οργανισμός θέλει να πεθάνει μόνο με τον δικό του τρόπο· και αυτοί, επίσης, οι θεματοφύλακες της ζωής υπήρξαν αρχικά σωματοφύλακες του θανάτου. Έτσι προκύπτει το παράδοξο ότι ο έμβιος οργανισμός αντιτίθεται με τον δυναμικότερο τρόπο στις επιδράσεις (κινδύνους) που θα μπορούσαν να τον βοηθήσουν να πετύχει (σε κλειστό κύκλωμα, θα λέγαμε) τον σκοπό της ζωής, όμως η συμπεριφορά αυτή χαρακτηρίζει μια καθαρά ενορμητική, σε αντίθεση με μια διανοητική, επιδίωξη.[18]

Ας σκεφτούμε όμως αν είναι, όντως, έτσι! Οι σεξουαλικές ενορμήσεις, για τις οποίες η θεωρία των ενορμήσεων έχει αξιώσει μια ξεχωριστή θέση, προβάλλουν υπό μίαν άλλη οπτική γωνία. Δεν υπόκεινται όλοι οι οργανισμοί στον εξωτερικό καταναγκασμό που τους ωθεί σε περαιτέρω εξέλιξη. Πολλοί έχουν καταφέρει να διατηρηθούν μέχρι τώρα στο κατώτερο επίπεδο: όχι όλοι, αλλά πολλοί τέτοιοι έμβιοι οργανισμοί ζουν ακόμη σήμερα, και πρέπει να είναι όμοιοι με τα προστάδια των ανώτερων ζώων και φυτών. Και δεν ακολουθούν όλοι οι στοιχειώδεις οργανισμοί που συνθέτουν το περίπλοκο σώμα μιας ανώτερης έμβιας ύπαρξης ολόκληρη την αναπτυξιακή πορεία μέχρι τον φυσικό θάνατο. Κάποιοι μεταξύ αυτών, τα γεννητικά κύτταρα, διατηρούν πιθανόν την αρχική δομή της έμβιας ύλης και, φορτωμένοι με όλες τις κληρονομημένες και επίκτητες ιδιότητες, αποχωρίζονται μετά από ορισμένο χρονικό διάστημα από τον συνο-

18. [*Προσθήκη 1925*] Από τα συμφραζόμενα θα έπρεπε να καταλάβει κανείς ότι εδώ ο όρος «ενορμήσεις του Εγώ» χρησιμοποιείται ως προσωρινός όρος και προέρχεται από μια προγενέστερη ψυχαναλυτική ορολογία.

λικό οργανισμό. Ίσως είναι ακριβώς αυτές οι δύο ιδιότητες που τους επιτρέπουν μιαν αυτόνομη ύπαρξη. Ωθημένοι από ευνοϊκές περιστάσεις, αρχίζουν να αναπτύσσονται, πράγμα που σημαίνει ότι επαναλαμβάνουν το παιχνίδι στο οποίο οφείλουν τη δημιουργία τους, και, τελικά, ένα κομμάτι της ουσίας τους συνεχίζει πάλι την εξέλιξη μέχρι τέλους, ενώ ένα άλλο κομμάτι επιστρέφει και πάλι ως νέο σπερματικό υπόλειμμα στην αρχή της εξέλιξης. Έτσι λειτουργούν αυτά τα γεννητικά κύτταρα απέναντι στον θάνατο της έμβιας ουσίας και ξέρουν να επιτυγχάνουν γι' αυτήν εκείνο που πρέπει να μας φαίνεται ως δυνητική αθανασία, παρότι ίσως σημαίνει μόνο μια επιμήκυνση του δρόμου προς τον θάνατο. Πρέπει να θεωρήσουμε ως ιδιαίτερης σημασίας το γεγονός ότι αυτή η λειτουργία των γεννητικών κυττάρων ενισχύεται ή απλώς καθίσταται πιθανή μέσω της σύμφυσης με ένα άλλο κύτταρο, όμοιο με αυτά, αλλά παρά ταύτα διαφορετικό.

Οι ενορμήσεις που επιτηρούν τις τύχες αυτών των στοιχειωδών οργανισμών οι οποίοι επιζούν της ατομικής ύπαρξης, εκείνες που φροντίζουν για την ασφαλή διαμονή αυτών των τελευταίων, ενόσω είναι ανυπεράσπιστοι απέναντι στα ερεθίσματα του εξωτερικού κόσμου, εκείνες που προκαλούν τη συνάντησή τους με τα άλλα γεννητικά κύτταρα κ.ο.κ. είναι αυτές που συγκροτούν την ομάδα των σεξουαλικών ενορμήσεων. Είναι συντηρητικές υπό την ίδια έννοια που είναι οι άλλες, εφόσον οδηγούν την έμβια ουσία στην πρότερη κατάσταση, αλλά είναι τέτοιες σε εντονότερο βαθμό, επειδή αποδεικνύονται ιδιαίτερα ανθεκτικές έναντι των εξωτερικών επιδράσεων, αλλά και υπό μία ευρύτερη έννοια, επειδή διατηρούν την ίδια τη ζωή για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Είναι οι πραγματικές ενορμήσεις της ζωής· και επειδή εναντιώνονται στην πρόθεση των άλλων ενορμήσεων, η οποία βάσει της λειτουργίας τους οδηγεί στον θάνατο, φαίνεται ότι υ-

πάρχει μια αντίθεση μεταξύ αυτών και των άλλων, την οποία η θεωρία των νευρώσεων έχει χαρακτηρίσει πολύ σημαντική. Είναι, θα λέγαμε, ένας κυμαινόμενος ρυθμός στη ζωή των οργανισμών· η μια ομάδα ενορμήσεων προχωρεί προς τα εμπρός ώστε να πετύχει το γρηγορότερο τον τελικό σκοπό της ζωής· η άλλη, σε μια ορισμένη θέση αυτού του δρόμου, σπεύδει προς τα πίσω ώστε να τον ξανακάνει από ένα συγκεκριμένο σημείο και μετά, και, έτσι, να επιμηκύνει τη διάρκεια της πορείας. Αλλά έστω και αν η σεξουαλικότητα και η διάκριση των φύλων δεν υπήρχαν στην αρχή της ζωής, παραμένει πιθανό ότι οι αργότερα χαρακτηρισμένες ως σεξουαλικές ενορμήσεις λειτουργούσαν εξαρχής και ότι ανέλαβαν ήδη από τότε την εναντίωσή τους στο παιχνίδι των «ενορμήσεων του Εγώ».

Ας σταθούμε τώρα προς στιγμήν για να αναρωτηθούμε αν όλες αυτές οι εικοτολογίες στερούνται βάσεως. Αληθεύει μήπως ότι, *εκτός από τις σεξουαλικές ενορμήσεις*, δεν υπάρχουν άλλες εκτός από εκείνες που θέλουν να αναπαραγάγουν την πρότερη κατάσταση, ούτε και άλλες που θέλουν να φτάσουν σε κάποια κατάσταση η οποία δεν έχει επιτευχθεί ακόμη; Δεν γνωρίζω κάποιο ασφαλές παράδειγμα από τον οργανικό κόσμο που θα μπορούσε να αντιφάσκει με τα χαρακτηριστικά που έχω προτείνει. Σίγουρα, δεν έχει διαπιστωθεί μια γενική ενόρμηση προς υψηλότερη ανάπτυξη στο ζωικό ή το φυτικό βασίλειο, παρότι μια παρόμοια κατεύθυνση ανάπτυξης είναι, όντως, αναμφίβολη. Αλλά, αφενός, είναι συχνά απλώς ζήτημα προσωπικής εκτίμησης, όταν δεχόμαστε ένα στάδιο ανάπτυξης ως ανώτερο από ένα άλλο, και, αφετέρου, η επιστήμη μάς δείχνει ότι η υψηλότερη ανάπτυξη ως προς μίαν άποψη αντισταθμίζεται ή εξουδετερώνεται από υποστροφή ως προς μίαν άλλη. Επιπλέον, υπάρχουν πολλές έμβιες μορφές από τα πρώιμα στάδια ανάπτυξης των

οποίων μπορούμε να συναγάγουμε ότι η ανάπτυξή τους έχει πάρει έναν οπισθοδρομικό χαρακτήρα. Τόσο η υψηλή ανάπτυξη όσο και η υποστροφή θα μπορούσαν να είναι συνέπειες της προσαρμογής στις πιέσεις του εξωτερικού περιβάλλοντος, ενώ και στις δύο περιπτώσεις ο ρόλος των ενορμήσεων θα μπορούσε να περιοριστεί στη συγκράτηση της επιβαλλόμενης τροποποίησης υπό τη μορφή μιας εσωτερικής πηγής ευχαρίστησης.[19]

Πολλοί από εμάς, επίσης, δεν θα εγκαταλείψουν εύκολα την άποψη ότι και στον άνθρωπο υπάρχει μια ενόρμηση που τον έχει οδηγήσει στα τωρινά ύψη της πνευματικής του απόδοσης και της ηθικής του μετουσίωσης, και από την οποία μπορεί να περιμένει κανείς ότι θα φροντίσει να τον εξελίξει σε υπεράνθρωπο. Ωστόσο, δεν πιστεύω στην ύπαρξη μιας τέτοιας εσωτερικής ενόρμησης και δεν βλέπω τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσαμε να συντηρήσουμε μια τέτοια συμπαθητική ψευδαίσθηση. Η παρούσα ανάπτυξη των ανθρώπινων όντων μού φαίνεται ότι δεν απαιτεί κάποια διαφορετική εξήγηση από αυτήν των ζώων. Αυτό που μια μειονότητα ανθρώπων εμφανίζει ως ακατάβλητη παρόρμηση προς ακόμη περισσότερη τελειότητα μπορεί εύκολα να κατανοηθεί ως αποτέλεσμα ενορμητικής καταπίεσης, πάνω στην οποία οικοδομείται ό,τι πολυτιμότερο υπάρχει στον ανθρώπινο πολιτισμό. Η καταπιεσμένη ενόρμηση δεν παύει ποτέ να πασχίζει για πληρέστερη ικανοποίηση, η οποία ενδέχεται να βασίζεται

19. Ο Φερέντσι κατέληξε από άλλο δρόμο στην πιθανότητα ύπαρξης της ίδιας θεώρησης («Entwicklungsstufen des Wirklichkeitssinnes», *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, I, 1913): «Αν ακολουθήσουμε με συνέπεια αυτήν τη γραμμή σκέψης, πρέπει να εξοικειωθούμε με την ιδέα μιας κυρίαρχης τάσης αδράνειας, αντίστοιχα παλινδρόμησης, ενώ η τάση για περαιτέρω ανάπτυξη, προσαρμογή κ.ά. ενεργοποιείται μόνο από εξωτερικά ερεθίσματα» (σ. 137).

στην επανάληψη μιας πρωτογενούς εμπειρίας ικανοποίησης· κανείς υποκατάστατος, κανείς αντιδραστικός σχηματισμός, καμιά μετουσίωση δεν αρκούν για να άρουν την επίμονη ένταση της καταπιεσμένης ενόρμησης, ενώ από τη διαφορά μεταξύ της επιτευχθείσας και της απαιτούμενης ευχαρίστησης ικανοποίησης προκύπτει ο αποφασιστικός παράγοντας που δεν επιτρέπει σε κάποιον να παραμείνει στην κατάσταση που προέκυψε αλλά, σύμφωνα με τα λόγια του ποιητή, «ωθεί ασυγκράτητα πάντα εμπρός».[20] (Ο Μεφιστοφελής στον *Φάουστ*, Ι, Σπουδαστήριο). Ο δρόμος προς τα πίσω, προς την πλήρη ικανοποίηση, αναβάλλεται κατά κανόνα από εμπόδια που διατηρούν οι αντιστάσεις, και, έτσι, δεν απομένει πλέον παρά να προχωρήσει κανείς προς την άλλη, την ελεύθερη ακόμη, κατεύθυνση της εξέλιξης, χωρίς την προοπτική, εξάλλου, να μπορέσει να ολοκληρώσει τη διαδικασία και να πετύχει τον στόχο. Οι διαδικασίες κατά τη διαμόρφωση μιας νευρωτικής φοβίας, που δεν είναι τίποτε άλλο από μια προσπάθεια φυγής ενώπιον της ενορμητικής ικανοποίησης, μας παρέχουν το πρότυπο για τη δημιουργία αυτής της υποτιθέμενης «ενόρμησης τελείωσης», που όμως είναι αδύνατον να την αποδώσουμε σε όλους τους ανθρώπους. Οι σχετικές δυναμικές προϋποθέσεις υπάρχουν, όντως, σε όλους, όμως οι οικονομικές συνθήκες φαίνεται ότι ευνοούν το φαινόμενο μόνο σε σπάνιες περιπτώσεις.

20. Φρήντριχ Σίλλερ, *Die Braut von Messina* [Η νύφη της Μεσσήνης].

6.

Τα προσώρας αποτελέσματα παρουσιάζουν μια οξεία αντίθεση μεταξύ των «ενορμήσεων του Εγώ» και των σεξουαλικών ενορμήσεων, και θέλουν τις πρώτες να ωθούν προς τον θάνατο, ενώ τις δεύτερες προς τη διατήρηση της ζωής. Όμως, αυτά τα αποτελέσματα δεν πρέπει να ικανοποιούν, από πολλές απόψεις, ούτε κι εμάς τους ίδιους. Επιπλέον, μόνο στις πρώτες μπορούμε να αναγνωρίσουμε έναν συντηρητικό ή, καλύτερα, παλινδρομικό χαρακτήρα, αντίστοιχο με τον ψυχαναγκασμό της επανάληψης. Επειδή, σύμφωνα με τη υπόθεσή μας, οι ενορμήσεις του Εγώ προέρχονται από το ζωντάνεμα της άβιας ύλης και θέλουν να δημιουργήσουν πάλι την άβια κατάσταση. Τουναντίον, είναι εξόφθαλμο ότι οι σεξουαλικές ενορμήσεις αναπαράγουν πρωτόγονες καταστάσεις της έμβιας ύπαρξης, αλλά ο πάση θυσία στόχος τους είναι η σύμφυση δύο, με συγκεκριμένο τρόπο διαφοροποιημένων, γεννητικών κυττάρων. Όταν η ένωση αυτή δεν επιτυγχάνεται, το γεννητικό κύτταρο πεθαίνει, όπως όλα τα άλλα στοιχεία του πολυκύτταρου οργανισμού. Μόνο υπό την προϋπόθεση αυτήν μπορεί η σεξουαλική λειτουργία να επιμηκύνει τη ζωή και να της προσδώσει την επίφαση της αθανασίας. Όμως, ποιο σημαντικό γεγονός στην πορεία ανάπτυξης της έμβιας ουσίας επαναλαμβάνεται μέσω της σεξουαλικής αναπαραγωγής ή του προδρόμου της, δηλαδή της σύζευξης δύο ατόμων μεταξύ των πρωτίστων; Δεν το ξέρουμε αυτό, και συνεπώς θα μας ανακούφιζε αν αποδεικνυόταν ότι το όλο οικοδόμημα της σκέψης μας ήταν εσφαλμένο. Τότε η αντίθεση μεταξύ ενορμήσεων του Εγώ (-θανάτου) και σεξουαλικών ενορμήσεων (-της ζωής) δεν θα ίσχυε, ενώ ο ψυχαναγκασμός της επανάληψης δεν θα είχε τη σημασία που του έχει αποδοθεί.

Ας επιστρέψουμε, τώρα, σε μιαν από τις υποθέσεις που έχουμε κάνει, με την ελπίδα ότι θα μπορέσουμε να την απορρίψουμε διαρρήδην. Έχουμε συναγάγει ευρύτερα συμπεράσματα από την προϋπόθεση ότι κάθε έμβιο προορίζεται να πεθάνει λόγω εσωτερικών αιτίων. Το υποθέσαμε τόσο επιπόλαια, επειδή δεν μας φαίνεται ότι είναι ακριβώς υπόθεση. Έχουμε συνηθίσει να το πιστεύουμε, και οι ποιητές μας μας ενθαρρύνουν σ' αυτό. Ίσως εγκολπωθήκαμε την άποψη αυτή επειδή μας δίνει κάποια παρηγοριά. Αν πρέπει κανείς να πεθάνει από μόνος του και να χάσει προηγουμένως από θάνατο τους αγαπημένους του, θα προτιμούσε να υποκύψει σε έναν αδήριτο νόμο της φύσης, στην υπέρτατη Ανάγκη,* παρά σε ένα ατύχημα που θα μπορούσε ίσως και να το αποφύγει. Αλλά ίσως αυτή η πίστη σε μια εσωτερική νομοτέλεια του θανάτου να είναι απλώς μια ακόμη από τις ψευδαισθήσεις που έχουμε φτιάξει «για να σηκώσουμε το βάρος της επίγειας ύπαρξής μας». Δεν είναι, σίγουρα, μια αρχέγονη πίστη, οι πρωτόγονοι λαοί δεν πιστεύουν στον «φυσικό θάνατο»· κάθε θάνατος που συμβαίνει ανάμεσά τους αποδίδεται στην ενέργεια κάποιου εχθρού ή κάποιου κακού πνεύματος. Ως εκ τούτου, ας μην αμελήσουμε να στραφούμε στη βιολογική επιστήμη για να ελέγξουμε αυτήν την πίστη.

Όταν το κάνουμε αυτό, ενδέχεται να εκπλαγούμε από το πόσο λίγο συμφωνούν οι βιολόγοι σχετικά με το ζήτημα του φυσικού θανάτου, βλέποντας την έννοια του θανάτου να γλιστρά, πράγματι, μέσα από τα χέρια τους. Το γεγονός ότι η διάρκεια ζωής έχει έναν συγκεκριμένο μέσο όρο, τουλάχιστον στα ανώτερα ζώα, επιβεβαιώνει το γεγονός του θανάτου από φυσικά αίτια, αλλά η περίπτωση κάποιων μεγάλων ζώων και κάποιων γιγαντιαίων δέν-

* Ελληνικά στο πρωτότυπο. (Σ.τ.Μ.)

τρων που φτάνουν σε μεγάλη και όχι προσώρας υπολογίσιμη ηλικία αίρει και πάλι την εντύπωση αυτή. Σύμφωνα με την εκπληκτική σύλληψη του Β. Φλις, όλα τα φαινόμενα της ζωής –και ο θάνατος, βέβαια– των οργανισμών συνδέονται με τη συμπλήρωση ορισμένων περιόδων που εκφράζουν την εξάρτηση δύο ειδών έμβιας ουσίας, μιας ανδρικής και μιας γυναικείας, από το ηλιακό έτος. Αλλά και μόνο αν παρατηρήσουμε πόσο εύκολα και σε ποιον βαθμό μπορούν να μεταβάλουν οι επιδράσεις εξωτερικών δυνάμεων τη χρονική εμφάνιση των φαινομένων της ζωής –και ιδίως αυτών του φυτικού βασιλείου–, να τα επισπεύσουν ή να τα επιβραδύνουν, αρνούμαστε την αυστηρότητα των νόμων του Φλις και υποψιαζόμαστε, τουλάχιστον, ότι οι νόμοι που πρότεινε δεν έχουν γενικό κύρος.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει για εμάς ο τρόπος που πραγματεύθηκε στις εργασίες του το ζήτημα της διάρκειας της ζωής και του θανάτου των οργανισμών ο Α. Βάισμαν.[21] Εισήγαγε τη διάκριση της έμβιας ύλης σε δύο μέρη, στο θνητό και στο αθάνατο. Το θνητό είναι το *σώμα*,* το μόνο που υπόκειται στον φυσικό θάνατο, όμως τα γεννητικά κύτταρα είναι εν δυνάμει αθάνατα, στον βαθμό που μπορούν υπό συγκεκριμένες ευνοϊκές συνθήκες να εξελιχθούν σε ένα νέο άτομο, ή, για να το διατυπώσουμε αλλιώς, να περιβληθούν με ένα καινούργιο σώμα.[22]

Ό,τι μας εντυπωσιάζει εδώ είναι η απροσδόκητη αναλογία που υπάρχει με τη δική μας άποψη, η οποία έχει αναπτυχθεί με έναν τόσο διαφορετικό τρόπο. Ο Βάισμαν, που παρατηρεί την

21. *Über die Dauer des Lebens*, 1882· *Über Leben und Tod*, 1892· *Das Keimplasma*, 1892.

* Soma στο πρωτότυπο. Εδώ με πλάγια στοιχεία, για να γίνεται αντιληπτή η διάκριση. (Σ.τ.Μ.)

22. *Über Leben und Tod*, 2η έκδοση, 1892, σ. 20.

έμβια ουσία μορφολογικά, διακρίνει σ' αυτήν ένα συστατικό στοιχείο της που προορίζεται να πεθάνει –το *σώμα*, εκτός από το σεξουαλικό και το κληρονομικό υλικό– και ένα αθάνατο, το γεννητικό πλάσμα, που χρησιμεύει στη διατήρηση του είδους και στην αναπαραγωγή. Εμείς δεν ασχοληθήκαμε με την έμβια ύλη αλλά με τις δυνάμεις που ενεργοποιούνται μέσα της, και καταλήξαμε να διακρίνουμε δύο είδη ενορμήσεων, εκείνες που θέλουν να οδηγήσουν τη ζωή στον θάνατο και τις άλλες, τις σεξουαλικές ενορμήσεις, οι οποίες επιδιώκουν και πετυχαίνουν πάντα την ανανέωση της ζωής. Κάτι που φαντάζει σαν δυναμικό επιστέγασμα στη μορφολογική θεωρία του Βάισμαν.

Η επίφαση όμως μιας ουσιαστικής σύγκλισης με τις απόψεις του Βάισμαν διαλύεται μόλις προσεγγίσουμε τη γνώμη του για το πρόβλημα του θανάτου. Διότι ο Βάισμαν υποστηρίζει ότι ο διαχωρισμός σε θνητό *σώμα* και σε αθάνατο γεννητικό πλάσμα συμβαίνει μόνο στους πολυκύτταρους οργανισμούς, ενώ στα μονοκύτταρα ζώα το άτομο και το κύτταρο αναπαραγωγής είναι ακόμη ένα και το αυτό.[23] Θεωρεί, λοιπόν, ότι τα μονοκύτταρα είναι εν δυνάμει αθάνατα και ότι ο θάνατος εμφανίζεται μόνο στα μετάζωα, στα πολυκύτταρα. Εξάλλου, αυτός ο θάνατος των ανώτερων έμβιων όντων είναι φυσικός, είναι θάνατος από εσωτερικές αιτίες, αλλά δεν έγκειται σε κάποια αρχέγονη ιδιότητα της έμβιας ουσίας,[24] δεν μπορεί να θεωρηθεί ως μία απόλυτη, ριζωμένη στην ουσία της ζωής, αναγκαιότητα.[25] Ο θάνατος είναι μάλλον μια ρύθμιση σκοπιμότητας, ένα φαινόμενο προσαρμογής στις εξωτερικές συνθήκες της ζωής, επειδή από τον διαχωρισμό

23. *Dauer des Lebens*, σ. 38.
24. *Leben und Tod*, 2η έκδοση, σ. 67.
25. *Dauer des Lebens*, σ. 33.

των σωματικών κυττάρων σε *σώμα* και γεννητικό πλάσμα θα αποδεικνυόταν ότι η απέραντη διάρκεια της ζωής του ατόμου είναι μια άσκοπη πολυτέλεια. Καθώς αυτή η διαφοροποίηση εισάγεται στα πολυκύτταρα, ο θάνατος γίνεται εφικτός και σκόπιμος. Έκτοτε το *σώμα* των ανώτερων έμβιων όντων πεθαίνει από εσωτερικές αιτίες σε καθορισμένα διαστήματα, ενώ τα πρωτόζωα παραμένουν αθάνατα. Ωστόσο, η αναπαραγωγή δεν εισάγεται ταυτόχρονα με τον θάνατο, είναι μάλλον μια αρχέγονη ιδιότητα της έμβιας ύλης όπως η ανάπτυξη (από την οποία κατάγεται), ενώ η ζωή παρέμεινε εξαρχής συνεχής πάνω στη γη.[26]

Εύκολα διαβλέπουμε ότι η παραδοχή του φυσικού θανάτου για τους ανώτερους οργανισμούς δεν προσφέρει πολλά στην υπόθεσή μας. Αν ο θάνατος είναι ένα όψιμο απόκτημα της έμβιας ύπαρξης, τότε δεν τίθεται θέμα ύπαρξης ενορμήσεων του θανάτου από την αρχή της ζωής πάνω στη γη. Τα πολυκύτταρα ενδέχεται να πεθαίνουν από εσωτερικές αιτίες, από ελλείψεις στη διαφοροποίησή τους ή από ατέλειες στον μεταβολισμό τους, αλλά για το πρόβλημα που μας απασχολεί αυτό δεν έχει καμιά σημασία. Επίσης, μια τέτοια εξήγηση και αντίληψη του θανάτου είναι, αναμφίβολα, πιο κοντά στην κοινή σκέψη των ανθρώπων από όσο η ανοίκεια ιδέα περί «ενορμήσεων του θανάτου».

Η σχετική με τις απόψεις του Βάισμαν συζήτηση δεν έχει, κατά τη γνώμη μου, αποδώσει τίποτα το σημαντικό από καμία άποψη.[27] Μερικοί συγγραφείς έχουν επιστρέψει στην άποψη του Γκαίτε (1883), που βλέπει τον θάνατο ως άμεση συνέπεια της αναπαραγωγής. Ο Χάρτμαν χαρακτηρίζει τον θάνατο όχι ως την εμ-

26. *Über Leben und Tod*, συμπέρασμα.

27. Πρβλ. Max Hartmann, *Tod und Fortpflanzung*, 1906· Alex Lipschütz, *Warum wir sterben*, Kosmobücher, 1914· Franz Doflein, *Das Problem des Todes und der Unsterblichkeit bei den Pflanzen und Tieren*, 1919.

φάνιση ενός *πτώματος*, ενός νεκρού μέρους της έμβιας ουσίας, αλλά τον ορίζει ως την «περαίωση της ατομικής ανάπτυξης». Υπ' αυτήν την έννοια ακόμη και τα πρωτόζωα είναι θνητά· σ' αυτά ο θάνατος συμπίπτει πάντα με την αναπαραγωγή, αλλά και συσκοτίζεται σε κάποιον βαθμό από αυτήν, εφόσον όλη η ουσία των γονεϊκών ζώων μπορεί να μεταβιβαστεί άμεσα στους νεαρούς απογόνους (*ό.π.*, σ. 29).

Σύντομα το ενδιαφέρον της έρευνας στράφηκε στην πειραματική απόδειξη της υποτιθέμενης αθανασίας της έμβιας ύλης στους μονοκύτταρους οργανισμούς. Ένας αμερικανός βιολόγος, ο Γούντραφ, πειραματίστηκε με ένα βλεφαριδοφόρο εγχυματόζωο, το «πρωτόζωο-παντόφλα», το οποίο αναπαράγεται διαιρούμενο σε δύο άτομα· το παρακολούθησε μέχρι τη 3029η γενιά, όπου και το πείραμα διακόπηκε, ενώ κάθε φορά απομόνωνε καθένα από τα μέρη και το έριχνε πάλι σε φρέσκο νερό. Ο ύστερος απόγονος του πρώτου πρωτόζωου-παντόφλα ήταν τόσο ζωντανός όσο ο πρόγονός του, χωρίς κανένα σημάδι γήρατος ή εκφυλισμού. Έτσι, στον βαθμό που οι αριθμοί αυτοί μπορούν να αποδείξουν κάτι, η αθανασία των πρωτίστων αποδείχτηκε πειραματικά.[28]

Άλλοι ερευνητές έφτασαν σε διαφορετικά αποτελέσματα: ο Μωπά, ο Κάλκινς κ.ά. βρήκαν, αντίθετα με τον Γούντραφ, ότι μετά από έναν ορισμένο αριθμό διαιρέσεων ακόμη και τα εγχυματόζωα αδυνατίζουν, χάνουν μέγεθος, απορρίπτουν ένα μέρος του οργανισμού τους και, τελικά, πεθαίνουν, αν δεν δεχτούν αναζωογονητικές επιδράσεις. Αν ισχύουν αυτά, τα πρωτόζωα πρέπει να πεθαίνουν όπως τα ανώτερα ζώα ύστερα από μια φάση γή-

28. Σχετικά με αυτό και ό,τι ακολουθεί, πρβλ. Lipschütz, ό.π., σ. 26 και 52 κ.ε.

ρανσης, διαψεύδοντας, έτσι, τους ισχυρισμούς του Βάισμαν ότι ο θάνατος είναι ένα ύστερο απόκτημα των έμβιων οργανισμών.

Από το πλαίσιο αυτών των ερευνών προκύπτουν δύο δεδομένα, που φαίνεται να μας προσφέρουν ένα σταθερό έρεισμα: αν τα πρωτόζωα τη στιγμή που δεν δείχνουν κανένα σημείο γήρανσης μπορούν να συγχωνευτούν, να «ζευγαρώσουν» μεταξύ τους –για να χωρίσουν πάλι μετά από κάποιο χρονικό διάστημα–, δεν θα θιγούν από το πέρασμα του χρόνου, θα έχουν «ξανανιώσει». Το εν λόγω ζευγάρωμα είναι ο πρόδρομος της σεξουαλικής αναπαραγωγής των ανώτερων όντων· δεν σχετίζεται ακόμη με τον πολλαπλασιασμό, ενώ περιορίζεται στην ανάμιξη των ουσιών των δύο ατόμων (η αμφίμιξη του Βάισμαν). Ωστόσο, η αναζωογονητική επίδραση του ζευγαρώματος μπορεί να αντικατασταθεί από ορισμένα ερεθιστικά μέσα, από αλλαγές στη σύνθεση των υγρών που παρέχουν την τροφή τους, από την αύξηση της θερμοκρασίας ή από το ταρακούνημά τους. Θυμίζει το περίφημο πείραμα του Γ. Λεμπ, ο οποίος, επιδρώντας με ορισμένα χημικά μέσα, ανάγκασε τα αυγά του αχινού να υποστούν διεργασίες διαίρεσης που κανονικά συμβαίνουν μόνο μετά τη γονιμοποίηση.

Δεύτερον: τα εγχυματόζωα οδηγούνται πιθανόν από τις ίδιες τις ζωτικές τους διαδικασίες σε έναν φυσικό θάνατο. Κι αυτό, με δεδομένο ότι η αντίφαση μεταξύ των πορισμάτων του Γούντραφ και αυτών των άλλων ερευνητών έγκειται στο ότι ο Γούντραφ τοποθέτησε κάθε νέα γενιά σε ανανεωμένο θρεπτικό υγρό. Όπου παρέλειψε να το κάνει, διαπίστωσε τις ίδιες ηλικιακές μεταβολές με τους άλλους ερευνητές. Συμπέρανε ότι τα πρωτόζωα είχαν φθαρεί από τα προϊόντα του μεταβολισμού που απέβαλλαν στο περιβάλλον υγρό, οπότε μπόρεσε να αποδείξει πειστικά ότι μόνο τα προϊόντα μεταβολισμού του *ίδιου* οργανισμού μπορούν με την επίδρασή τους να προκαλέσουν τον θάνατο της γενιάς. Κι

αυτό, εφόσον τα πρωτόζωα αναπτύσσονταν σε ένα διάλυμα κορεσμένο με τα απόβλητα προϊόντα ενός είδους που έχει μακρά συγγένεια μαζί τους, ενώ, χωρίς άλλο, καταστρέφονταν όταν συνωστίζονταν μέσα στο ίδιο τους το θρεπτικό υγρό. Το εγχυματόζωο, λοιπόν, αφημένο στον εαυτό του, πεθαίνει από φυσικό θάνατο, επειδή δεν απομάκρυνε εντελώς τα προϊόντα του μεταβολισμού του· όμως, τελικά, ίσως πεθαίνουν από την ίδια ανικανότητα και όλα τα ανώτερα ζώα.

Εν προκειμένω, εύλογα γεννιέται το ερώτημα αν έχει κάποιο νόημα να προσπαθούμε να λύσουμε το πρόβλημα του φυσικού θανάτου στηριγμένοι σε μια μελέτη για τα πρωτόζωα. Η πρωτόγονη οργάνωση αυτών των πλασμάτων μπορεί να μας εμποδίζει να δούμε σημαντικές καταστάσεις, που, παρότι υπάρχουν σ' αυτά, γίνονται ορατές μόνο στα ανώτερα ζώα, όπου καταφέρνουν να βρουν μορφολογική έκφραση. Αν αφήσουμε τη μορφολογική σκοπιά, για να υιοθετήσουμε τη δυναμική, τότε μπορεί να αδιαφορήσουμε για το αν ο φυσικός θάνατος είναι δυνατόν να αποδειχθεί ή όχι στα πρωτόζωα. Αυτό που αναγνωρίζουμε αργότερα σ' αυτά ως αθάνατη ουσία δεν μπορεί ακόμη να διαχωριστεί με κανέναν τρόπο από τη θνητή. Οι ενορμητικές δυνάμεις που θέλουν να οδηγήσουν τη ζωή στον θάνατο ενδέχεται να δρουν εξαρχής στα πρωτόζωα, ωστόσο το αποτέλεσμά τους μπορεί να καλύπτεται από τις δυνάμεις διατήρησης της ζωής σε τέτοιον βαθμό ώστε η άμεση τεκμηρίωσή τους να δυσχεραίνεται. Άλλωστε, έχουμε δει ότι οι παρατηρήσεις των βιολόγων μάς επιτρέπουν να αποδεχτούμε και στα πρώτιστα την ύπαρξη ανάλογων εσωτερικών διαδικασιών που οδηγούν στον θάνατο. Αλλά έστω και αν αποδειχθεί ότι τα πρώτιστα είναι αθάνατα υπό την έννοια του Βάισμαν, ο ισχυρισμός του ότι ο θάνατος είναι ένα ύστερο απόκτημα ισχύει μόνο για τις εξωτερικές εκφάνσεις του θανάτου

και δεν αποκλείει την ύπαρξη διαδικασιών που οδηγούν προς τα εκεί. Έτσι, η προσδοκία μας, σύμφωνα με την οποία η Βιολογία θα διαψεύσει αναφανδόν την αναγνώριση της ενόρμησης του θανάτου, δεν έχει εκπληρωθεί. Η πιθανότητά της μπορεί να μας απασχολήσει παρακάτω, αν συντρέχουν επιπλέον λόγοι. Όμως, παραμένει και διατηρεί την αξία της η προφανής ομοιότητα της διάκρισης που έκανε ο Βάισμαν σε *σώμα* και γεννητικό πλάσμα με τη δική μας διάκριση σε ενορμήσεις θανάτου και ενορμήσεις ζωής.

Ας κάνουμε για λίγο σημειωτόν σ' αυτήν την εξαιρετικά δυϊστική αντίληψη της ζωής των ενορμήσεων. Σύμφωνα με τη θεωρία του Ε. Χέρινγκ για τις διεργασίες στην έμβια ύλη, μέσα σ' αυτή δρουν σταθερά δύο ειδών διαδικασίες προς δύο αντίθετες κατευθύνσεις· οι μεν δομούν-αφομοιώνουν, οι δε αποδομούν-διαχωρίζουν. Πρέπει μήπως να τολμήσουμε να αναγνωρίσουμε στις δύο αυτές κατευθύνσεις των διαδικασιών της ζωής τις δύο ενορμητικές ωθήσεις μας, αυτές των ενορμήσεων της ζωής και αυτές των ενορμήσεων του θανάτου; Υπάρχει όμως και κάτι άλλο, που δεν μπορούμε να αγνοήσουμε: χωρίς να το θέλουμε μπήκαμε στα χωράφια του φιλοσόφου Σοπενχάουερ, για τον οποίο ο θάνατος είναι το «πραγματικό αποτέλεσμα» και, στον βαθμό αυτόν, ο «σκοπός της ζωής»,[29] ενώ η σεξουαλική ενόρμηση είναι η ενσάρκωση της βούλησης για ζωή.

Ας αποτολμήσουμε ένα βήμα παραπέρα. Πιστεύεται γενικά ότι η ένωση πολυάριθμων κυττάρων σε έναν ζωτικό δεσμό, η πολυκυτταρικότητα των οργανισμών, υπήρξε ένα μέσο να επεκταθεί η διάρκεια της ζωής τους. Ένα κύτταρο βοηθά να διατηρη-

29. *Über die anscheinende Absichtlichkeit im Schicksale der Einzelnen*, Großherzog Wilhelm Ernst-Ausgabe, τόμ. VI, σ. 268.

θεί η ζωή του άλλου, ενώ η κοινότητα των κυττάρων μπορεί επιζήσει, παρότι κάποια κύτταρα πρέπει να πεθάνουν. Έχουμε ήδη μάθει ότι και το ζευγάρωμα, η προσωρινή σύμφυση δύο μονοκυττάρων, συμβάλλει στη διατήρηση και στην αναζωογόνηση αμφοτέρων. Έτσι, θα μπορούσε να προσπαθήσει κανείς να μεταφέρει την αποκτηθείσα με την ψυχανάλυση θεωρία της λίμπιντο στη σχέση των κυττάρων μεταξύ τους και να φανταστεί ότι οι ενορμήσεις της ζωής ή οι ενορμήσεις του θανάτου που δρουν σε κάθε κύτταρο αντιμετωπίζουν ως αντικείμενα τα άλλα κύτταρα, ότι εξουδετερώνουν εν μέρει τις ενορμήσεις του θανάτου των κυττάρων αυτών (δηλαδή τις διαδικασίες που έχουν οι ίδιες προκαλέσει), και, έτσι, τα διατηρούν στη ζωή, ενώ τα άλλα κύτταρα κάνουν το ίδιο γι' αυτά, και μάλιστα ότι άλλα αυτοθυσιάζονται επιτελώντας τούτη τη λιβιδινική λειτουργία. Από τη σκοπιά αυτή, τα ίδια τα γεννητικά κύτταρα συμπεριφέρονται απολύτως «ναρκισσιστικά», όπως έχουμε συνηθίσει να λέμε στη θεωρία των νευρώσεων, όταν ένα ολόκληρο άτομο κρατά τη λίμπιντο για τον εαυτό του και δεν την ξοδεύει καθόλου στην επένδυση αντικειμένων. Τα γεννητικά κύτταρα χρειάζονται τη λίμπιντό τους, τη δραστηριότητα των ενορμήσεων της ζωής, ως απόθεμα για την κατοπινή σημαντικότατη δομούσα δραστηριότητά τους. Ακόμη και τα κύτταρα των κακοήθων νεοπλασιών, που καταστρέφουν τον οργανισμό, θα μπορούσε ίσως να εξηγηθούν ναρκισσιστικά υπό την ίδια έννοια. Η παθολογία έχει την ευχέρεια να θεωρήσει τα σπέρματά τους ως εγγενή και να αποδώσει σ' αυτά εμβρυϊκές ιδιότητες. Έτσι, η λίμπιντο των σεξουαλικών μας ενορμήσεων θα συνέπιπτε με τον Έρωτα των φιλοσόφων και των ποιητών, που συνέχει καθετί έμβιο.

Στο σημείο αυτό δράττουμε την ευκαιρία να επισκοπήσουμε την αργή εξέλιξη της θεωρίας της λίμπιντο που έχουμε διατυ-

πώσει. Η ανάλυση των νευρώσεων μεταβίβασης έστρεψε αναγκαστικά την προσοχή μας στην αντίθεση μεταξύ «σεξουαλικών» ενορμήσεων, που προσανατολίζονται προς το αντικείμενο, και των άλλων ενορμήσεων, που τις γνωρίζουμε μόνο ανεπαρκώς και προσωρινά τις έχουμε χαρακτηρίσει ως «ενορμήσεις του Εγώ». Μεταξύ αυτών πρέπει να αποδώσουμε πρωτεύουσα θέση στις ενορμήσεις που χρησιμεύουν στην αυτοσυντήρηση του ατόμου. Δεν μπορέσαμε να πούμε ποιες άλλες διακρίσεις θα ήταν δυνατόν να γίνουν μεταξύ τους. Για τη θεμελίωση μιας ορθής ψυχολογικής επιστήμης καμιά γνώση δεν θα μπορούσε να είναι τόσο σημαντική όσο μια κατά προσέγγιση αντίληψη των κοινών χαρακτηριστικών και των πιθανών διακριτικών γνωρισμάτων των ενορμήσεων. Ωστόσο, σε καμιάν άλλη περιοχή της ψυχολογίας δεν προχωρούμε τόσο πολύ στα τυφλά. Ο καθένας πρότεινε, κατά το δοκούν, τόσο πολλές ενορμήσεις ή «βασικές» ενορμήσεις, ενώ τις χειριζόταν με τον ίδιο τρόπο που οι αρχαίοι έλληνες φυσικοί φιλόσοφοι χειρίζονταν τα τέσσερα βασικά στοιχεία: νερό, φωτιά, χώμα, αέρας. Η ψυχανάλυση, που δεν θα μπορούσε να αποφύγει τη διατύπωση κάποιας υπόθεσης για τις ενορμήσεις, βασίζεται αρχικά στον διαχωρισμό που κάνει η κοινή αντίληψη, η οποία εκφράζεται παραδειγματικά με τη φράση «αγάπη και πείνα». Τουλάχιστον, δεν αυθαιρετεί σε κάτι. Έτσι προχώρησε για αρκετό διάστημα η ανάλυση των ψυχονευρώσεων. Η έννοια της «σεξουαλικότητας», και ταυτόχρονα της σεξουαλικής ενόρμησης, έπρεπε, όντως, να διευρυνθεί ώστε να καλύψει πολλά πράγματα που δεν θα μπορούσαν να ενταχθούν στη λειτουργία της αναπαραγωγής, κάτι που προκάλεσε αρκετή ταραχή μεταξύ των αυστηρών, καθωσπρέπει ή απλώς υποκριτικών κύκλων.

Το επόμενο βήμα έγινε καθώς η ψυχανάλυση μπόρεσε να έρθει πλησιέστερα στο ψυχολογικό Εγώ, το οποίο αρχικά ήταν γνω-

στό μόνο ως απωθητικός, λογοκριτικός θεσμός, ικανός για προστατευτικές κατασκευές και αντιδραστικούς σχηματισμούς. Κάποια πνεύματα με κριτική ικανότητα και ευρείς ορίζοντες έχουν, όντως, εδώ και καιρό, εκφράσει την ένστασή τους για τον περιορισμό της έννοιας της λίμπιντο στην ενέργεια των σεξουαλικών ενορμήσεων που στρέφονται μόνο προς το αντικείμενο. Όμως, δεν φρόντισαν να εξηγήσουν πώς έφτασαν σε τούτη την καλύτερη γνώση, ενώ δεν κατάλαβαν τι χρήσιμο θα μπορούσε να προκύψει από αυτή για την ψυχανάλυση. Προχωρώντας προσεκτικότερα, λοιπόν, η ψυχανάλυση παρατήρησε ότι η λίμπιντο αποσύρεται κανονικά από το αντικείμενο και κατευθύνεται προς το Εγώ (ενδοβολή), και μελετώντας την ανάπτυξη της λίμπιντο του παιδιού κατά τις πρώιμες φάσεις κατέληξε στην ιδέα ότι το Εγώ είναι η πραγματική και αρχική δεξαμενή της λίμπιντο, που μόνο από εκεί αυτή επεκτείνεται προς το αντικείμενο. Το Εγώ εμφανίστηκε μεταξύ των σεξουαλικών αντικειμένων και αμέσως κατέκτησε την πλέον εξέχουσα θέση μεταξύ τους. Έτσι, η λίμπιντο που επιχωρίαζε στο Εγώ χαρακτηρίστηκε «ναρκισσιστική».[30] Αυτή η ναρκισσιστική λίμπιντο ήταν, φυσικά, και η, υπό ψυχαναλυτική έννοια, έκφραση ισχύος των σεξουαλικών ενορμήσεων, η οποία έπρεπε να ταυτιστεί με τις «ενορμήσεις αυτοσυντήρησης», που η ύπαρξή τους είχε πιστοποιηθεί εξαρχής. Έτσι, η αρχική αντίθεση μεταξύ των ενορμήσεων του Εγώ και των σεξουαλικών ενορμήσεων αποδείχθηκε ανεπαρκής. Ένα μέρος των ενορμήσεων του Εγώ αναγνωρίστηκε ως λιβιδινικό· στο Εγώ δρούσαν –προφανώς, μεταξύ άλλων– και οι σεξουαλικές ενορμήσεις, επομένως εύλογα θα έλεγε κανείς πως η παλιά διατύπω-

30. «Zur Einführung des Narzißmus», *Jahrbuch der Psychoanalyse*, VI, 1914, και *Gesammelte Werke*, τόμ. X.

ση ότι οι ψυχονευρώσεις στηρίζονται σε μια σύγκρουση μεταξύ των ενορμήσεων του Εγώ και των σεξουαλικών ενορμήσεων δεν περιέχει σήμερα κάτι απορριπτέο. Η διαφορά μεταξύ των δύο ειδών ενορμήσεων, που αρχικά γινόταν αντιληπτή κατά κάποιον τρόπο ποιοτικά, τώρα καθορίζεται διαφορετικά, δηλαδή *τοπικά*. Ιδιαίτερα, οι νευρώσεις μεταβίβασης, το κατεξοχήν αντικείμενο μελέτης της ψυχανάλυσης, παραμένει το αποτέλεσμα μιας σύγκρουσης μεταξύ του Εγώ και της λιβιδινικής επένδυσης του αντικειμένου.

Τώρα επιβάλλεται να τονίσουμε άλλο τόσο τον λιβιδινικό χαρακτήρα των ενορμήσεων αυτοσυντήρησης, από τη στιγμή που τολμήσαμε να κάνουμε ένα βήμα παραπέρα, δηλαδή να αναγνωρίσουμε τη σεξουαλική ενόρμηση ως τον Έρωτα που συνέχει τα πάντα και να θεωρήσουμε ότι η ναρκισσιστική λίμπιντο του Εγώ προέρχεται από τις συμβολές της λίμπιντο που εξασφαλίζουν τη συνοχή των *σωματικών* κυττάρων μεταξύ τους. Τότε όμως αντιμετωπίζουμε το εξής ερώτημα: αν οι ενορμήσεις αυτοσυντήρησης είναι κι αυτές λιβιδινικής φύσεως, μήπως δεν υπάρχει καμιά άλλη ενόρμηση πλην των λιβιδινικών; Δεν βλέπουμε, τουλάχιστον, άλλες. Οπότε πρέπει να δικαιώσει κανείς εκείνους τους επικριτές που εξαρχής υποψιάστηκαν ότι η ψυχανάλυση τα εξηγεί *όλα* βάσει της σεξουαλικότητας ή εκείνους τους αναθεωρητές όπως ο Γιουνγκ που με συνοπτικές διαδικασίες αντιμετώπισαν τη λίμπιντο ως μία γενική «ενορμητική δύναμη». Έτσι δεν είναι;

Ένα τέτοιο αποτέλεσμα δεν ήταν καθόλου στις προθέσεις μας. Τουναντίον, ξεκινήσαμε από μια σαφή διάκριση μεταξύ ενορμήσεων του Εγώ (=ενορμήσεων του θανάτου) και σεξουαλικών ενορμήσεων (=ενορμήσεων της ζωής). Ι Προετοιμαστήκαμε να εντάξουμε ακόμη και τις θεωρούμενες ως ενορμήσεις αυτοσυντήρησης του Εγώ στις ενορμήσεις του θανάτου, μόνο που ύστερα,

διορθώνοντας τον εαυτό μας, το πήραμε πίσω. Η αντίληψή μας ήταν εξαρχής *δυϊστική* –σήμερα, μάλιστα, ακόμη περισσότερο–, από τη στιγμή που θεωρούμε ότι η αντίθεση δεν είναι μεταξύ των ενορμήσεων του Εγώ και των σεξουαλικών ενορμήσεων αλλά μεταξύ των ενορμήσεων της ζωής και των ενορμήσεων του θανάτου. Η θεωρία της λίμπιντο του Γιουνγκ είναι, τουναντίον, μονιστική, ενώ το γεγονός ότι έχει ονομάσει λίμπιντο τη μοναδική ενορμητική δύναμη που δέχεται δημιούργησε αναπόφευκτα σύγχυση, αλλά δεν πρέπει να μας επηρεάσει περαιτέρω. Υποθέτουμε ότι στο Εγώ δρουν εκτός από τις λιβιδινικές ενορμήσεις αυτοσυντήρησης και άλλες, που θα έπρεπε να καταφέρουμε να τις εντοπίσουμε. Είναι λυπηρό ότι η ανάλυση του Εγώ έχει προχωρήσει τόσο λίγο, ώστε, όντως, δυσκολευόμαστε να αποδείξουμε κάτι τέτοιο. Ενδέχεται, εξάλλου, οι λιβιδινικές ενορμήσεις του Εγώ να συνδέονται με ειδικό τρόπο με τις άλλες, άγνωστες ακόμη για εμάς, ενορμήσεις του Εγώ. Πριν ακόμη αποκτήσουμε μια ξεκάθαρη ιδέα για τον ναρκισσισμό, η ψυχανάλυση είχε κάνει την υπόθεση ότι οι «ενορμήσεις του Εγώ» έχουν προσαρτήσει λιβιδινικές συνιστώσες. Μόνο που αυτό είναι μια αβέβαιη υπόθεση, στην οποία οι αντίπαλοί μας δεν πρόκειται να δώσουν σημασία. Είναι δυσάρεστο ότι προσώρας η ψυχανάλυση δεν έχει αποδείξει παρά μόνο τις λιβιδινικές ενορμήσεις. Αυτό όμως δεν είναι λόγος να συμπεράνουμε ότι δεν υπάρχουν άλλες.

Μέσα στο σκοτάδι που επικρατεί σήμερα στη θεωρία των ενορμήσεων δεν θα ήταν φρόνιμο να απορρίπτουμε όποια ιδέα μάς υπόσχεται ότι μπορεί να μας φωτίσει. Ξεκινήσαμε από τη μεγάλη αντίθεση μεταξύ των ενορμήσεων της ζωής και των ενορμήσεων του θανάτου. Η ίδια η αγάπη για το αντικείμενο μας δείχνει μια δεύτερη παρόμοια πολικότητα, αυτήν της αγάπης (τρυφερότητας) και του μίσους (επιθετικότητας). Μακάρι να μπο-

ρούσαμε να συσχετίσουμε τη μία πολικότητα με την άλλη και να μπορούσαμε να αναγάγουμε τη μία στην άλλη! Ανέκαθεν είχαμε ανιχνεύσει μια σαδιστική συνιστώσα στη σεξουαλική ενόρμηση.[31] Όπως ξέρουμε, μπορεί να γίνει αυτόνομη και, υπό μορφή διαστροφής, να κυριαρχήσει σ' ολόκληρη τη σεξουαλική δραστηριότητα του υποκειμένου. Εμφανίζεται, επίσης, ως δεσπόζουσα μερική ενόρμηση σε μιαν από τις «προγεννητικές οργανώσεις», όπως τις έχω ονομάσει. Πώς μπορεί όμως η σαδιστική ενόρμηση, που έχει ως σκοπό να βλάψει το αντικείμενο, να προέρχεται από τον Έρωτα, τον πρόμαχο της ζωής; Δεν είναι μήπως εύλογο να υποθέσουμε ότι αυτός ο σαδισμός είναι, όντως, μια ενόρμηση θανάτου που μέσω της επίδρασης της ναρκισσιστικής λίμπιντο εκτοπίστηκε από το Εγώ και, ως εκ τούτου, εμφανίζεται μόνο σε σχέση με το αντικείμενο; Έτσι, εξυπηρετεί τη σεξουαλική λειτουργία· στο στοματικό στάδιο οργάνωσης της λίμπιντο η ερωτική κατακυρίευση συμπίπτει ακόμη με την καταστροφή του αντικειμένου, αργότερα η σαδιστική ενόρμηση αποχωρίζεται, και, τελικά, στο στάδιο του γεννητικού πρωτείου αναλαμβάνει, με σκοπό την αναπαραγωγική λειτουργία, να ασκήσει τόση βία στο αντικείμενο όση απαιτεί η εκτέλεση της σεξουαλικής πράξης. Θα μπορούσε να πει κανείς, βέβαια, ότι ο σαδισμός που ωθείται έξω από το Εγώ έχει υποδείξει τον δρόμο στις λιβιδινικές συνιστώσες της σεξουαλικής ενόρμησης, και ότι αργότερα αυτές ωθούνται προς το αντικείμενο. Όπου ο πρωταρχικός σαδισμός δεν έχει μετριαστεί και δεν έχει αναμιχθεί καθόλου, παράγεται η γνωστή αμφιθυμία αγάπης-μίσους της ερωτικής ζωής.

Αν μας επιτρέπεται να υιοθετήσουμε μιαν τέτοια υπόθεση, τό-

31. *Drei Abhandlungen zur Sexualthorie* [Τρεις μελέτες για τη σεξουαλική θεωρία], 1η έκδοση, 1905.

τε ικανοποιείται η απαίτηση να δείξουμε ένα –μετατοπισμένο, βέβαια– παράδειγμα της ενόρμησης του θανάτου. Μόνο που αυτός ο τρόπος θεώρησης δεν είναι καθόλου διαφανής και δίνει μιαν άμεση εντύπωση μυστικισμού. Προκαλούμε υποψίες ότι επιδιώξαμε πάση θυσία τη διέξοδο που θα μας βγάλει από μια μεγάλη δυσχέρεια. Να θυμίσουμε, όμως, ότι μια τέτοια υπόθεση δεν είναι τίποτα καινούργιο, ότι τη διατυπώσαμε ήδη μια φορά προηγουμένως, όταν δεν βρισκόμασταν σε δυσχερή θέση. Κλινικές παρατηρήσεις εκείνης της εποχής μάς έχουν οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι ο μαζοχισμός, μια συνιστώσα ενόρμηση συμπληρωματική του σαδισμού, θα μπορούσε να εννοηθεί ως σαδισμός ανεστραμμένος προς το ίδιο το Εγώ.[32] Όμως, κατ' αρχήν δεν υπάρχει διαφορά μεταξύ μιας στροφής της ενόρμησης από το αντικείμενο προς το Εγώ και της στροφής από το Εγώ προς το αντικείμενο –πράγμα που είναι ένα νέο ζήτημα εδώ. Ο μαζοχισμός, η αναστροφή της ενόρμησης εναντίον του ίδιου του Εγώ, θα μπορούσε εν προκειμένω να είναι επιστροφή σε μια πρωιμότερη φάση της ιστορίας της ενόρμησης, μια παλινδρόμηση. Η παρουσίαση του μαζοχισμού που έκανα προηγουμένως χρειάζεται ίσως μια διόρθωση, επειδή ήταν απόλυτη ως προς ένα σημείο: ο μαζοχισμός θα μπορούσε να είναι και πρωτογενής, πράγμα που τότε το είχα αμφισβητήσει.[33]

Ας επιστρέψουμε όμως στις σεξουαλικές ενορμήσεις αυτοσυντήρησης. Πειράματα στα πρώτιστα μας έχουν ήδη δείξει ότι

32. Βλ. *Sexualtheorie*, 4η έκδοση, 1920 και «Triebe und Triebschicksale», στο *Gesammelte Werke*, τόμ. V.

33. Σε μια πλούσια σε πληροφορίες και σκέψεις εργασία, αλλά όχι εντελώς καταληπτή για μένα, η Σαμπίνα Σπιλράιν προκατέλαβε ένα ολόκληρο κομμάτι της εικοτολογίας αυτής. Χαρακτηρίζει τη σαδιστική συνιστώσα της σεξουαλικής ενόρμησης «καταστροφική» («Die Destruktion als Ursache des Werdens», *Jahrbuch für Psychoanalyse*, IV, 1912). Ακολουθώντας έναν διαφορετικό δρό-

η σύμφυση δύο ατόμων χωρίς παρεπόμενη διαίρεση, το ζευγάρωμα, δηλαδή, δύο ατόμων που χωρίζουν αμέσως μετά, έχει ένα ενδυναμωτικό και αναζωογονητικό αποτέλεσμα (βλ. παραπάνω: Lipschütz). Σε κατοπινές γενιές δεν εμφανίζουν σημάδια εκφυλισμού και δείχνουν ικανά να προβάλουν διαρκέστερη αντίσταση στα βλαβερά αποτελέσματα του μεταβολισμού τους. Νομίζω ότι αυτή η μεμονωμένη παρατήρηση θα μπορούσε να έχει παραδειγματική αξία και για τα αποτελέσματα που παράγονται από τη σεξουαλική ένωση. Πώς είναι δυνατόν, όμως, αυτή η σύμφυση των δύο, ελάχιστα διαφορετικών, κυττάρων να προκαλέσει μιαν ανανέωση της ζωής; Το πείραμα που αντικαθιστά το ζευγάρωμα των πρωτοζώων με την επίδραση χημικών, ακόμη και μηχανικών, ερεθισμάτων επιτρέπει να δώσουμε μιαν άλλη απάντηση: συμβαίνει μέσω της εισροής νέας ποσότητας ερεθισμάτων. Αυτό συμβαδίζει με την υπόθεση ότι η διαδικασία της ζωής του ατόμου τείνει προς μίαν άρση των χημικών εντάσεων, δηλαδή οδηγεί στον θάνατο, ενώ η ένωση με μιαν ατομικά διαφοροποιημένη έμβια ουσία επιτείνει τις εντάσεις αυτές, εισάγει τρόπον τινά νέες *ζωτικές διαφορές*, οι οποίες κατόπιν θα πρέπει να *εκλείψουν*. Γι' αυτήν τη διαφορετικότητα πρέπει να υπάρχουν, φυσικά, ένα ή περισσότερα βέλτιστα όρια. Το γεγονός ότι αναγνωρίζουμε πως η κυρίαρχη τάση της ψυχικής, ίσως και της νευρικής ζωής γενικά είναι η τάση προς τη μείωση, προς τη σταθερή διατήρηση, προς την άρση της εσωτερικής έντασης των ερεθισμά-

---

μο ο A. Στέρκε προσπάθησε (Inleiding by de vertaling, von S. Freud, De sexuele beschavingsmoral, etc., 1914) να ταυτίσει την έννοια της ίδιας της λίμπιντο με τη, θεωρητικά προϋποτιθέμενη, βιολογική έννοια μιας *ορμής για θάνατο* (βλ., επίσης, Rank, *Der Künstler*). Όλες αυτές οι προσπάθειες, όπως και οι δικές μας, δείχνουν την τάση για μια αποσαφήνιση της θεωρίας των ενορμήσεων, η οποία ακόμη δεν έχει επιτευχθεί.

των (*η αρχή της νιρβάνα*, σύμφωνα με την ονομασία που έδωσε η Μπάρμπαρα Λόου), όπως εκφράζεται στην αρχή της ευχαρίστησης, αποτελεί ένα από τα ισχυρότερα κίνητρα για να πιστέψουμε στην ύπαρξη των ενορμήσεων του θανάτου.

Όμως, ακόμη διαισθανόμαστε ως ένα σημαντικό εμπόδιο στην πορεία της σκέψης μας το γεγονός ότι δεν μπορούμε να αποδείξουμε ότι στη σεξουαλική ενόρμηση υπάρχει εκείνο το χαρακτηριστικό της ψυχαναγκαστικής επανάληψης που αρχικά μας είχε οδηγήσει στα ίχνη της ενόρμησης του θανάτου. Ο χώρος των εμβρυϊκών αναπτυξιακών διαδικασιών βρίθει, όντως, παρόμοιων φαινομένων επανάληψης· τα ίδια τα δύο γεννητικά κύτταρα της σεξουαλικής αναπαραγωγής και η ιστορία της ζωής τους είναι απλώς επαναλήψεις των αρχών της οργανικής ζωής· όμως το ουσιώδες στις διαδικασίες που διέπονται από τη σεξουαλική ενόρμηση είναι, βέβαια, η σύμφυση δύο κυτταρικών σωμάτων. Μόνο μέσω αυτής εξασφαλίζεται στους ανώτερους οργανισμούς η αθανασία της έμβιας ύλης.

Με άλλα λόγια: χρειαζόμαστε περισσότερες πληροφορίες για τη σεξουαλική αναπαραγωγή και την προέλευση των σεξουαλικών ενορμήσεων γενικά, δηλαδή έχουμε ένα πρόβλημα που τρομάζει όσους είναι απ' έξω και το οποίο δεν έχουν προσώρας καταφέρει να λύσουν οι ειδικοί ερευνητές. Ως εκ τούτου, θα υποδείξουμε μόνο σε μια συμπυκνωμένη επιλογή όλες τις αντικρουόμενες απόψεις και τα δεδομένα που συγκλίνουν με τη γραμμή της δικής μας σκέψης.

Η μία αντίληψη στερεί το πρόβλημα της αναπαραγωγής από τη μυστικιστική γοητεία του, εφόσον παρουσιάζει την αναπαραγωγή ως ένα επιμέρους φαινόμενο της ανάπτυξης (πολλαπλασιασμός μέσω διαίρεσης, βλάστησης, μπουμπουκιών). Η προέλευση της αναπαραγωγής από σεξουαλικώς διαφοροποιημένα

γεννητικά κύτταρα θα μπορούσε να εννοηθεί, σύμφωνα με μια νηφάλια δαρβινική σκέψη, αν υποθέταμε ότι το πλεονέκτημα της αμφίμιξης, το οποίο προήλθε κάποτε από το τυχαίο ζευγάρωμα δύο πρωτίστων, διατηρήθηκε στην παραπέρα ανάπτυξη και αξιοποιήθηκε περαιτέρω.[34] Τότε, το «φύλο» δεν θα ήταν κάτι τόσο παλιό, και οι σφοδρότατες ενορμήσεις που επιδιώκουν τη σεξουαλική ένωση θα επαναλάμβαναν εν προκειμένω κάτι που συνέβη κάποτε τυχαία και εδραιώθηκε έκτοτε επειδή θεωρήθηκε πλεονέκτημα.

Εδώ έχουμε το ίδιο ερώτημα που αντιμετωπίσαμε και με τον θάνατο, αν πρέπει δηλαδή να αποδώσουμε στα πρώτιστα μόνο αυτό που δείχνουν, και αν πρέπει να δεχτούμε ότι δυνάμεις και διαδικασίες που διακρίνονται μόνο στους ανώτερους οργανισμούς προέκυψαν για πρώτη φορά σ' αυτά. Η αναφερθείσα αντίληψη για τη σεξουαλικότητα λίγο βοηθά στους σκοπούς μας. Θα μπορούσαμε να της αντιτείνουμε ότι προϋποθέτει πως οι ενορμήσεις της ζωής δρουν ήδη στις απλούστερες μορφές ζωής, επειδή αλλιώς το ζευγάρωμα, που δρα ενάντια στο ρεύμα της ζωής και δυσχεραίνει το έργο του θανάτου, δεν θα διατηρείτο και δεν θα διευρυνόταν, αλλά θα αποφευγόταν. Αν, λοιπόν, δεν θέλουμε να εγκαταλείψουμε τις ενορμήσεις του θανάτου, πρέπει να δεχτούμε ότι υφίστανται εξαρχής από κοινού με τις ενορμήσεις της ζωής. Πρέπει, όμως, να παραδεχτούμε ότι δουλεύουμε πάνω σε μια εξίσωση με δύο αγνώστους. Κατά τα άλλα, η επιστήμη έχει

34. Παρότι ο Βάισμαν αρνείται και αυτό το προτέρημα: «Η γονιμοποίηση δεν σημαίνει οπωσδήποτε αναζωογόνηση ή ανανέωση της ζωής, δεν θα ήταν καθόλου αναγκαία για τη συνέχιση της ζωής, ενώ η μόνη λειτουργία της είναι να καθιστά εφικτή την ανάμιξη δύο διαφορετικών κληρονομικών τάσεων». Θεωρεί όμως ότι από μια τέτοια ανάμιξη προκύπτει μια αύξηση της ποικιλίας των έμβιων όντων.

τόσο λίγα να μας πει για τη σεξουαλικότητα, ώστε θα παρομοιάζαμε το πρόβλημα με σκοτάδι που δεν το διαπερνά η παραμικρή αχτίδα υπόθεσης. Ωστόσο, σε κάποιαν άλλη περιοχή συναντούμε μια παρόμοια υπόθεση, που όμως είναι τόσο φανταστική –μύθος μάλλον, παρά επιστημονική εξήγηση–, ώστε τολμώ να την αναφέρω εδώ μόνο επειδή πληροί μια προϋπόθεση για την οποία προσπαθούμε και εμείς. Εξηγεί δηλαδή μια ενόρμηση *βάσει της ανάγκης για αναπαραγωγή μιας προγενέστερης κατάστασης.*

Εννοώ, φυσικά, τη θεωρία που ο Πλάτων αναπτύσσει στο *Συμπόσιο* διά στόματος Αριστοφάνη, και η οποία πραγματεύεται όχι μόνο την προέλευση της σεξουαλικής ενόρμησης αλλά και τη σημαντικότερη παραλλαγή της όσον αφορά το αντικείμενο.

«Η αρχική ανθρώπινη φύση δεν ήταν όπως σήμερα, ήταν διαφορετική. Στην αρχή υπήρχαν τρία φύλα και όχι δύο όπως σήμερα, δίπλα στο ανδρικό και στο γυναικείο φύλο υπήρχε ένα τρίτο φύλο, που αποτελείτο και από τα δύο». Οι άνθρωποι τα είχαν όλα διπλά, είχαν τέσσερα χέρια και τέσσερα πόδια, δύο κεφάλια, διπλά γεννητικά όργανα. Τότε ο Δίας αποφάσισε να κόψει κάθε άνθρωπο στα δύο, όπως ένα μέσπιλο, όταν θέλουν να το διατηρήσουν. «Αφού, λοιπόν, με τον τρόπο αυτόν διχοτομήθηκε όλη η φύση, γεννήθηκε στον κάθε άνθρωπο η επιθυμία για το άλλο μισό του, και τα δύο μισά άπλωναν τα χέρια τους και σφιχταγκαλιάζονταν, *γεμάτα πόθο για ένωση*...».[35]

35. Οφείλω στον καθηγητή Χάινριχ Γκόμπερτς (Βιέννη) τις ακόλουθες πληροφορίες για την καταγωγή του πλατωνικού μύθου, τις οποίες και παραθέτω εν μέρει αυτολεξεί: Θέλω να τονίσω ότι η ίδια θεωρία βρίσκεται, ουσιαστικά, αυτούσια και στις ουπανισάδες. Στη Μπριχάντ-Αρανιάκα-Ουπανισάδα I, 4, 3 (Deussen, 60, *Upanishads des Veda*, σ. 493), όπου περιγράφεται η προέλευση του κόσμου από τον Άτμαν (από τον εαυτό ή το εγώ) αναφέρεται: Όμως αυτός (ο Άτμαν, ο εαυτός ή το εγώ) δεν ένιωθε χαρά: και γι' αυτό κανείς δεν νιώθει

Θα αποτολμήσουμε άραγε την υπόθεση, ακολουθώντας το νεύμα του ποιητή φιλοσόφου, ότι η έμβια ουσία, όταν απέκτησε ζωή, ήταν χωρισμένη σε μικρά κομματάκια, που έκτοτε επιδιώκουν να επανενωθούν μέσω των σεξουαλικών ενορμήσεων; Ότι αυτές οι ενορμήσεις, στις οποίες συνεχίζεται η χημική συγγένεια με την άβια ύλη, πέτυχαν σταδιακά, μέσω του βασιλείου των πρωτίστων, να υπερβούν τις δυσκολίες που όρθωνε εναντίον της εν λόγω τάσης ένα περιβάλλον γεμάτο επικίνδυνα για τη ζωή ερεθίσματα, το οποίο τις ανάγκασε να δημιουργήσουν ένα προστατευτικό στρώμα φλοιού; Ότι έτσι αυτά τα σκόρπια κομματάκια της έμβιας ύλης επιτυγχάνουν την πολυκυτταρικότητα και, τε-

---

χαρά όταν ήταν μόνος. Έτσι, ποθούσε κάποιον άλλον. Ήταν δηλαδή τόσο μεγάλος σαν ένας άνδρας και μια γυναίκα, όταν είναι αγκαλιασμένοι. Αυτόν τον εαυτό του τον χώρισε σε δύο κομμάτια: από εδώ προήλθαν ο σύζυγος και η σύζυγος. Ως εκ τούτου το σώμα του εαυτού μοιάζει με κάτι μισό: αυτή είναι η εξήγηση που δίνεται στη Γιανιαβάλκια. Τότε, λοιπόν, αυτός ο άδειος χώρος γέμισε από τη γυναίκα.

Η Μπριχάντ-Αρανιάκα-Ουπανισάδα είναι η αρχαιότερη από τις ουπανισάδες, ενώ κανείς από τους έγκριτους ερευνητές δεν τη χρονολογεί αργότερα από το 800 π.Χ. περίπου. Παρά την επικρατούσα σχετικά άποψη δεν θα απαντούσα οπωσδήποτε αρνητικά στο ερώτημα αν ο Πλάτων ήταν δυνατόν να έχει επηρεαστεί, έστω και έμμεσα, από αυτήν την ινδική σκέψη, καθώς μια τέτοια πιθανότητα δεν μπορεί να αποκλειστεί ούτε για τη θεωρία της μετεμψύχωσης. Μια τέτοια επίδραση, που πιθανόν να μεταφέρθηκε αρχικά μέσω πυθαγορείων, δεν αφαιρεί σχεδόν τίποτε από το γεγονός ότι μπορεί να έχουμε εδώ απλώς μια σύμπτωση ιδεών, επειδή ο Πλάτων δεν θα είχε υιοθετήσει μια τέτοια ιστορία, που με τον έναν ή τον άλλον τρόπο του μεταφέρθηκε από την ανατολίτικη παράδοση, και ούτε θα της είχε δώσει μια περίοπτη θέση, αν δεν είχε εμπνεύσει τον ίδιο το στοιχείο της αλήθειας που περιείχε.

Ο Κ. Τζίγκλερ («Menschen- und Weltenwerden», *Neue Jahrbuch für das klassische Altertum*, τόμ. 31, Sonderabdruck, 1913), ο οποίος ασχολείται συστηματικά με την εξερεύνηση αυτής της σκέψης πριν από τον Πλάτωνα, την ανάγει σε βαβυλωνιακές αντιλήψεις.

λικά, μεταβιβάζουν σε περισσότερο συμπυκνωμένη μορφή στα γεννητικά κύτταρα την ενόρμηση επανένωσης; Νομίζω ότι εδώ θα πρέπει να διακόψουμε.

Όχι, βέβαια, χωρίς να προσθέσουμε κάποιες κριτικές παρατηρήσεις. Θα μπορούσε να με ρωτήσει κανείς αν και σε ποιον βαθμό έχω πειστεί κι εγώ ο ίδιος από τις υποθέσεις που έχουν αναπτυχθεί εδώ. Θα απαντούσα ότι ούτε έχω πειστεί και ούτε επιδιώκω να πείσω τους άλλους γι' αυτές. Ακριβέστερα: δεν ξέρω κατά πόσο τις πιστεύω. Νομίζω ότι δεν χρειάζεται να ληφθεί υπόψη εν προκειμένω ο συγκινησιακός παράγοντας της πεποίθησης. Είναι δυνατόν να δεσμευθεί κανείς σε μια γραμμή σκέψης, να την ακολουθήσει, όπου τον βγάλει, απλώς από επιστημονική περιέργεια ή, αν θέλετε, σαν ένας advocatus diaboli, που, βέβαια, δεν έχει ως εκ τούτου πουληθεί στον διάβολο. Δεν αμφιβάλλω ότι το τρίτο βήμα στη θεωρία των ενορμήσεων που κάνω εδώ δεν μπορεί να έχει την ίδια αξίωση ασφάλειας όσο τα δύο πρώτα, η διεύρυνση της θεωρίας της σεξουαλικότητας και η παρουσίαση της έννοιας του ναρκισσισμού. Εκείνες οι καινοτομίες ήταν άμεσες μεταφορές της παρατήρησης στη θεωρία, ενώ δεν είναι εκτεθειμένες στο λάθος περισσότερο από όσο είναι αναπόφευκτο σε παρόμοιες περιπτώσεις. Ο ισχυρισμός για τον *παλινδρομικό* χαρακτήρα των ενορμήσεων στηρίζεται, βέβαια, κι αυτός στο υλικό της παρατήρησης, δηλαδή σε δεδομένα της ψυχαναγκαστικής επανάληψης. Μόνο που ίσως να υπερεκτίμησα τη σημασία τους. Εν πάση περιπτώσει, είναι δύσκολο να ακολουθήσει κανείς μια τέτοιου είδους ιδέα, παρά μόνο συνδυάζοντας συχνά μεταξύ τους τα αντικειμενικά δεδομένα με την καθαρή εικοτολογία, οπότε απομακρύνεται συγχρόνως αρκετά από την παρατήρηση. Είναι γνωστό ότι όσο πιο συχνά γίνεται αυτό κατά την οικοδόμηση μιας θεωρίας, τόσο πιο αβάσιμο είναι το τελικό αποτέλε-

σμα. Ο βαθμός της αβεβαιότητας, όμως, δεν μπορεί να σταθμιστεί. Μπορεί να πετύχει κανείς ή μπορεί να αποτύχει οικτρά. Σε τέτοιες εργασίες λίγο εμπιστεύομαι τη λεγόμενη διαίσθηση. Σύμφωνα με όσα έχω καταλάβει για τη διαίσθηση, μου φαίνεται ότι προκύπτει μάλλον από ένα είδος αμεροληψίας της νόησης. Μόνο που, δυστυχώς, σπάνια είναι κανείς αμερόληπτος, όταν πρόκειται για τις μεγάλες υποθέσεις, για τα μεγάλα προβλήματα της ζωής και της επιστήμης. Πιστεύω ότι εν προκειμένω ο καθένας διακατέχεται από βαθιά ριζωμένες εντός του προτιμήσεις, που τις υπηρετεί εν αγνοία του με τον τρόπο που εικοτολογεί. Και από τη στιγμή που έχουμε τέτοιους λόγους να είμαστε δύσπιστοι, η στάση μας απέναντι στα αποτελέσματα των στοχασμών μας δεν μπορεί να είναι κάτι περισσότερο από μια ψύχραιμη αγαθή προαίρεση. Σπεύδω να προσθέσω, ωστόσο, ότι μια τέτοια αυτοκριτική πόρρω απέχει από την υποχρέωση να είμαστε ανεκτικοί απέναντι στις διαφορετικές απόψεις. Πρέπει να απορρίπτουμε ανελέητα θεωρίες που από το πρώτο τους βήμα έρχονται σε αντίθεση με τα δεδομένα που δίνει η ανάλυση της παρατήρησης, ενώ πρέπει κανείς να έχει επίγνωση ότι και η εγκυρότητα των δικών του είναι απλώς προσωρινή. Αποτιμώντας την εικοτολογία μας για τις ενορμήσεις της ζωής και του θανάτου, δεν θα έπρεπε να ενοχλούμαστε ιδιαίτερα από το γεγονός ότι τόσο πολύ αλλόκοτες και αδιαφανείς διαδικασίες συμβαίνουν ανάμεσά τους, όπως όταν μια ενόρμηση παραμερίζεται από άλλες, ή όταν στρέφεται από το Εγώ προς το αντικείμενο κ.ο.κ. Κι αυτό, επειδή είμαστε αναγκασμένοι να μιλάμε με επιστημονικούς όρους, δηλαδή με την οικεία μεταφορική γλώσσα της ψυχολογίας (ή, καλύτερα, της ψυχολογία του βάθους). Αλλιώς, δεν θα μπορούσαμε να περιγράψουμε καθόλου τις εν λόγω διαδικασίες, και ούτε καν θα μπορούσαμε να τις αντιληφθούμε. Οι ελλείψεις της περιγραφής

μας πιθανόν θα εξαφανίζονταν αν αντί των ψυχολογικών όρων μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε τους φυσιολογικούς ή τους χημικούς. Είναι αλήθεια ότι κι αυτοί συνιστούν μια μεταφορική γλώσσα, με την οποία όμως έχουμε εξοικειωθεί εδώ και καιρό και η οποία είναι ίσως απλούστερη.

Ωστόσο, θέλουμε να ξεκαθαρίσουμε ότι η ανάγκη για δανεισμό από την επιστήμη της βιολογίας έχει αυξήσει την αβεβαιότητα της εικοτολογίας μας. Η βιολογία είναι, όντως, μια επικράτεια με άπειρες πιθανότητες. Μπορούμε να περιμένουμε ότι θα μας δώσει τις πλέον εκπληκτικές πληροφορίες και δεν μπορούμε να φανταστούμε πώς θα απαντήσει σε μερικές δεκαετίες στα ερωτήματα που της έχουμε θέσει. Πιθανόν οι απαντήσεις να είναι τέτοιες που θα σαρώσουν όλο το τεχνητό κατασκεύασμα των υποθέσεών μας. Αν είναι έτσι, θα μπορούσε να τεθεί το ερώτημα γιατί να ξεκινήσει κανείς προσπάθειες όπως αυτές που εκθέτω εδώ ακριβώς, και γιατί να τις κοινοποιήσει. Λοιπόν, δεν μπορώ να αρνηθώ ότι κάποιες από τις αναλογίες, τις συγγένειες, τις συσχετίσεις που περιέχουν μου φάνηκαν άξιες διερεύνησης.[36]

36. Θα προσθέσουμε εδώ δύο κουβέντες για να επεξηγήσουμε την ονοματολογία, που κατά τη διάρκεια αυτής της έρευνας γνώρισε μια ορισμένη εξέλιξη. Όσον αφορά τις «σεξουαλικές ενορμήσεις», γνωρίζαμε τι είναι βάσει των σχέσεών τους με τα φύλα και την αναπαραγωγική λειτουργία. Ωστόσο, διατηρήσαμε την ονομασία αυτήν, παρότι αναγκαστήκαμε από τα αποτελέσματα της ψυχανάλυσης να θεωρήσουμε χαλαρότερη τη σχέση τους με την αναπαραγωγή. Προτείνοντας την έννοια του ναρκισσισμού και επεκτείνοντας την έννοια της λίμπιντο στα επιμέρους κύτταρα, η σεξουαλική ενόρμηση μετασχηματίστηκε σε Έρωτα, ο οποίος τείνει να ωθήσει τα μέρη της έμβιας ουσίας το ένα προς το άλλο και να τα συγκρατήσει ενωμένα, ενώ οι κοινώς αποκαλούμενες σεξουαλικές ενορμήσεις μάς φάνηκε ότι είναι εκείνο το μέρος του Έρωτα που στρέφεται προς τα αντικείμενα. Βάσει αυτής της εικοτολογίας ο Έρωτας δρα από την αρχή της ζωής και, καθώς γεννιέται από το ζωντάνεμα της ανόργανης

7.

Αν είναι, όντως, ένα γενικό χαρακτηριστικό των ενορμήσεων ότι επιδιώκουν να αποκαταστήσουν μια προγενέστερη κατάσταση, δεν πρέπει να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι τόσο πολλές διαδικασίες συμβαίνουν στην ψυχική ζωή ανεξάρτητα από την αρχή της ευχαρίστησης. Ετσι, αυτό το χαρακτηριστικό θα μεταδιδόταν σε όλες τις μερικές ενορμήσεις, και σ' αυτήν την περίπτωση θα είχε ως στόχο την επιστροφή σε ένα συγκεκριμένο στάδιο της εξελικτικής πορείας. Όμως, παρότι η αρχή της ευχαρίστησης δεν έχει αποκτήσει ακόμη καμιά ισχύ πάνω σε όλες αυτές τις εκ-

---

ύλης, εναντιώνεται ως «ενόρμηση της ζωής» στην «ενόρμηση του θανάτου». Με τη θεώρηση αυτή γίνεται προσπάθεια να εξηγηθεί το μυστήριο της ζωής βάσει της πάλης αυτών των δύο εξαρχής αντιμαχόμενων ενορμήσεων. [*Προσθήκη 1921*] Δεν είναι τόσο ξεκάθαρη ίσως η μεταμόρφωση της έννοιας των «ενορμήσεων του Εγώ». Αρχικά ονομάζαμε έτσι όλες εκείνες τις, μάλλον άγνωστές μας, κατευθύνσεις των ενορμήσεων που μπορούσαν να χωριστούν από τις στραμμένες προς το αντικείμενο σεξουαλικές ενορμήσεις, αυτές που αντιπαρέθεταν τις ενορμήσεις του Εγώ με τις σεξουαλικές ενορμήσεις, που εκφράζονται με τη λίμπιντο. Αργότερα αναπτύξαμε περισσότερο την ανάλυση του Εγώ και διαπιστώσαμε ότι ακόμη και ένα μέρος των «ενορμήσεων του Εγώ» είναι λιβιδινικής φύσεως, ότι έχει το ίδιο το Εγώ ως αντικείμενο. Αυτές οι ναρκισσιστικές ενορμήσεις αυτοσυντήρησης έπρεπε, λοιπόν, τώρα να συμπεριληφθούν στις λιβιδινικές σεξουαλικές ενορμήσεις. Η αντίθεση μεταξύ ενορμήσεων του Εγώ και σεξουαλικών ενορμήσεων μετασχηματίστηκε σε αντίθεση μεταξύ των ενορμήσεων του Εγώ και των ενορμήσεων του αντικειμένου, που αμφότερες είναι λιβιδινικής φύσεως. Στη θέση της όμως εμφανίστηκε μια καινούργια αντίθεση μεταξύ λιβιδινικών (του Εγώ και του αντικειμένου) ενορμήσεων και των άλλων, που πρέπει πιθανόν να αποδοθούν στο Εγώ και ίσως αποτελούν μέρος των ενορμήσεων της καταστροφής. Η εικοτολογία μας μετασχηματίζει την προηγούμενη αντίθεση σε αυτή μεταξύ των ενορμήσεων της ζωής (Έρωτας) και των ενορμήσεων του θανάτου.

δηλώσεις, δεν σημαίνει απαραίτητα ότι αυτές βρίσκονται σε αντίθεση με εκείνη, ενώ έχουμε να λύσουμε και το πρόβλημα της σχέσης των ενορμητικών διαδικασιών της επανάληψης με την κυριαρχία της αρχής της ευχαρίστησης.

Έχουμε διαπιστώσει ότι μια από τις πρωιμότερες και σπουδαιότερες λειτουργίες του ψυχικού οργάνου είναι να «δεσμεύει» τις εισρέουσες ενορμητικές κινήσεις, να αντικαθιστά την κυρίαρχη σ' αυτές πρωτογενή διαδικασία με μια δευτερογενή, να μετασχηματίζει την ελεύθερη κινητική επενδυτική ενέργειά τους σε μια κυρίως αδρανή (τονική) επένδυση. Κατά τη διάρκεια του μετασχηματισμού αυτού δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι παράγεται δυσαρέσκεια· όμως αυτό δεν σημαίνει ότι αίρεται η αρχή της ευχαρίστησης. Τουναντίον, ο μετασχηματισμός εξυπηρετεί την αρχή της ευχαρίστησης. Η δέσμευση είναι μια προπαρασκευαστική ενέργεια που εισάγει και καθιερώνει την κυριαρχία της αρχής της ευχαρίστησης.

Ας ξεχωρίσουμε τη λειτουργία από την τάση σαφέστερα απ' όσο μέχρι τώρα. Έτσι, η αρχή της ευχαρίστησης είναι μια τάση που βρίσκεται στην υπηρεσία μιας λειτουργίας η οποία έχει ως σκοπό να ελευθερώσει συνολικά το ψυχικό όργανο από τις διεγέρσεις ή να διατηρήσει μέσα σ' αυτό το ποσό των διεγέρσεων σταθερό ή να το κρατήσει κατά το δυνατόν χαμηλότερο. Δεν μπορούμε να αποφασίσουμε ακόμη οριστικά για καμιάν από τις εκδοχές αυτές, αλλά είναι φανερό ότι αυτή η λειτουργία, έτσι όπως περιγράφεται, συνδέεται με την πλέον γενική τάση της οργανικής ύλης, δηλαδή την επιστροφή στην ηρεμία του ανόργανου κόσμου. Έχουμε όλοι δοκιμάσει τον τρόπο με τον οποίο η μέγιστη απόλαυση που μπορούμε να έχουμε, αυτή της σεξουαλικής πράξης, συνδέεται με τη στιγμιαία έκλειψη μιας εντονότατης διέ-

γερσης. Όμως, η δέσμευση μιας ενορμητικής κίνησης θα μπορούσε να είναι μια προκαταρκτική λειτουργία σχεδιασμένη να προετοιμάσει τη διέγερση για την τελική της εξαφάνιση μέσα στην ευχαρίστηση της εκτόνωσης.

Αυτό εγείρει το ερώτημα αν τα συναισθήματα ευχαρίστησης και δυσαρέσκειας μπορούν να παραχθούν εξίσου από αδέσμευτες και δεσμευμένες διαδικασίες διέγερσης. Και τότε φαίνεται αναμφίβολο ότι οι αδέσμευτες ή πρωτογενείς διαδικασίες παράγουν πολύ εντονότερα συναισθήματα, και προς τις δύο κατευθύνσεις, από όσο οι δεσμευμένες ή δευτερογενείς. Επιπλέον, οι πρωτογενείς προηγούνται χρονικά. Στην έναρξη της ψυχικής ζωής δεν υπάρχουν άλλες, ενώ θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι αν η αρχή της ευχαρίστησης δεν είχε ενεργοποιηθεί σ' αυτές, δεν θα είχε καθιερωθεί ποτέ και στις δεύτερες. Έτσι, καταλήγουμε σε ένα κατά βάθος όχι πολύ απλό συμπέρασμα, δηλαδή ότι στην αρχή της ψυχικής ζωής ο αγώνας για ευχαρίστηση ήταν πολύ εντονότερος από όσο αργότερα, αλλά όχι τόσο ανεξέλεγκτος: έπρεπε να υποστεί συχνές διακοπές. Αργότερα η κυριαρχία της αρχής της ευχαρίστησης είναι περισσότερο διασφαλισμένη, αλλά δεν έχει και η ίδια ξεφύγει από τη διαδικασία τιθάσευσης, όπως εν γένει και οι άλλες ενορμήσεις. Εν πάση περιπτώσει, ό,τι κι αν είναι αυτό που προκαλεί την εμφάνιση συναισθημάτων ευχαρίστησης και δυσαρέσκειας στις διαδικασίες διέγερσης, είναι πιθανόν παρόν στις δευτερογενείς διαδικασίες όπως ακριβώς και στις πρωτογενείς.

Αυτό θα μπορούσε να είναι το σημείο εκκίνησης για νέες έρευνες. Η συνείδησή μας μας μεταδίδει εκ των έσω όχι μόνο συναισθήματα ευχαρίστησης και δυσαρέσκειας, αλλά και μιας ιδιάζουσας έντασης, που με τη σειρά της μπορεί να είναι είτε δυσά-

ρεστη είτε ευχάριστη. Μήπως θα μπορούσε, τώρα, η διαφορά μεταξύ αυτών των συναισθημάτων να μας κάνει να ξεχωρίσουμε τη δεσμευμένη από την αδέσμευτη διαδικασία ενέργειας, ή το συναίσθημα της έντασης συνδέεται με το απόλυτο μέγεθος, πιθανόν με το επίπεδο, της επένδυσης, ενώ το φάσμα ευχαρίστησης και δυσαρέσκειας δείχνει μήπως μια μεταβολή στο μέγεθος της επένδυσης *εντός μιας δεδομένης χρονικής ενότητας*; Ένα άλλο εντυπωσιακό γεγονός είναι ότι οι ενορμήσεις της ζωής έχουν μια τόσο μεγάλη επαφή με την εσωτερική μας αντίληψη –έτσι καθώς αναδύονται ως διαταραχές της ηρεμίας και καθώς παράγουν σταθερά εντάσεις που η άρση τους γίνεται αισθητή ως ευχαρίστηση–, ενώ οι ενορμήσεις του θανάτου φαίνεται να κάνουν τη δουλειά τους υπόγεια.

Η αρχή της ευχαρίστησης φαίνεται να εξυπηρετεί, όντως, τις ενορμήσεις του θανάτου. Είναι αλήθεια ότι επαγρυπνά για τις έξωθεν διεγέρσεις, που θεωρούνται επικίνδυνες από αμφότερα τα είδη των ενορμήσεων· όμως φυλάγεται, ειδικότερα, από τις έσωθεν αυξήσεις των διεγέρσεων, που κάνουν το έργο της ζωής δυσκολότερο. Με τη σειρά του, το γεγονός αυτό εγείρει ένα πλήθος άλλων προβλημάτων, για τα οποία δεν έχουμε προσώρας απάντηση. Πρέπει να έχουμε υπομονή και να περιμένουμε καινούργιες μεθόδους και ευκαιρίες έρευνας. Πρέπει να είμαστε έτοιμοι, επίσης, να εγκαταλείψουμε έναν δρόμο που είχαμε πάρει για καιρό, εφόσον δείχνει να μην καταλήγει σε καλά αποτελέσματα. Μόνο οι πιστοί που ζητούν από την επιστήμη να υποκαταστήσει την κατήχηση που απαρνήθηκαν θα μέμφονταν έναν ερευνητή επειδή εξέλιξε ή άλλαξε τις απόψεις του. Για την αργή πρόοδο της επιστημονικής μας γνώσης μπορούμε να παρηγορηθούμε και από τα λόγια του ποιητή:

Όπου αδύνατο είναι να πετάξεις
Κουτσαίνοντας μπορείς να φτάσεις.
Κουτσαίνοντας κάπου αν φτάνεις,
*Αμάρτημα, λέει η Γραφή, δεν κάνεις.**

* Απόσπασμα από το ποίημα «Die beiden Gulden», το οποίο αποτελεί μετάφραση ενός από τα «Μακαμάτ» του άραβα ποιητή Αλ-Χαρίρι, που έκανε ο ανατολιστής Βίλχελμ Ρύκερτ. (Σ.τ.Μ.)

ΤΟ

ΒΙΒΛΙΟ

ΤΟΥ

SIGMUND FREUD

ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΣΗΣ

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ

ΣΤΟ ΠΛΕΘΡΟΝ

ΚΑΙ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ ΧΙΛΙΑ ΠΕΝΤΑΚΟΣΙΑ ΑΝΤΙΤΥΠΑ

ΤΟΝ ΜΑΡΤΙΟ ΤΟΥ 2014

ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ

ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ

ΠΛΕΘΡΟΝ

επιμέλεια έκδοσης:

Λουκάς Ρινόπουλος

λαιο αυτό που εισάγεται η «ενόρμηση του θανάτου». Ο πρ
κτικός αναγνώστης θα εκπλαγεί από την ευφραδή ρητορ
του Φρόυντ, από τη συνειδητά σκόπιμη ταυτολογία του:

> Αν στηριχτεί κανείς στην αποκλειστικά συντηρητική φύση
> ενορμήσεων, δεν μπορεί να καταλήξει σε διαφορετικές υπ
> σεις σχετικά με την καταγωγή και τον σκοπό της ζωής.

Θα προσέξει, επίσης, κανείς όλες τις υποσελίδιες σημειώ
και προσθήκες, που εκφράζουν «μεταμέλειες», αποχρώσεις
πως επίσης, στο τέλος του κεφαλαίου, σε μερικές γραμμές,
είσοδο στο προσκήνιο του προσώπου του *Έρωτα*, που λειτο
γεί ως σοβαρό αντιστάθμισμα σε όλη την προηγούμενη ανάπ
ξη της σκέψης του.

6. Άπαξ και έγινε αποδεκτός, ή μάλλον τέθηκε, ο μείζων δ
σμός των ενορμήσεων της ζωής και των ενορμήσεων του θα
του, ο Φρόυντ επανέρχεται δριμύτερος, στο κεφάλαιο 6, σ
δικό του τρόπο θεωρητικής επιχειρηματολογίας, δικαιολογ
τας τον με το γεγονός ότι «σπάνια είναι κανείς αμερόληπτος
ταν πρόκειται για τις μεγάλες υποθέσεις».

Οι σελίδες αυτές, παρότι δίνουν την εντύπωση ότι είναι γρ
μένες κάπως αυθόρμητα και η πραγμάτευσή τους είναι κάπ
ασύντακτη, θα συνεχίσουν διάφορα ζητήματα που είχαν με
εκκρεμή. Αρχικά, πρέπει να δοθεί χώρος στους συγγραφείς π
ενδιαφέρονται για τις έσχατες σκοπιμότητες της ύπαρξης –
ταξύ αυτών: ο Β. Φλις και η θεωρία του για την αρσενική κα
θηλυκή έμβια ουσία, ο Α. Βάισμαν με την εύστοχα αιτιολογημ
διαφοροποίηση του θνητού σώματος (soma) και του αθάνα
γεννητικού πλάσματος, ο Κ. Γκ. Γιουνγκ και η επιστροφή του
έναν ενορμητικό μονισμό κτλ. Και αφού αποπέμψει τις σκέ
που κρίνει ότι είναι ασύμβατες με τη δική του, ο Φρόυντ βρί

SIGMUND FREUD

ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΣΗΣ

μετάφραση:
Βασίλης Πατσογιάννης

πρόλογος:
Jean Laplanche

ΟΛΕΘΡΟΝ

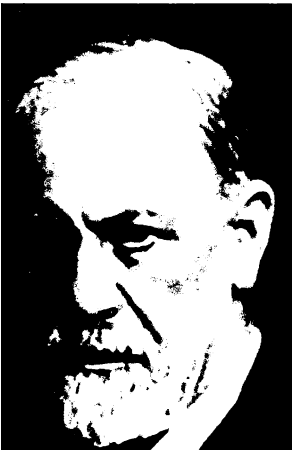

τίτλος πρωτοτύπου:
Sigmund Freud, «Jenseits des Lustprinzips» (1920), *Gesammelte Werke, Werke aus den Jahren 1920-1924*, τόμ. 13, S. Fischer Verlag

© για την ελληνική μετάφραση: Εκδόσεις ΓΠλέθρον, 2014

Για να αγοράσετε το παρόν ή άλλα βιβλία των εκδόσεων Πλέθρον
επισκεφθείτε την ιστοσελίδα μας www.plethronbooks.gr

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΛΕΘΡΟΝ — Λ. Ρινόπουλος & ΣΙΑ Ε.Ε.
Σίνα 42, 106 78 Αθήνα, τηλ.: (210) 36.19.363
Βιβλιοπωλείο: Μασσαλίας 20α, 106 80 Αθήνα,
τηλ.: (210) 36.45.057, fax: (210) 36.41.260
http://www.plethronbooks.gr
e-mail: plethron@otenet.gr

ISBN 978-960 -348-253-6

Περιεχόμενα

Jean Laplanche

Πρόλογος

[σσ. 9-21]

Sigmund Freud

Πέρα από την αρχή της ευχαρίστησης

[σσ. 23-99]

Jean Laplanche

Πρόλογος

Έχουμε στα χέρια μας ένα κείμενο που, ολόκληρο ή εν μέρει, μπορεί να το έχουμε διαβάσει και ξαναδιαβάσει δεκάδες φορές: χωρίζεται σε κεφάλαια, που το καθένα τους χαρακτηρίζεται από μια ορισμένη αυτονομία στη σκέψη και στο ύφος, ενώ ταυτόχρονα διαπλέκεται με τα άλλα. Θα ήταν λάθος να πιστέψουμε ότι μπορούμε να μαντέψουμε αμέσως, βάσει του τίτλου του, το θέμα του βιβλίου' στην ουσία, το «πέρα από» μπορεί να υπονοεί ότι ο Φρόυντ ήθελε να πάει μακρύτερα από την αρχή της ευχαρίστησης, δηλαδή σε ένα ενδεχομένως μεταφυσικό «επέκεινα». Εξάλλου, ο γερμανικός όροζ *jenseitstí*ναι καθαυτόν εξίσου, απατηλόςψε τη μετάφρασή του, και θα δούμε στη συνέχεια του κειμένου ότι δεν πρόκειται ούτε για ένα μελλοντολογικό όραμα ούτε, πολλώ μάλλον, για μια εσχατολογία, αλλά για κάτι που βρίσκεται πιθανόν «από τηνάλλη μεριά», ακόμη και από την «εδώ μεριά» της αρχής της ευχαρίστησης.

Θα παρακολουθήσουμε επί τροχάδην τα επτά κεφάλαια που χώρισε ο ίδιος ο Φρόυντ πριν εντοπίσουμε έναν ορισμένο αριθμό γενικών ζητημάτων.

1. Υπάρχουν άραγε σιη λειτουργία της «αρχής της ευχαρίστησης» σύμφυτες όντως δυσκολίες; Εν πάση περιπτώσει, ο Φρόυντ προσπαθεί να τις περιορίσει, υιοθετώντας αυτό που ονομάζει οικονομική σκοπιά, δηλαδή επικαλούμενος τις ποσότητες ψυ-

χικής ενέργειας που κυκλοφορούν εντός του ψυχικού οργάνου. Θα παρατηρήσουμε ότι η ενέργεια αυτή δεν εξειδικεύεται καθόλου σύμφωνα με τους διάφορους τύπους ενορμήσεων που προτείνονται: η ευχαρίστηση θεωρείται ότι συοτοιχεί σε κάθε μείωση της έντασης εντός του ψυχικού οργάνου, η δυσαρέσκεια σε κάθε αύξηση της εν λόγω έντασης.

Ο Φρόυντ θα επικαλεστεί περισσότερο τεχνικές έννοιες, όπως αυτήν της ομοιόστασης ή ακόμη και της σταθερότητας. Υποστηρίζει ότι το βιολογικό σύστημα διέπεται βασικά από μια τάση προς την πλέον σταθερή κατάσταση, ή ακόμη και προς το «μηδέν», δηλαδή προς την ολική απουσία έντασης. Έτσι, θα μπορούσαμε να βρούμε στις διατυπώσεις του Φρόυντ να εγείρονται πολλά ζητήματα, όπως εκείνο -το οποίο θίγει παρεμπιπτόντως- που αφορά τη δυνατότητα ύπαρξης μιας *ασυνείδητης* ευχαρίστησης και δυσαρέσκειας, πράγμα δύσκολο στη σύλληψή του, ωστόσο απαραίτητο για τη θεωρία της ψυχικής σύγκρουσης και του συμπτώματος.

2. Στο κεφάλαιο 2 οι νέες δυσκολίες της αρχής της ευχαρίστησης συσχετίζονται με την τραυματική ή τη μετατραυματική κατάσταση, όπως μπορούμε να την παρατηρήσουμε, αφενός στις τραυματικές νευρώσεις και στις νευρώσεις πολέμου (μόλις είχε τελειώσει ο πόλεμος 1914-1918), και αφετέρου στους λιγότερο βίαιους τραυματισμούς, όπως μπορούμε να τους παρατηρήσουμε στα παιδιά. Στην πρώτη περίπτωση, ουσιαστικά, τα όνειρα των ασθενών εκείνων που έχουν υποστεί βαρείς τραυματισμούς, αντί να σβήνουν τη δυσαρέσκεια και να την αντικαθιστούν με μια «εκπλήρωση επιθυμίας», επαναλαμβάνουν αδιάκοπα και ακριβέστατα τον ίδιο τον δυσάρεστο τραυματισμό. Η δεύτερη περίπτωση είναι η ήδη πασίγνωστη παρατήρηση του «παιχνιδιού με το καρούλι», όπως την περιγράφει λεπτομερέστατα ο Φρόυντ με α-

φορμή τον εγγονό ίου Ερνσι. Τούτη η περιγραφή έχει πολλές φορές αναλυθεί και συζητηθεί. Ο αναγνώστης θα παρατηρήσει ότι ο Φρόυντ δεν στηρίζεται σε μια μοναδική λύση, αλλά προτείνει εν προκειμένω περισσότερες.

3. Βρισκόμαστε, λοιπόν, στο τέλος των δύο πρώτων κεφαλαίων, που φαίνεται μάλλον να τελειώνουν μέσα στην αβεβαιότητα, και γι' αυτό ξαφνιαζόμαστε όταν βλέπουμε στις τελευταίες γραμμές του κεφαλαίου 2 τον Φρόυντ να διατυπώνει -με ριζοσπαστική βεβαιότητα- τα «σχέδιά» του για το σύνολο του κειμένου του, δηλαδή την αναζήτηση αποδείξεων σχετικά με «τη δραστικότητα των τάσεωνητέρα^από την αρχή της ευχαρίστησης, δηλαδή για τάσεις πιο πρωτογενείς και ανεξάρτητες από αυτή».

Για να παρουσιάσει τις αποδείξεις του, ο Φρόυντ χρησιμοποιεί το επιχείρημα της μακράς ψυχαναλυτικής του εμπειρίας, που επιβεβαιώνει την οικουμενικότητα της μεταβίβασης εντός της θεραπείας, δηλαδή ότι οι ασθενείς προτιμούτν να επαναλαμβάνουν το απωθημένο παρά να το θυμούνται, ενεργώντας, έτσι, υπό το κράτος της *ψυχαναγκαστικής επανάληψης.* Επιπλέον, αυτή δεν αφορά μόνο τα ευχάριστα βιώματα αλλά και τα δυσάρεστα. Παρά τις απογοητεύσεις που φέρνει η μεταβίβαση, η οποία επαναλαμβάνει τις παιδικές απογοητεύσεις, θα λυθεί μέσα από τις μεγαλύτερες δυσκολίες. Ο Φρόυντ θα προσθέσει στις περιπτώσεις αυτές εκείνες των «μη νευρωτικών» προσώπων, στις οποίες βρίσκουμε επαναλαμβανόμενες φάσεις ζωής, συχνότερα οδυνηρές, χωρίς κατά τα φαινόμενα το υποκείμενο να έχει συμβάλει καθόλου σ' αυτές: ό,τι ονομάζει στο βιβλίο αυτό ως «ψυχαναγκασμό πεπρωμένου» εκφράζεται κατά τη γνώμη του συναρπαστικά σε ένα ποιητικό επεισόδιο του Τάσσο.

Τούτο το τέλος του κεφαλαίου 3, που ανακεφαλαιώνει σύν-

τομα ία παραδείγματα που εκτέθηκαν στα κεφάλαια 2 και 3, δίνει την εντύπωση ότι η υπόθεση της ψυχαναγκαστικής επανάληψης αποτελεί για τον Φρόυντ ένα είδος, αναπόφευκτου αλλά αινιγματικού, θεωρητικού υπολοίπου για το οποίο θα πρέπει να προσπαθήσει να βρει μια εξήγηση.

4. Ο αναγνώστης θα μπορέσει να προχωρήσει έπειτα στα κεφάλαια 4 και 5, που εισάγονται με την ειδοποίηση του Φρόυντ: «Ό,τι ακολουθεί είναι εικοτολογία...» Δεν είναι εύκολο, ομολογουμένως, να ξέρουμε τι εννοεί ο συγγραφέας με τον όρο αυτόν: αναμφίβολα, είναι συγκροτημένα επιχειρήματα, τα οποία δεν έχουν, βέβαια, αποδεικτική αξία, αλλά τα θεωρεί πολύ σημαντικά, έστω και αν ο κάθε αναγνώστης παραμένει ελεύθερος να τα λάβει υπόψη του κατά τις προσωπικές του προτιμήσεις. Ουσιαστικά, πρόκειται, βέβαια, για το θέμα τομ θανάτου^ που η ύπαρξή του -είναι ώρα να το θυμίσουμε- ήταν τόσο σημαντική σε εκείνα τα χρόνια του πολέμου και του πένθους.

Επιπλέον, αν μας εμπιστεύεται ότι οι σκέψεις του γυρνούν συχνά πολύ πίσω, είναι επειδή σκέφτεται τα πιο παλιά μεταψυχολογικά γραπτά του *(Σχέδιο μιας ψυχολογίας, Μελέτες για την υστερία* κτλ. Οι προνομιακοί συζητητές, Μπρόυερ, Φλις, έχουν πια χαθεί...).

Η εικοτολογική κατασκευή του Φρόυντ ξεκινά, λοιπόν, από τις απαρχές της ζωής επί γης, δηλαδή από «μια αδιαφοροποίητη μικρή κύστη με ευερέθιστο υλικό», βυθισμένη σε έναν κόσμο νεκρό, που διασχίζεται, επίσης, από ποσότητες ενέργειας ασύγκριτα μεγαλύτερες από αυτές που προέρχονται από το εσωτερικό. Μας υποδεικνύει ότι επαναλαμβάνει εδώ, με έναν άλλον τρόπο, την περίφημη σχηματική εικόνα του ψυχικού οργάνου που συμπεριέλαβε «στο θεωρητικό κομμάτι της *Ερμηνείας των ονείρων* (1900)». Ο αναγνώστης θα δει πώς ανακατασκευάζει

αυτό το όργανο μϊΡίστορικό, μηχανικό και, ταυτόχρονα, γενετικό τρόπο. Εκτός από τα συνειδητά και μνημονικά συστήματα, η καινοτομία είναι ο προστατευτικός φλοιός του ψυχικού συστήματος, που σχηματίζει κάτι σαν τείχος γύρω από το εν λόγω σύστημα. Ο φλοιός αυτός ονομάζεται «αλεξιερεθιστικός» · διατηρεί το όριο μεταξύ του εσωτερικού και του εξωτερικού επιπέδου της ενέργειας.

Αφού περιγράφει τον πόνο και τον τραυματισμό ως, αντίστοιχα, περιορισμένης ή μεγάλης έκτασης διαρρήξεις της αλεξιερεθιστικής προστασίας, που καταλήγουν στην εισβολή ποσοτήτων ελεύθερης αποδιοργανωτικής ενέργειας στην κύστη, ο Φρόυντ επανέρχεται στα παραδείγματα τραυματισμών που είχε προτείνει στα προηγούμενα κεφάλαια, δίνοντας στην επανάληψη μια πληρέστερη μεταψυχολογική εξήγηση: αυτή ίδεσμεύε) τκ, άτακτες ενέργειες που συρρέουν στο ρήγμα, πριν να μπορέσει να τις 'αποβάλ^^ύμφωνα με την αρχή της ευχαρίστησης. Εδώ θα βρει κανείς ιδίως μια σημαντική τροποποίηση της θεωρίας του ονείρου, που προϋποθέτει ένα στάδιο προγενέστερο της δέσμευσης, πριν από την πιθανότητα εκπλήρωσης της επιθυμίας σύμφωνα με την αρχή της ευχαρίστησης.

5. Όμως αυτή η διεύρυνση του πεδίου της ψυχαναγκαστικής επανάληψης δεν είναι άσχετη με τον ενορμητικό κόσμο, δηλαδή, βασικά, με τις διεγέρσεις που προέρχονται από το εσωτερικό του οργανισμού: εδώ οι ενορμήσεις (που είχαν οριστεί με αρκετά διαφορετικό τρόπο στα προηγούμενα κείμενα) περιβάλλονται από έναν, συντηρητικής φύσεως, γενικό ψυχαναγκασμό, επιβάλλοντας ως μοναδικό σκοπό σχπν οργανική ζωή την αποκατάσταση μιας προγενέστερης κατάστασης. Δεδομένου ότι «το άβιο υπήρξε πριν από το έμβιο», δικαιούμαστε να πούμε ότι *«ο* σκοπός της ζωής είναι ο θάνατος». Επομένως, είναι στο κεφά-

λαιο αυτό που ειοάγεται η «ενόρμηση του θανάτου») Ο προσεκτικός αναγνώστης θα εκπλαγεί από την ευφραδή ρητορική του Φρόυντ, από τη συνειδητά σκόπιμη ταυτολογία του:

> Αν στηριχτεί κανείς στην αποκλειστικά συντηρητική φύση των ενορμήσεων, δεν μπορεί να καταλήξει σε διαφορετικές υποθέσεις σχετικά με την καταγωγή και τον σκοπό της ζωής.

Θα προσέξει, επίσης, κανείς όλες τις υποσελίδιες σημειώσεις και προσθήκες, που εκφράζουν «μεταμέλειες», αποχρώσεις, όπως επίσης, στο τέλος του κεφαλαίου, σε μερικές γραμμές, την είσοδο στο προσκήνιο του προσώπου του *Έρωτα,* που λειτουργεί ως σοβαρό^αντιστάθμισμαίσε όλη την προηγούμενη ανάπτυξη της σκέψης του.

6. Άπαξ και έγινε αποδεκτός, ή μάλλον τέθηκε, ο μείζων δυϊσμός των ενορμήσεων της ζωής και των ενορμήσεων του θανάτου, ο Φρόυντ επανέρχεται δριμυτερος, στο κεφάλαιο 6, στον δικό του τρόπο θεωρητικής επιχειρηματολογίας, δικαιολογώντας τον με το γεγονός ότι «σπάνια είναι κανείς αμερόληπτος, όταν πρόκειται για τις μεγάλες υποθέσεις».

Οι σελίδες αυτές, παρότι δίνουν την εντύπωση ότι είναι γραμμένες κάπως αυθόρμητα και η πραγμάτευσή τους είναι κάπως ασύντακτη, θα συνεχίσουν διάφορα ζητήματα που είχαν μείνει εκκρεμή. Αρχικά, πρέπει να δοθεί χώρος στους συγγραφείς που ενδιαφέρονται για τις έσχατες σκοπιμότητες της ύπαρξης -μεταξύ αυτών: ο Β. Φλις και η θεωρία του για την αρσενική και τη θηλυκή έμβια ουσία, ο Α. Βάισμαν με την εύστοχα αιτιολογημένη διαφοροποίηση του θνητού σώματοσί^οη^^^^ου αθάνατου γεννητικού πλάσματος, ο Κ. Γκ. Γιουνγκ και η επιστροφή του σε έναν ενορμητικό μονισμό κτλ. Και αφού αποπέμψει τις σκέψεις που κρίνει ότι είναι ασύμβατες με τη δική του, ο Φρόυντ βρίσκε-

ται αντιμέτωπος με τη μείζονα αναδόμηση της θεωρίας των ενορμήσεων, που δεν αντικαθιστά όρο προς όρο τα συστατικά της προηγούμενης θεωρίας, αλλά τα αρθρώνει με πολύ διαφορετικό τρόπο. Ιδιαίτερα, οι ενορμήσεις της ζωής ή σεξουαλικές ενορμήσεις θέτουν κάποια ειδικά ζητήματα: πρέπει κατ' αρχάς να σημειώσουμε ότι, όπως ακριβώς και οι ενορμήσεις του θανάτου, διέπονται από την ψυχαναγκαστική επανάληψη... Τι επαναλαμβάνουν, όμως; Εδώ ο Φρόυντ περνά με ένα άλμα από την πραγματικότητα κατ' ευθείαν στον μύθο, παραπέμποντας στο *Συμπόσιο* του Πλάτωνα και στη θεωρία του Αριστοφάνη για την καταγωγή του έρωτα: ο μύθος ξεκινά με τα διπλά ανθρώπινα πλάσματα, που αργότερα ο Δίας έκοψε στα δύο, ωθώντας το καθένα σε μιαν απελπισμένη προσπάθεια να ταιριάξει με το άλλο... Βλέπουμε, τέλος πάντων, ότι η ψυχαναγκαστική επανάληψη δεν έχει αποκλειστική σχέση με τις ενορμήσεις του θανάτου.

Αφήνουμε στον ίδιο τον αναγνώστη να υπογραμμίσει εκείνο ή το άλλο από τα χωρία του κεφαλαίου 6 όπου ο Φρόυντ κάνει καινούργιες προτάσεις: οι εμπειρίες της διάρκειας της ζωής, ο σαδισμός και ο μαζοχισμός κ.ά.

7. Το κεφάλαιο αυτό των δυόμιση σελίδων (συν μία μεγάλη υποσημείωση μισής σελίδας) θα ήθελε να προτείνει κάποιο συμπέρασμα, όμως εγείρει αναπόφευκτα ένα πλήθος καινούργιων ερωτημάτων. Επικεντρώνεται εκ νέου στην αρχή της ευχαρίστησης, εξετάζοντας τις σχέσεις της με τις διάφορες έννοιες που πρότεινε το συνολικό κείμενο: επανάληψη, ενορμήσεις ζωής και θανάτου, διαδικασίες ελεύθερες και διαδικασίες δεσμευμένες κ.ά. Εισάγονται αφειδώς καινούργια εννοιολογικά όργανα, όπως αυτά της(«τάσης»)ται της «λειτουργίας»^ προκειμένου να αναλυθεί καλύτερα η «αρχή της ευχαρίστησης». Μπορεί να συγκροτήσει κανείς κάποιες φράσεις-κλειδιά, που δίνουν

ίο χαρακτηριστικό τους στίγμα σε μια παρουσίαση με την οποία ουνδέονται «ένα πλήθος άλλων προβλημάτων, για τα οποία δεν έχουμε προσώρας απάντηση».

«Η δέσμευση μιας ενορμητικής κίνησης θα μπορούσε να είναι όμως μια προκαταρκτική λειτουργία σχεδιασμένη να προετοιμάσει τη διέγερση για την τελική της εξαφάνιση μέσα στην ευχαρίστηση της εκτόνωσης».

«Η αρχή της ευχαρίστησης φαίνεται να εξυπηρετεί, όντως, τις ενορμήσεις του θανάτου».[1]

«...οι ενορμήσεις της ζωής έχουν μια τόσο μεγάλη επαφή με την εσωτερική μας αντίληψη' έτσι καθώς αναδύονται ως διαταραχές της ηρεμίας και καθώς παράγουν σταθερά εντάσεις που η άρση τους γίνεται αισθητή ως ευχαρίστηση, ενώ οι ενορμήσεις του θανάτου φαίνεται να κάνουν τη δουλειά τους υπόγεια».

Συμπέρασμα

Μεταξύ των *μειζόνων εννοιών* αυτού του κειμένου, που θέτει αναρίθμητα ερωτήματα στους ψυχαναλυτικούς αλλά και στους φιλοσοφικούς επιγόνους μ}υ Φρόυντ, θα προτάξουμε τέρσερα: την *επανάληψη,* το ζεύγος *δέσμευση-αποδέσμευση,* την *ενόρμηση του θανάτου,* την προσφυγή στην^ίκοτολογία.

Η έννοια της *επανάληψης* έγινε αμέσως δεκτή από την ψυχαναλυτική κοινότητα, εφόσον οι κλινικές αναφορές της, έτσι όπως τις επανέφερε ο ίδιος ο Φρόυντ, είναι πολυάριθμες και προφανείς' πρόκειται για τραυματικές καταστάσεις όλων των ειδών, δραματικές ή ήπιες, συλλογικές ή ατομικές· παρόμοιες καταστάσεις επαναλαμβάνονται με πολλούς τρόπους: στην πραγματική ζωή, στο όνειρο ή κατά τη μεταβίβαση. Ένα άρθρο

του Ε. Βπόπ^, δημοσιευμένο το 1943 *(Ρ.τα. (¿ι.ιαη.,* XII, σο. 486-319), διαφοροποιεί την έννοια σε δυο όψεις: μια *επαναληπτική* τάση που εξαρτάται από τε(^υτο\ και μια *επανορθωτική* που αποσκοπεί στην εγκαθίδρυση της προγενέστερης του τραυματισμού κατάστασης, και η οποία αποδίδεται στο Εγώ. (Τούτες οι δύο κατευθύνσεις μάς ωθούν, αναμφίβολα, να υπογραμμίσουμε ότι η επανάληψη είναι μια αδρανής συνέπεια του τραύματος, αλλά ότι ανήκει, επίσης, στο -αυθόρμητο ή ηθελημένο- θεραπευτικό οπλοστάσιο που χρησιμοποιείται εναντίον του. Έτσι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η επανάληψη συμβάλλει στις προσπάθειες δέσμευσης του ψυχικού οργάνου απέναντι στη συρροή τραυματικής ενεργειας.

Βλέπουμε με ποιον τρόπο η έννοια της επανάληψης οδηγεί στις έννοιες της *δέσμευσης* και της *αποδέσμευσης.* Η αντίθεση μεταξύ της ελεύθερης και της δεσμευμένης ενέργειας'χρονολογείται από τη στοχαστική συνύπαρξη με τον Γ. Μπρόυερ στις *Μελέτες για την υστερία.* Παρότι οι δύο έννοιες διαφέρουν αισθητά στους δύο συγγραφείς, τις ξαναβρίσκουμε στον Φρόυντ, και στο δικό μας κείμενο, συνδεδεμένες^ αφενός με αυτές του Ασυνειδήτου και των πρωτογενών διαδικασιών, και αφετέρου με αυτές του Προσυνειδητού και των δευτερογενών διαδικασιών. Το ερώτημα που διατρέχει ολόκληρο το κείμενό μας είναι να μάθουμε πώς η ψυχική ενέργεια μπορεί και πρέπει να είναι δεσμευμένη, προκειμένου να μπορέσει να εκτονωθεί. Η μείζων και παραδειγματική απάντηση δίνεται από την περιγραφή και την ανάλυση του «παιχνιδιού με το καρούλι» στο κεφάλαιο 2. Μπορούμε να θεωρήσουμε το παιχνίδι αυτό ως πρότυπο της διαδικασίας συμβολοποίησης ή της συμβολοποιητικής υποκατάστασης, παρότι ο Φρόυντ δεν χρησιμοποιεί αυτούς τους όρους· η υποκατάσταση διενεργείται σ£ δύο φράσεις και μεταξύ τριών

ζευγών των δύρ όρων: στην πρώτη φάση η μητέρα, απούσα ή παρούσα, αντικαθίσταται από το καρούλι, που το παιδί το ρίχνει μακριά και έπειτα το φέρνει κοντά του ■ στη δεύτερη φάση το καρούλι, απόν ή παρόν, αντικαθίσταται από ένα απλό ζεύγος φωνημάτων (ω-ω-ω... da-a-a). Αυτό το μοντέλο αντικαθιστά, έτσι, ένα ζεύγος αντικειμένων, έπειτα σημείων, με ένα ζεύγος σημαινόντων που παράγουν νόημα"μονο μέσω της ίυνάφείά^/ τους και τηςίαντιοεσηςτους.

Μπορούμε να αναρωτηθούμε αν όροι όπως συμβολοποίηση, διεργασία, τραυματισμός και τραυματική νεύρωση δεν αποτελούν μέρος μιας εννοιολογικής προσπάθειας που έλκει τη μεταψυχολογία προς μία θεωρία του τραύματος όπου η ψυχολογική σύγκρουση θα παιζόταν κυρίως μεταξύ των δυνάμεων της δέσμευσης και της αποδέσμευσης. Υπ' αυτήν την έννοια, μεταξύ άλλων, θα μπορούσαμε να εννοήσουμε την εισαγωγή της *ενόρμησης του θανάτου*' γι' αυτό θα έπρεπε να παρεμβάλουμε δομικές αντιλήψεις στην εξέλιξη της φροϋδικής σκέψης: η εισαγωγή του ναρκισσισμού μοιάζει να εγκαινιάζει μια ενιαία και σφαιρική θεωρία που, υπό την ονομασία Έρως, συνδέει τη σεξουαλικότητα με ένα ενορμητικό σύνολο το οποίο αποσκοπεί στη δέσμευση των ενεργειών και στη συγκρότηση ακόμη περισσότερο εκτεταμένων και περισσότερο συνεκτικών αντικειμένων. Ο ίδιος ο Φρόυντ σημείωσε ότι σ' εκείνη τη στιγμή της σκέψης τού φάνηκε να προσεγγίζει στις μονιστικές αντιλήψεις του Γιουνγκ. Τούτος ο ναρκισσιστικός, αλλά και ταυτόχρονα αντικειμενοτρόπος, Έρως κρύβει, αλλά και αντικαθιστά πρόσκαιρα, την επίμονη παρουσία των βιολογικών μηχανισμών αυτοσυντήρησης· αλλά, πράγμα ακόμη χειρότερο, δεν επιτρέπει πλέον να εξηγηθούν οι ολέθριες και αποσταθεροποιητικές όψεις του σεξουαλικού (του «sexual») *καθαυτό.* Τούτη η πρόταση, που ο Φρόυντ

δεν θα την εγκαταλείψει μέχρι το τέλος —στην ουσία της σεξουαλικότητας υπάρχει κάτι το αντίθετο και εχθρικό προς το Εγώ-, δεν μπορεί πλέον να γίνει κατανοητή, από τη στιγμή που το ψυχαναλυτικό σεξουαλικό ανάγεται σε έναν αιώνιο ύμνο του οικουμενικού έρωτα, ο οποίος, ακριβώς, συνάδει με το Εγώ.

Απέναντι σε έναν κίνδυνο που απειλεί με νίκη του ηγεμονικού ναρκισσιστικού Έρωτα προκύπτει —τόσο στην πραγματική ζωή όσο και στην κίνηση της φροϋδικής σκέψης- μια επιτακτική ανάγκη για επαναβεβαίωση της ενόρμησης υπό την πλέον ανατρεπτική της μορφή: υπό τη «δαιμονική» της μορφή, που υπακούει μόνο στην πρωτογενή διαδικασία και στον περιορισμό της φαντασίας. Υπό την οπτική αυτή (που είναι η δική μας) η λεγάμενη ενόρμηση του θανάτου δεν θα ήταν τίποτα περισσότερο από την αποκατάσταση του ατίθασου πόλου της σεξουαλικότητας, ενώ η δεσπόζουσα πολικότητα θα ήταν αυτή των *σεξουαλικών ενορμήσεων του θανάτου* και των *σεξουαλικών ενορμήσεωντης ζωής*. Ωστόσο, οι εκφράσεις αυτές δεν προτείνονται χωρίς επιφυλάξεις, αλλά με την υπενθύμιση ότι οι λέξεις «ζωή» και «θάνατος» δεν προσδιορίζουν εδώ κυρίως τη βιολογική ζωή και τον βιολογικό θάνατο αλλά τα «ανάλογά » τους στην ψυχική ζωή και στην ψυχική σύγκρουση, και, επίσης, ότι ο θάνατος για τον οποίο πρόκειται εν προκειμένω είναι κυρίως αυτός του ίδιου του ατόμου, και όχι του άλλου: η ενόρμηση του θανάτου δεν θα μπορούσε να αναχθεί σε μια «επιθετική ενόρμηση» στραμμένη προς τα έξω.

Η χρήση της *εικοτολογίας*, που εισάγει το κεφάλαιο 4 θα άξιζε από μόνη της μακροσκελείς αναλύσεις, που δεν θα περιορίζονταν μόνο στο δικό μας κείμενο: έτσι, το κεφάλαιο 7 της *Ερμηνείας των ονείρων* θεωρήθηκε από τον Φρόυντ ως εικοτολογία, ενώ θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε τον ίδιο χαρα-

κτηριομό για ολόκληρα μέρη τοα *Τοτέμ και ταμπού*, ή για το *Ο Μωυσής και ο μονοθεϊομός* κ.ό.

Εδώ η εικοτολογία ορίζεται ως μία «προσπάθεια να αξιοποιήσουμε με συνέπεια μια ιδέα, από περιέργεια για το που μπορεί να μας οδηγήσει». Αφετηριακή ιδέα είναι αυτή της κύστης με το έμβιο υλικό, όπως την αναφέραμε στην αρχή του κεφαλαίου 4: μιας κύστης που διατρέχει τον διαρκή κίνδυνο επιστροφής στο επίπεδο της περιβάλλουσας νεκρής ουσίας. Η «περιέργεια» για το πού μπορεί να οδηγήσει σχετίζεται, κατά τη γνώμη μας, με ένα άλλο χαρακτηριστικό του κειμένου αυτού: την ελεύθερη στάση και τις ελεύθερες εννοιολογικές επιλογές· ελεύθερη στάση του συγγραφέα απέναντι στις επιλογές του: σε ένα μεγάλο μέρος του κειμένου η επιχειρηματολογία του θα αντιμετωπίσει τις ενορμήσεις της ζωής ως αμελητέα ποσότητα (βλ* τις μικρές προσθήκες του κεφαλαίου 5)' ελεύθερη στάση του Φρόυντ απέναντι στα ενδεχόμενα επιχειρήματα εκ μέρους των άλλων συγγραφέων, τα οποία σαρώνει μερικές φορές στις καμπές της συλλογιστικής του πορείας.

Για το τέλος, θα θέλαμε να εισαγάγουμε, επ' ευκαιρία της εικοτολογίας, τη συγγένεια που φαίνεται να υπάρχει με τον Πόππερ και το μοντέλο της «εικασίας» το οποίο προτείνει ο τελευταίος. Όπως ο Φρόυντ, έτσι και ο Πόππερ παρουσιάζει μια αρκετά αυστηρή επαγωγή, βάσει αποδεκτών προκειμένων μιας θεωρίας εναρμονισμένης με επαληθευμένα γεγονότα ■ η φαντασία δεν χάνει τα δικαιώματά της αλλά καθοδηγείται συνεχώς από την ορθολογικότητα της επιχειρηματολογίας. Ο τελικός σκοπός όμως είναι πολύ διαφορετικός στους δύο στοχαστές: για τον Πόππερ το ζήτημα είναι να αναζητήσει και να συναντήσει κανείς την αντίφαση (τη μέσω εμπειρίας παραποίηση, την ανασκευή μέσω επιχειρημάτων) που θα επιβάλει την αλλαγή του μοντέλου -ή ενός

μέρους του (βλ. το άρθρο μας «Niveaux de la preuve», στο *Sexual*, PUF, 2007) ' για τον Φρόυντ, έστω κι αν δηλώνει ότι πρέπει να είμαστε «έτοιμοι, επίσης, να εγκαταλείψουμε έναν δρόμο που είχαμε πάρει για καιρό, εφόσον δείχνει να μην καταλήγει σε καλά αποτελέσματα», είναι φανερό ότι δεν επιδιώκει τη συζήτηση και νιώθει ότι έχουμε το δικαίωμα «να απορρίπτουμε ανελέητα θεωρίες που από το πρώτο τους βήμα έρχονται σε αντίθεση με τα δεδομένα που προσφέρει η ανάλυση της παρατήρησης». Θα διαβάσουμε με προσοχή σχετικά με το εν λόγω θέμα τις σελίδες του κριτικού αναστοχασμού στο τέλος του κεφαλαίου 6.

Για το τέλος, και ελλείψει μιας διεξοδικής ανάλυσης, θα θυμίσουμε τις χρονολογίες των τριών γραπτών που σημαδεύουν την περίοδο αυτή όπου δουλεύεται η έννοια της «ενόρμησης του θανάτου»: 1920 / 1925,1926,1930. Στο κείμενό μας (1920 / 1925) ο Φρόυντ δηλώνει ότι εγκαταλείπεται, παθητικό θα λέγαμε, στην απλή επιστημονική περιέργεια. Το 1926 *στο Αναστολή, σύμπτωμα, άγχος*, που ανακεφαλαιώνει το σύνολο της νευρωτικής σύγκρουσης, δεν αποδίδει κανέναν δυναμικό ρόλο στην αντίθεση των ενορμήσεων της ζωής και των ενορμήσεων του θανάτου ' το 1930, με τη *Δυσφορία μέσα στον πολιτισμό* δηλώνει:

> Υπερασπίστηκα τις έννοιες που αναπτύχτηκαν εδώ απλώς δοκιμαστικό στην αρχή, αλλά προϊόντος του χρόνου αυτές απέκτησαν μια τέτοια δύναμη πάνω μου, ώστε δεν μπορώ πλέον να σκεφτώ διαφορετικά.

Έτσι, έμελλε να κλείσει ένας κύκλος φροϋδικής εικοτολογίας, μεταξύ των δύο όρων της *περιέργειας* και της *δύναμης*, κύκλος που θα μπορούσε να ανοίξει με άλλους όρους, όπως με αυτόν, τον πιο πρωτότυπο, της *απαίτησης*.

Η ψυχαναλυτική θεωρία δέχεται ανεπιφύλακτα ότι η πορεία των ψυχικών διαδικασιών διέπεται αυτόματα από την αρχή της ευχαρίστησης. Πιστεύουμε, δηλαδή, ότι η εν λόγω πορεία προκαλείται, σε κάθε περίπτωση, από μια δυσάρεστη ένταση και ότι έπειτα προχωρεί με τελικό σκοπό να ελαττώσει τούτη την ένταση, δηλαδή να αποφύγει τη δυσαρέσκεια και να γεννήσει την ευχαρίστηση. Λαμβάνοντας υπόψη τούτη την πορεία στη μελέτη των υπό παρατήρηση διαδικασιών, εισάγουμε την *οικονομική* * οπτική γωνία στην εργασία μας. Περιγράφουμε, δηλαδή, τα πράγματα με έναν τρόπο που προκρίνει όχι μόνο την *τοπική* και τη *δυναμική* διάσταση, αλλά και την *οικονομική*, πράγμα που σημαίνει ότι κάνουμε την πληρέστερη περιγραφή την οποία θα μπορούσαμε προσώρας να διανοηθούμε και ότι αυτή αξίζει να υπογραμμιστεί ως *μεταψυχολογική*.

Δεν έχει εν προκειμένω για εμάς κανένα ενδιαφέρον να ερευνήσουμε αν εκθέτοντας την αρχή της ευχαρίστησης προσεγγίζουμε ή εντασσόμαστε σε κάποιο συγκεκριμένο, ιστορικά καθορισμένο, φιλοσοφικό σύστημα. Φτάνουμε σε παρόμοιες εικοτολογικές θεωρήσεις στην προσπάθειά μας να περιγράφουμε και να εξηγήσουμε τα γεγονότα που προσφέρει η καθημερινή μας

* Εδϋ) και σιο υπόλοιπο κείμενο ο όρος *οικονομικός*εκφράζει μία από τις όψεις της φροϋδικής μεταψυχολογίας (μαζί με τη δυναμική και την τοπική). Αναφέρεται στην κυκλοφορία και στην κατανομή της ποσοτικά μετρήσιμης ενορμητικήςενέργειας (στηναυξομείωση και στην ισορρόπησή της). (¿λτ.Μ.)

παρατήρηση εντός του δικού μας χώρου. Η προτεραιότητα και η πρωτοτυπία δεν ανήκουν στους στόχους που έχει θέσει η ψυχαναλυτική εργασία, ενώ οι εντυπώσεις που στηρίζουν τη συγκρότηση της αρχής αυτής είναι τόσο εξόφθαλμες ώστε είναι σχεδόν αδύνατον να τις παραβλέψουμε. Εξάλλου, θα ήμασταν υπόχρεοι έναντι εκείνης της φιλοσοφικής ή ψυχολογικής θεωρίας που θα μπορούσε να μας πει ποια σημασία έχουν για εμάς οι αισθήσεις της ευχαρίστησης και της δυσαρέσκειας, οι οποίες μας επιβάλλονται τόσο επιτακτικά. Δυστυχώς, δεν μας έχει προσφερθεί εν προκειμένω τίποτα χρήσιμο. Είναι η πλέον σκοτεινή και απροσπέλαστη περιοχή της ψυχικής ζωής και, καθώς είναι αναπόφευκτο να την αγγίξουμε, το καλύτερο που έχουμε να κάνουμε, νομίζω, είναι να διατυπώσουμε σχετικά την ελαστικότερη υπόθεση. Πήραμε την απόφαση να συσχετίσουμε την ευχαρίστηση και τη δυσαρέσκεια με την ποσότητα της διαθέσιμης στην ψυχική ζωή -και με κανένα τρόπο δεσμευμένης— διέγερσης, με τέτοιο τρόπο ώστε η δυσαρέσκεια να αντιστοιχεί σε μιαν αύξηση, ενώ η ευχαρίστηση σε μια μείωση αυτής της ποσότητας. Δεν εννοούμε ότι εδώ υπάρχει μια απλή σχέση μεταξύ της ισχύος των αισθήσεων και των αντίστοιχων με αυτή μεταβολών · δεν υπάρχει, τουλάχιστον —σύμφωνα με τα δεδομένα της ψυχοφυσιολογίας- μια ευθεία αναλογία· ίσως το μέγεθος της ελάττωσης ή της αύξησης να έχει σε βάθος χρόνου αποφασιστική σημασία για την αίσθηση. Το πείραμα θα μπορούσε εδώ πιθανόν να μας φανεί χρήσιμο, όμως ως ψυχαναλυτές δεν μπορούμε να υπεισέλθουμε περαιτέρω στα προβλήματα αυτά, ενόσω δεν βασιζόμαστε σε συγκεκριμένες παρατηρήσεις.

Ωστόσο, δεν μας αφήνει αδιάφορους το γεγονός ότι ένας τόσο οξυδερκής ερευνητής όπως ο Γκ. Τ. Φέχνερ έχει προτείνει μιαν αντίληψη για την ευχαρίστηση και τη δυσαρέσκεια η οποία

συμπίπτει ουσιαστικά με αυτήν που μας έχει επιβάλει η ψυχαναλυτική μας εργασία. Η διατύπωση του Φέχνερ υπάρχει στο μικρό του πόνημα *Μερικές ιδέες για την ιστορία της δημιουργίας και της εξέλιξης των οργανισμών,* 1873 (Μέρος XI, Προσθήκη ο. 94) και έχει ως εξής:

> Με δεδομένο ότι οι συνειδητές ορμές συνοδεύονται πάντα από ευχαρίστηση και δυσαρέσκεια, είναι δυνατόν να αντιληφθούμε, επίσης, ότι η ευχαρίστηση ή η δυσαρέσκεια έχουν μια ψυχοσωματική σχέση με την αστάθεια ή τη σταθερότητα, και να υποστηρίξουμε την υπόθεση -που θα υποστηρίξω λεπτομερέστερα αλλού- ότι κάθε ψυχοσωματική κίνηση που ξεπερνά το όριο της συνείδησης περιέχει ευχαρίστηση στον βαθμό που πλησιάζει, πέρα από ένα ορισμένο όριο, προς την πλήρη σταθερότητα, και περιέχει δυσαρέσκεια στον βαθμό που απομακρύνεται, πέρα από ένα ορισμένο όριο, από αυτήν, ενώ μεταξύ των δύο ορίων, που μπορούν να χαρακτηριστούν ως ποιοτικό κατώφλι μεταξύ ευχαρίστησης και δυσαρέσκειας, υπάρχει μια ορισμένη ζώνη αισθητηριακής αδιαφορίας.

Τα γεγονότα που μας έκαναν να πιστέψουμε στην κυριαρχία της αρχής της ευχαρίστησης εντός της ψυχικής ζωής εκφράζονται επίσης με την υπόθεση ότι το ψυχικό όργανο χαρακτηρίζεται από την τάση να διατηρεί όσο το δυνατόν χαμηλότερη, ή τουλάχιστον σταθερή, την ποσότητα της διέγερσης που περιέχει. Είναι το ίδιο, μόνο που διατυπώνεται με άλλη μορφή, διότι, αν η εργασία του ψυχικού οργάνου τείνει να διατηρεί χαμηλή την ποσότητα της διέγερσης, τότε πρέπει όλα εκείνα που είναι ικανά να την αυξήσουν να θεωρηθούν αντιλειτουργικά, δηλαδή δυσάρεστα. Η αρχή της ευχαρίστησης προκύπτει από την αρχή της σταθερότητας' η ίδια η αρχή της σταθερότητας, ουσιαστικά, μας αποκαλύφθηκε από τα γεγονότα που μας επέβαλαν την αρχή της ευχαρίστησης. Με μια ενδελεχέστερη έρευνα θα βρούμε, επίοης,

ότι η τάση που αποδώσαμε στο ψυχικό όργανο υπάγεται ως ειδική περίπιωσπ στην αρχή της *τάσης για σταθερότητα του* Φέχνερ, με την οποία αυτός συσχέτισε τις αισθήσεις της ευχαρίστησης και της δυσαρέσκειας.

Τότε, όμως, θα έπρεπε να πούμε ότι δεν είναι σωστό να μιλάμε για τον κυρίαρχο ρόλο της αρχής της ευχαρίστησης στην πορεία των ψυχικών διαδικασιών. Αν αυτή ίσχυε, θα έπρεπε η συντριπτική πλειοψηφία των ψυχικών μας διαδικασιών να συνοδεύεται ή να καταλήγει σε ευχαρίστηση, μόνο που η κοινή εμπειρία βρίσκεται σε χτυπητή αντίθεση με το εν λόγω συμπέρασμα. Ενδέχεται, επίσης, μια ισχυρή τάση προς την αρχή της ευχαρίστησης να υφίσταται στην ψυχή, στην οποία όμως να αντίκεινται ορισμένες άλλες δυνάμεις ή συνθήκες, με αποτέλεσμα η τελική έκβαση να μη συμβαδίζει πάντα με την τάση της ευχαρίστησης. Παράβαλε την παρατήρηση του Φέχνερ σε παρόμοιες περιστάσεις (στο *ίδιο*, σ. 90). «Όμως η τάση προς τον σκοπό δεν σημαίνει πάντα επίτευξη του σκοπού, ενώ ο σκοπός, γενικά, είναι επιτεύξιμος μόνο κατά προσέγγιση [...]». Αν αναρωτηθούμε, λοιπόν, ποιες είναι οι συνθήκες που μπορεί να εμποδίσουν την επιβολή της αρχής της ευχαρίστησης, τότε πατάμε πάλι σε σταθερό και οικείο έδαφος και μπορούμε να βρούμε πλούσιο σχετικό υλικό στις ψυχαναλυτικές μας εμπειρίες.

Το πρώτο εμπόδιο στο οποίο προσκρούει η αρχή της ευχαρίστησης μας είναι γνωστό για την κανονικότητα με την οποία εμφανίζεται. Γνωρίζουμε ότι η αρχή της ευχαρίστησης αντιστοιχεί σε έναν πρωτογενή τρόπο εργασίας του ψυχικού οργάνου, αλλά είναι εξαρχής ακατάλληλη να βοηθήσει τον οργανισμό να επιβεβαιωθεί μέσα στις δυσκολίες του εξωτερικού κόσμου, αλλά και, επιπλέον, θεωρείται εξαιρετικά επικίνδυνη. Υπό την επίδραση των ενορμήσεων αυτοσυντήρησης του Εγώ αντικαθίσταται από

την *αρχή της πραγματικότητας*, η οποία, χωρίς να εγκαταλείπει την επιδίωξη της τελικής ευχαρίστησης, μεταθέτει την ικανοποίηση, παραιτείται από τις πιθανότητες που έχει να την πετύχει, ενώ υπομένει προσωρινά τη δυσαρέσκεια, προκειμένου να απαιτήσει και να επιβάλει με μια μεγάλη παράκαμψη την ευχαρίστηση. Η αρχή της ευχαρίστησης παραμένει, βέβαια, για καιρό ακόμη ο τρόπος εργασίας των, δυσκολότερα «εκπαιδεύσιμων», σεξουαλικών ενορμήσεων, ενώ συμβαίνει συχνά, είτε δρώντας μέσω αυτών των τελευταίων είτε εντός του ίδιου του Εγώ, να ανατρέπει την αρχή της πραγματικότητας εις βάρος ολόκληρου του οργανισμού.

Ωστόσο, είναι αναμφίβολο ότι η αντικατάσταση της αρχής της ευχαρίστησης από την αρχή της πραγματικότητας μπορεί να είναι υπεύθυνη μόνο για ένα περιορισμένο, και όχι για το εντονότερο, μέρος των εμπειριών δυσαρέσκειας. Μια άλλη, όχι λιγότερο κανονική, πηγή αποδέσμευσης της δυσαρέσκειας προέρχεται από τις συγκρούσεις και τις ρήξεις στο ψυχικό όργανο, καθώς το Εγώ εξελίσσεται προχωρώντας σε συνθετότερες οργανώσεις. Σχεδόν όλη η ενέργεια που πληροί το ψυχικό όργανο προέρχεται από τις έμφυτες ενορμητικές κινήσεις, μόνο που δεν επιτρέπεται σε όλες να φτάσουν στις ίδιες φάσεις ανάπτυξης. Στην πορεία συμβαίνει συχνά κάποιες μεμονωμένες ενορμήσεις ή τμήματα ενορμήσεων να αποδειχθούν ως προς τους σκοπούς και τις αξιώσεις τους ασύμβατες με τις υπόλοιπες, οι οποίες μπορούν να ενταχθούν στη συνολική ενότητα του Εγώ. Τότε θα αποκοπούν από τούτη την ενότητα με τη μέθοδο της απώθησης, θα κρατηθούν σε κατώτερα επίπεδα ψυχικής ανάπτυξης και θα στερηθούν αρχικά την πιθανότητα μιας ικανοποίησης. Μπορεί να τα καταφέρουν, όμως, κάτι που τόσο εύκολα συμβαίνει με τις απωθημένες σεξουαλικές ενορμήσεις, στην προσπάθειά τους να

βρουν με πλάγιο τρόπο μιαν άμεση ή υποκατάστατη ικανοποίηση, οπότε το αποτέλεσμα αυτό, το οποίο κατά τα άλλα θα μπορούσε να είναι μια πιθανότητα ευχαρίστησης, γίνεται αισθητό από το Εγώ ως δυσαρέσκεια. Ως συνέπεια μιας παλιάς σύγκρουσης που κατέληξε στην απώθηση, η αρχή της ευχαρίστησης έχει γνωρίσει ένα καινούργιο ρήγμα ενόσω ακριβώς ορισμένες ενορμήσεις δρούσαν για να αποκομίσουν, υπακουοντας στην αρχή αυτήν, καινούργια ευχαρίστηση. Οι λεπτομέρειες της διαδικασίας δυνάμει της οποίας η απώθηση μετασχηματίζει μια πιθανότητα ευχαρίστησης σε δυσαρέσκεια δεν έχουν προσώρας κατανοηθεί ή δεν έχουν παρουσιαστεί τόσο ξεκάθαρα, αλλά, σίγουρα, κάθε νευρωτική δυσαρέσκεια αυτού του είδους είναι μια ευχαρίστηση που δεν μπορεί να γίνει αισθητή ως τέτοια.[1]

Οι δύο πηγές της δυσαρέσκειας που υποδείξαμε εδώ δεν καλύπτουν καθόλου την πλειονότητα των βιωμάτων δυσαρέσκειας που έχουμε, αλλά για τις υπόλοιπες θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς, κάπως δικαιολογημένα, ότι η ύπαρξή τους δεν αντιφάσκει με την κυριαρχία της αρχής της ευχαρίστησης. Η δυσαρέσκεια που αισθανόμαστε είναι ως επί το πλείστον αντιληπτική δυσαρέσκεια, είτε αντίληψη της πίεσης μιας ανικανοποίητης ενόρμησης είτε εξωτερική αντίληψη, δηλαδή μια αντίληψη που είναι δυσάρεστη καθαυτή ή διεγείρει δυσάρεστες προσδοκίες εντός του ψυχικού οργάνου και αναγνωρίζεται ως «κίνδυνος» από αυτό. Η αντίδραση σ' αυτές τις αξιώσεις των ενορμήσεων και στις απειλές του κινδύνου, με την οποία εκδηλώνεται η κατεξοχήν δραστηριότητα του ψυχικού οργάνου, ενδέχεται τότε να κατευθύνεται με ορθό τρόπο από την αρχή της ευχαρίστησης, είτε

1. *[Προσθήκη 1925]* Αναμφίβολα, εκείνο που έχει σημασία είναι ότι η ευχαρίστηση και η δυσαρέσκεια, όντας συνειδητά συναισθήματα, συνδέονται με το Εγώ.

καθαυτή είτε τροποποιημένη από την αρχή της πραγματικότητας. Έτσι, δεν φαίνεται απαραίτητο να αναγνωρίσουμε μια περαιτέρω περιστολή της αρχής της ευχαρίστησης, και ωστόσο η έρευνα της ψυχικής αντίδρασης στον εξωτερικό κίνδυνο μπορεί, όντως, να αποφέρει καινούργιο υλικό και προβληματισμό στο ζήτημα που μας απασχολεί.

2.

Εδώ και πολύ καιρό υπό την ονομασία «τραυματική νεύρωση» έχει περιγράφει μια κατάσταση που προκύπτει ως συνέπεια έντονων μηχανικών κλονισμών, σιδηροδρομικών τραγωδιών και άλλων ατυχημάτων που θέτουν σε κίνδυνο την ανθρώπινη ζωή. Ο φοβερός πόλεμος, που μόλις τελείωσε, έχει δημιουργήσει πολλές τέτοιες παθήσεις και, τουλάχιστον, μας έχει απαλλάξει από τον πειρασμό να τις αποδώσουμε σε οργανική βλάβη του νευρικού συστήματος υπό την επίδραση μηχανικής βίας.[2] Η εικόνα της τραυματικής νεύρωσης συγγενεύει με αυτήν της υστερίας αν υπολογίσουμε τον πλούτο των παρεμφερών κινητικών συμπτωμάτων, αλλά την ξεπερνά κατά κανόνα αν υπολογίσουμε την έκτυπη μορφή που παίρνουν σ' αυτήν τα σημάδια της υποκειμενικής οδύνης, όπως περίπου στην υποχονδρία ή στη μελαγχολία, και αν κρίνουμε από τα δείγματα μιας κατά πολύ ευρύτερης γενικής αδυναμίας και αποδιοργάνωσης των ψυχικών λειτουργιών που παρουσιάζει. Προσώρας, δεν έχουμε καταφέρει να κατα-

2. Πρβλ. «Zur Psychoanalyse der Kriegsneurosen», με in συμμετοχή των Άμπρααμ, Φερέντσι, Ζίμμελ, Τζόουνς τόμ. 1, «Internationale Psychoanalytische Bibliothek», 1919.

νοήσουμε ούτε τις πολεμικές νευρώσεις ούτε τις τραυματικές νευρώσεις της ειρήνης. Αυτό που στις νευρώσεις πολέμου φαινόταν να μας φωτίζει, αλλά και να μας μπερδεύει, ήταν ότι η ίδια εικόνα της ασθένειας ήταν δυνατόν να δημιουργηθεί χωρίς τη συμβολή μιας έντονης μηχανικής βίας' στην κοινή τραυματική νεύρωση διακρίνονται δύο χαρακτηριστικά που θα μπορούσαν να μας βοηθήσουν: πρώτον, ότι βαρύνουσα σημασία στην πρόκληση της ασθένειας φαίνεται να παίζει ο παράγοντας της έκπληξης, του τρόμου, και, δεύτερον, ότι ένας ταυτόχρονος τραυματισμός ή μια πληγή συνήθως εμπόδιζε τη δημιουργία της νεύρωσης. Ο φόβος, ο τρόμος, το άγχος χρησιμοποιούνται καταχρηστικά ως συνώνυμα ωστόσο, μπορούμε να τα διακρίνουμε δυνάμει της σχέσης τους με τον κίνδυνο. Αγχος σημαίνει μια ορισμένη κατάσταση αναμονής του κινδύνου και προετοιμασίας γΓ αυτόν, έστω και αν δεν είναι γνωστός' ο φόβος απαιτεί ένα συγκεκριμένο αντικείμενο, το οποίο φοβάται κανείς' τρόμος όμως σημαίνει ότι ο άνθρωπος βρίσκεται σε μια κατάσταση κινδύνου για την οποία δεν είναι προετοιμασμένος, τονίζει τον παράγοντα της έκπληξης. Δεν πιστεύω ότι το άγχος μπορεί να γεννήσει μια τραυματική νεύρωση' στο άγχος υπάρχει κάτι που προστατεύει από τον τρόμο, αλλά και από την νεύρωση του τρόμου. Θα επιστρέφουμε σ' αυτό αργότερα.

Πρέπει να θεωρήσουμε τη μελέτη των ονείρων ως τον ασφαλέστερο δρόμο για την έρευνα των βαθιών ψυχικών διαδικασιών. Η ονειρική ζωή των τραυματικά νευρωτικών έχει το χαρακτηριστικό ότι επαναφέρει τον ασθενή κατ' επανάληψη στην κατάσταση του ατυχήματος του, από την οποία αυτός ξυπνά με έναν καινούργιο τρόμο. Δεν απορεί κανείς και πολύ γι' αυτό. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ως απόδειξη για την ισχύ της εντύπωσης που προκάλεσε το τραυματικό βίωμα, το οποίο ήταν τόσο δυνατό

ώστε να ασκεί πίεσιι κατ' επανάληψη ακόμη και την ώρα του ύπνου. Θα λέγαμε ότι ο ασθενής καθηλώνεται κατά κάποιον τρόπο στο τραύμα. Ανάλογες καθηλώσεις στο βίωμα που προκάλεσε την πάθηση μας είναι γνωστές εδώ και καιρό επ' ευκαιρία της υστερίας. Οι Μπρόυερ και Φρόυντ έλεγαν το 1893: οι υστερικοί πάσχουν εν πολλοίς από αναμνήσεις. Και στις νευρώσεις πολέμου παρατηρητές όπως ο Φερέντσι και ο Ζίμμελ μπόρεσαν να εξηγήσουν αρκετά κινητικά συμπτώματα βάσει της καθήλωσης στη στιγμή του τραυματισμού.

Μόνο που δεν γνωρίζω αν οι πάσχοντες από τραυματική νεύρωση καταγίνονται πολύ στον ξύπνιο τους με την ανάμνηση του ατυχήματος. Μάλλον προσπαθούν να μην το σκέφτονται. Αν θεωρεί κανείς αυτονόητο ότι το νυχτερινό όνειρο τους μεταθέτει και πάλι στην παθογόνο κατάσταση, τότε παραγνωρίζει τη φύση του ονείρου. Θα ήμασταν πιο κοντά σ' αυτήν αν θεωρούσαμε ότι τα εν λόγω όνειρα παρουσιάζουν εικόνες από τότε που ήταν υγιείς ή από την εποχή της προσδοκώμενης ανάρρωσής τους. Αν θέλουμε τα όνειρα των τραυματικά νευρωτικών να μην κλονίσουν την πίστη μας ότι τα όνειρα είναι ικανοποίηση επιθυμιών, μας μένει μία διέξοδος, να πιστέψουμε ότι εν προκειμένω η λειτουργία του ονείρου, όπως και τόσα άλλα, έχει κλονιστεί και έχει αποκλίνει από τους σκοπούς της, ή πρέπει να αναλογιστούμε την αινιγματική φύση των μαζοχιστικών τάσεων του Εγώ.

Προτείνω τώρα να αφήσουμε το ζοφερό και θλιβερό θέμα των τραυματικών νευρώσεων και να μελετήσουμε τον τρόπο εργασίας του ψυχικού οργάνου σε μιαν από τις πλέον πρώιμες ομαλές δραστηριότητες του. Εννοώ στο παιδικό παιχνίδι. Οι διάφορες θεωρίες για το παιδικό παιχνίδι έχουν μόλις πρόσφατα συνοψιστεί και συζητηθεί υπό ψυχαναλυτική οπτική από τον Σ. Φάιφερ στο «Imago» (V/4). Μπορώ εδώ απλώς να παραπέμψω

ο' αυτήν την Εργασία. Οι εν λόγω θεωρίες προσπαθούν να μαντέψουν τα κίνητρα του παιδικού παιχνιδιού, αλλά αποτυγχάνουν να αποκαλύψουν την οικονομική διάσταση, δηλαδή να λάβουν υπόψη την αποκόμιση ευχαρίστησης. Χωρίς να θέλω να καλύψω το σύνολο των φαινομένων αυτών, έχω χρησιμοποιήσει την ευκαιρία που μου προσφέρθηκε ώστε να εξηγήσω το πρώτο αυτοσχέδιο παιχνίδι ενός αγοριού ενάμιση έτους. Δεν ήταν απλώς μια φευγαλέα εντύπωση, αφού έζησα με το παιδί και τους γονείς του για μερικές εβδομάδες κάτω από την ίδια στέγη, και χρειάστηκε αρκετός χρόνος μέχρι η αινιγματική και αδιάκοπα επαναλαμβανόμενη πράξη να μου αποκαλύψει το νόημά της.

Θα λέγαμε κατηγορηματικά ότι το παιδί δεν είχε πρόωρη διανοητική ανάπτυξη, ήταν ενάμιση έτους και άρθρωνε μόνο λίγες κατανοητές λέξεις, ενώ, επιπλέον, διέθετε πολλούς σαφείς ως προς τη σημασία τους ήχους με τους οποίους επικοινωνούσε με το περιβάλλον του. Είχε καλές σχέσεις με τους γονείς του και τη μοναδική νταντά του, ενώ κέρδιζε επαίνους για τον «καθωσπρέπει» χαρακτήρα του. Δεν ενοχλούσε τους γονείς κατά τις νυχτερινές ώρες, τηρούσε συνειδητά τις απαγορεύσεις να αγγίζει κάποια αντικείμενα και να πηγαίνει σε κάποια μέρη, ενώ, προπάντων, δεν έκλαιγε ποτέ όταν η μητέρα το άφηνε για πολλή ώρα, παρότι έτρεφε τρυφερά συναισθήματα γι' αυτήν, που όχι μόνο το τάιζε η ίδια αλλά και το περιποιόταν χωρίς τη βοήθεια τρίτου προσώπου. Το καλό τούτο παιδί είχε την κάποτε ενοχλητική συνήθεια να παίρνει τα μικροπράματα που περνούσαν από το χέρι του και να τα σκορπάει σε μια γωνιά του δωματίου, κάτω από το κρεβάτι κ.ο.κ., τόσο που συνήθως δεν ήταν εύκολο να τα μαζέψει κανείς. Ταυτόχρονα, γεμάτο περιέργεια και ικανοποίηση, ξεσπούσε σε ένα μακρόσυρτο και δυνατό «ω-ω-ω», που, σύμφωνα με τη μητέρα και τον παρατηρητή, δεν ήταν κάποιο επι-

φώνημα αλλά σήμαινε «fort» [έφυγε). Τελικά, παρατήρησα ότι επρόκειτο για ένα παιχνίδι και ότι ίο παιδί χρησιμοποιούσε όλα του τα πράγματα για να παίξει το «fort». Μια μέρα πρόσεξα κάτι που επιβεβαίωσε την άποψή μου. Το παιδί είχε ένα καρούλι τυλιγμένο με κλωστή. Δεν σκέφτηκε ποτέ να το κάνει, παραδείγματος χάριν, αυτοκίνητο, σέρνοντάςτο πίσω του με την κλωστή, αλλά έριχνε πολύ επιδέξια το καρούλι πέρα από την άκρη του σκεπαστού κρεβατιού του, ώστε αυτό να εξαφανιστεί, και, φωνάζοντας ταυτόχρονα ένα γεμάτο σημασία «ω-ω-ω», τραβούσε το καρούλι από το κρεβάτι, ενώ χαιρέτιζε την παρουσία του με ένα χαρούμενο «Da» [να το]. Αυτό ήταν όλο κι όλο το παιχνίδι, η εξαφάνιση και η επανεμφάνιση, ένα παιχνίδι από το οποίο έβλεπε κανείς μόνο την πρώτη πράξη, που επαναλαμβανόταν απαράλλαχτη σαν παιχνίδι, χωρίς να κουράζει, παρότι η μεγάλη ευχαρίστηση προερχόταν, αναμφίβολα, από τη δεύτερη πράξη.[3]

Η ερμηνεία του παιχνιδιού δεν ήταν πλέον δύσκολη. Είχε να κάνει με τη μεγάλη πολιτιστική επίτευξη του παιδιού, την παραίτηση από την ενόρμηση που κατάφερε να πετύχει (την παραίτηση από την ενορμητική ικανοποίηση), ότι άφησε δηλαδή τη μητέρα να φύγει χωρίς να διαμαρτυρηθεί. Αποζημίωσε κατά κάποιον τρόπο τον εαυτό του γι' αυτό σκηνοθετώντας την εξαφάνιση και την επανεμφάνιση με τα αντικείμενα που είχε στη διάθεσή του. Για τη συγκινησιακή αποτίμηση του παιχνιδιού είναι, φυσι-

3. Η ερμηνεία αυτή επιβεβαιώθηκε πλήρως μέσω μιας περαιτέρω παρατήρησης. Όταν μια μέρα η μητέρα επέστρεψε, μετά από απουσία πολλών ωρών, έγινε δεκτή με τον ακόλουθο χαιρετισμό: «Μπέμπι-ω-ω-ω-ω!», που αρχικά φάνηκε ακατάληπτος. Όμως, σύντομα αποδείχτηκε ότι όσο το παιδί έμεινε μόνο είχε βρει ένα μέσο να εξαφανίσει τον εαυτό του. Είχε ανακαλύψει την εικόνα του στον μεγάλο καθρέφτη του τοίχου, που έφτανε σχεδόν μέχρι το πάτωμα, και μετά ξάπλωσε κάτω, πράγμα που έκανε το είδωλό του να εξαφανιστεί (fort).

κά, αδιάφορο αν το παιδί το επινόησε μόνο του ή ωθήθηκε σ' αυτό από κάποια εξωτερική προτροπή. Αλλού στρέφεται το ενδιαφέρον μας. Είναι απίθανο να ένιωσε το παιδί την αναχώρηση της μητέρας ως κάτι ευχάριστο ή έστω και αδιάφορο. ΓΙώς εναρμονίζεται, λοιπόν, αυτή η εκ μέρους του επανάληψη της οδυνηρής εμπειρίας υπό μορφή παιχνιδιού με την αρχή της ευχαρίστησης; Θα μπορούσαμε να απαντήσουμε ίσως ότι η αναχώρηση της μητέρας θα πρέπει να παραστάθηκε ως η προϋπόθεση της χαρμόσυνης επανεμφάνισής της, και ότι σ' αυτήν την τελευταία πρέπει να έγκειται η πρόθεση του παιχνιδιού. Με αυτό όμως πρέπει να αντιφάσκει η παρατήρηση ότι η πρώτη πράξη, αυτή της αναχώρησης, σκηνοθετήθηκε ανεξάρτητα ως παιχνίδι, και μάλιστα πολύ συχνότερα από ολόκληρο το επεισόδιο με το ευχάριστο τέλος.

Η ανάλυση μιας μεμονωμένης περίπτωσης σαν κι αυτή δεν μπορεί να οδηγήσει σε μια οριστική απόφαση. Κοιτάζοντας από μιαν απροκατάληπτη οπτική γωνία θα είχε κανείς την εντύπωση ότι το παιδί έκανε παιχνίδι το βίωμα ωθούμενο από κάποιο άλλο κίνητρο. Αρχικά μέσα σ' αυτό είχε μια παθητική στάση, έπειτα όμως, αφότου υπέστη το βίωμα, πήρε έναν ενεργητικό ρόλο, επαναλαμβάνοντάς τον ως παιχνίδι, παρότι ήταν δυσάρεστο. Αυτή η προσπάθεια θα μπορούσε να αποδοθεί στην ενόρμηση κατακυρίευσης, η οποία δρα ανεξάρτητα από τον ευχάριστο ή μη χαρακτήρα της ανάμνησης καθαυτήν. Μπορεί όμως να επιχειρήσει κανείς και μιαν άλλη εξήγηση. Το ρίξιμο του αντικειμένου, έτσι ώστε να εξαφανιστεί, θα μπορούσε να σημαίνει και την ικανοποίηση μιας-καταπιεσμένης στην πραγματική ζωή— ενόρμησης εκδίκησης εναντίον της μητέρας, επειδή αυτή έφυγε, οπότε θα μπορούσε να πάρει την εξής σημασία: Φύγε, δεν σε χρειάζομαι, σε διώχνω εγώ ο ίδιος. Το ίδιο παιδί, που όταν ήταν ενάμιση έτους το παρατηρούσα στο πρώτο του παιχνίδι, έναν χρόνο

μετά έριχνε στο πάταψατο παιχνίδι που το είχε εξοργίσει φωνάζοντας: Ι Ιήγαινε στον πό(λ)εμο. Είχε ακούσει την εποχή εκείνη ότι ο πατέρας έλειπε στον πόλεμο, αλλά δεν του έλειπε καθόλου. Τουναντίον, έδειχνε ξεκάθαρα ότι δεν ήθελε τίποτα να διαταράξει την αποκλειστική κατοχή που είχε πάνω στη μητέρα του.[4] [5] Γνωρίζουμε, επίσης, από άλλα παιδιά ότι συχνά εκφράζουν παρόμοιες εχθρικές επιθυμίες, πετώντας μακριά τα αντικείμενα αντί τα πρόσωπα.* Αμφιβάλλει, λοιπόν, κανείς αν η ορμή για την ψυχική επεξεργασία κάποιας βαθιάς εντύπωσης, ώστε αυτή να περιέλθει υπό έλεγχο, μπορεί να εκφραστεί πρωτογενώς και ανεξάρτητα από την αρχή της ευχαρίστησης. Και αυτό, επειδή στην περίπτωση που συζητάμε το παιδί θα ήταν ικανό να επαναλάβει τη δυσάρεστη εμπειρία του στο παιχνίδι, μόνο εφόσον με αυτήν την επανάληψη συνδεόταν μια διαφορετικού είδους, αλλά άμεση, αποκόμιση ευχαρίστησης.

Ακόμη και αν παρακολουθήσουμε περαιτέρω τα παιδικά παιχνίδια, η ταλάντευσή μας μεταξύ των δύο απόψεων δεν σταματά. Βλέπουμε ότι τα παιδιά επαναλαμβάνουν στο παιχνίδι όλα όσα τους κάνουν εντύπωση στην πραγματική ζωή, ότι έτσι αντιδρούν στη δύναμη της εντύπωσης και γίνονται κατά κάποιον τρόπο κύριοι της κατάστασης. Από την άλλη, όμως, είναι αρκετά σαφές ότι το όλο παιχνίδι τους βρίσκεται υπό την επήρεια της επιθυμίας, της επιθυμίας που κυριαρχεί κατά την περίοδο αυτή: να μεγαλώσουν, και να κάνουν ό,τι και οι μεγάλοι. Παρατηρεί κανείς, επίσης, ότι ο δυσάρεστος χαρακτήρας του βιώματος δεν εί-

4. Σε ηλικία 5 ετών και εννέα μηνών η μητέρα πέθανε. Τώρα που ήταν μακριά [fort] (ω-ω-ω), το παιδί δεν έδειξε καμιά λύπη για εκείνη. Εξάλλου, είχε γεννηθεί, εν τω μεταξύ, ένα άλλο παιδί, που γέννησε μέσα του την έντονη ζήλεια.

5. ΓΙρβλ. «Eine Kindheitserrinerung», από το «Dichtung und Wahrheit». Imago, V/4, Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehrc, IV, Eolge.

ναι πάντα ακατάλληλος για το παιχνίδι. Αν ο γιατρός κοιτάξει μέσα στον λάρυγγα του παιδιού ή κάνει μια μικρή επέμβαση σ' αυτό, είναι σίγουρο ότι τούτο το τρομακτικό βίωμα θα αποτελέσει το επόμενο παιχνίδι του παιδιού, όμως εν προκειμένω δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι υπάρχει μια ευχαρίστηση που αντλείται από κάποια άλλη πηγή. Καθώς το παιδί περνά από την παθητικότητα του βιώματος στην ενεργητικότητα του παιχνιδιού, μεταθέτει τη δυσαρέσκεια που βίωσε το ίδιο σε κάποιον από τους συντρόφους του στο παιχνίδι, και έτσι παίρνει εκδίκηση στο πρόσωπο αυτού του εκπροσώπου.

Από αυτήν όμως την εξέταση προκύπτει ότι είναι περιττό να δεχτούμε μια ιδιαίτερη μιμητική ενόρμηση ως κίνητρο για το παιχνίδι. Επίσης, μπορούμε να υπενθυμίσουμε ότι το καλλιτεχνικό παιχνίδι και η μίμηση των ενηλίκων, που, αντίθετα με τη συμπεριφορά των παιδιών, απευθύνεται σε κοινό, δεν γλιτώνει τους θεατές από τα πλέον επώδυνα συναισθήματα (όπως, για παράδειγμα, στην τραγωδία), και ωστόσο εισπράττεται από αυτούς ως μία υψηλή απόλαυση. Κι αυτό είναι μια πειστική απόδειξη ότι έστω υπό την κυριαρχία της αρχής της ευχαρίστησης υπάρχουν αρκετά μέσα και δρόμοι, ώστε το καθαυτό δυσάρεστο να γίνει αντικείμενο ανάμνησης και ψυχικής επεξεργασίας. Με αυτές τις περιπτώσεις και καταστάσεις, που έχουν ως τελικό αποτέλεσμα την αποκόμιση ευχαρίστησης, θα μπορούσε να ασχοληθεί μια οικονομικά προσανατολισμένη αισθητική. Για τους δικούς μας σκοπούς δεν προσφέρουν κάτι, εφόσον προϋποθέτουν την ύπαρξη και την κυριαρχία της αρχής της ευχαρίστησης, ενώ δεν μαρτυρούν τίποτα για τη δραστικότητα των τάσεων πέρα από την αρχή της ευχαρίστησης, δηλαδή για τάσεις πιο πρωτογενείς και ανεξάρτητες από αυτήν.

3.

Εικοσιπέντε χρόνια εντατικής εργασίας είχαν ως αποτέλεσμα να διαφοροποιηθούν εντελώς οι άμεσοι στόχοι της ψυχαναλυτικής τεχνικής σε σχέση με αυτό που ήταν στο ξεκίνημα. Αρχικά ο αναλύων γιατρός προσπαθούσε απλώς και μόνο να εικάζει, να συνθέτει και να κοινοποιεί εν ευθέτω χρόνω το λανθάνον για τον ασθενή ασυνείδητο. Η ψυχανάλυση ήταν πρωτίστως μια τέχνη ερμηνείας. Επειδή το πρόβλημα της θεραπείας δεν λύθηκε έτσι, πρόβαλε πάραυτα η δεύτερη επιδίωξη, δηλαδή να αναγκαστεί ο ασθενής να επιβεβαιώσει την κατασκευή μέσω της ανάμνησής του. Στην προσπάθεια αυτήν το βάρος έπεσε στις αντιστάσεις του ασθενούς ’ η τέχνη έγκειτο τώρα στην κατά το δυνατόν ταχύτερη αποκάλυψη των αντιστάσεων, στην υπόδειξή τους στον ασθενή και στην ανθρώπινη επίδραση που θα ασκηθεί σ’ αυτόν (εδώ παρεμβαίνει η υποβολή που δρα ως *μεταβίβασή),* ώστε να κινητοποιηθεί, για να τις άρει.

Τότε όμως έγινε σαφέστερο ότι ο προς επίτευξη σκοπός, η συνειδητοποίηση του ασυνειδήτου, δεν ήταν πλήρως προσιτός ούτε με τους τρόπους αυτούς. Ο ασθενής δεν μπορεί να θυμηθεί όλα όσα έχει απωθήσει μέσα του, και ίσως όχι ακριβώς το ουσιώδες, ενώ δεν πείθεται καθόλου για την ορθότητα της κατασκευής που του ανακοινώνεται. Χρειάζεται μάλλον *να επαναλάβει* το απωθημένο ως σύγχρονο βίωμα, αντί, όπως θα ήθελε μάλλον ο γιατρός, να το *θυμηθεί* ως ένα κομμάτι του παρελθόντος.[6] Αυτή η ανεπιθύμητης πιστότητας αναπαραγωγή έχει πάντα ως περιεχόμενο ένα κομμάτι από την παιδική σεξουαλική ζωή, δηλαδή του οιδιπόδειου συμπλέγματος και των παρεπομένων του,

6. Βλ «ZurTecnhikder Psychoanalyse II, Erinnern, Widerholen und Durcharbeiten», *Gesammelte Werke,* τόμ. Χ.

και εκτυλίσσεται κανονικά στην περιοχή της μεταβίβασης, δηλαδή της σχέσης με τον γιατρό. Όταν τα πράγματα κατά τη θεραπεία φτάνοσν σε ένα τέτοιο σημείο, τότε μπορεί να πει κανείς ότι η προγενέστερη νεύρωση έχει αντικατασταθεί από μια καινούργια νεύρωση μεταβίβασης. Ο γιατρός έχει προσπαθήσει να κρατήσει αυτήν τη νεύρωση μεταβίβασης σε στενότερο κατά το δυνατόν πλαίσιο, να ωθήσει κατά το δυνατόν περισσότερα προς την ανάμνηση και να επιτρέψει κατά το δυνατόν λιγότερα στην επανάληψη. Η αναλογία μεταξύ αυτού που ανακαλείται στη μνήμη και αυτού που αναπαραγεται ποικίλλει κατά περίπτωση. Κατά κανόνα, ο γιατρός δεν μπορεί να απαλλάξει τον ασθενή από αυτήν τη φάση της θεραπείας' πρέπει να τον αφήσει να αναβιώσει ένα κομμάτι της λησμονημένης ζωής του, αλλά πρέπει να φροντίσει ώστε να διατηρηθεί ένας βαθμός υπεροχής, που θα τον βοηθήσει να δει, παρά ταύτα, πως ό,τι εμφανίζεται ως πραγματικότητα είναι, ουσιαστικά, η αντανάκλαση ενός λησμονημένου παρελθόντος. Αν επιτευχθεί αυτό, η πεποίθηση του ασθενούς και η εξαρτώμενη από αυτή θεραπευτική επιτυχία έχουν κερδηθεί.

Προκειμένου να γίνει καλύτερα κατανοητή αυτή η «*ψυχαναγκαστική επανάληψη*» που εμφανίζεται κατά την ψυχαναλυτική θεραπεία των νευρωτικών, πρέπει προπάντων να απαλλαγούμε από την εσφαλμένη ιδέα ότι αυτό με το οποίο έχουμε να κάνουμε όταν καταπολεμούμε τις αντιστάσεις είναι η αντίσταση του ασυνειδήτου. Το ασυνείδητο, δηλαδή το «απωθημένο», δεν προβάλλει καμιάν αντίσταση στη θεραπευτική προσπάθεια, στην πραγματικότητα το μόνο που επιδιώκει υπό το βάρος της φορτικής πίεσης που του ασκείται είναι να βρει διέξοδο προς τη συνείδηση ή να αποφορτιστεί μέσω κάποιας πραγματικής ενέργειας. Η αντίσταση κατά τη θεραπεία προέρχεται από τα ίδια υψηλά στρώματα και συστήματα της ψυχικής ζωής που αρχικά εί-

χαν επιβάλει την απώθηση. Επειδή όμως ία κίνητρα της αντίστασης, και αυτές οι ίδιες οι αντιστάοεις, είναι αρχικά, σύμφωνα με την εμπειρία μας, ασυνείδητες κατά τη θεραπεία, αντιλαμβανόμαστε ότι πρέπει να βελτιώσουμε μιαν αστοχία στην ορολογία μας. Θα αποφύγουμε την ασάφεια αν διαχωρίσουμε όχι το ασυνείδητο από το συνειδητό, αλλά αν αντιπαραθέσουμε το συνεκτικό *Εγώ* στο *απωθημένο.* Πολλά πράγματα στο Εγώ είναι κι αυτά, ασφαλώς, ασυνείδητα, όπως ακριβώς και εκείνο που μπορούμε να χαρακτηρίσουμε πυρήνα του Εγώ' μόνο ένα μικρό μέρος από αυτό καλύπτεται από την ονομασία *προσυνειδητό.* Έχοντας αντικαταστήσει αυτόν τον καθαρά περιγραφικό τρόπο έκφρασης με έναν συστηματικό ή δυναμικό, μπορούμε να πούμε ότι η αντίσταση του αναλυόμενου προέρχεται από το Εγώ του, ενώ αντιλαμβανόμαστε αμέσως ότι η ψυχαναγκαστική επανάληψη πρέπει να αποδοθεί στο ασυνείδητο απωθημένο. Αυτή δεν μπορούσε πιθανόν να εκφραστεί προτού η εργασία της θεραπείας που τείνει να τη συναντήσει χαλαρώσει την απώθηση.[7]

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η αντίσταση του συνειδητού και του προσυνειδητού Εγώ εξυπηρετεί την αρχή της ευχαρίστησης, ότι, σίγουρα, επιδιώκει να γλιτώσει τη δυσαρέσκεια που έχει διεγερθεί από την απελευθέρωση του απωθημένου, ενώ με τις προσπάθειές μας αποσκοπούμε, επικαλούμενοι την αρχή της πραγματικότητας, να αντιμετωπιστεί αυτή η δυσαρέσκεια με ανοχή. Ποια σχέση όμως διατηρεί η αρχή της ευχαρίστησης με την ψυχαναγκαστική επανάληψη, με την έκφραση ισχύος του απωθημένου; Είναι φανερό ότι τα περισσότερα από όσα η ψυχαναγκα-

7. *[Προσθήκη ¡923]* Αλλού έχω δείξει ότι αυτό που βοηθά τον ψυχαναγκασμό της επανάληψης είναι η «υποβολή» κατά τη θεραπεία, δηλαδή η πειθήνια στάση απέναντι στον γιατρό, που έχει βαθιές ρίζες σιο ασυνείδητο γονεϊκό σύμπλεγμα.

σπική επανάληψη επιτρέπει να αναβιώσουν πρέπει να προκαλούν δυσαρέσκεια στο Εγώ, εψόσον αυτή φέρνει στο φως απωθημένες δραστηριότητες ενορμητικών κινήσεων, μόνο που πρόκειται για μια δυσαρέσκεια την οποία έχουμε ήδη υπολογίσει, η οποία δεν αντίκειται στην αρχή της ευχαρίστησης: είναι δυσαρέσκεια για το ένα σύστημα και, ταυτόχρονα, ικανοποίηση για το άλλο. Όμως το καινούργιο και αξιοσημείωτο δεδομένο που πρέπει τώρα να περιγράφουμε είναι ότι η ψυχαναγκαστική επανάληψη επαναφέρει ακόμη και βιώματα του παρελθόντος που δεν προσφέρουν καμιά πιθανότητα ευχαρίστησης, που ούτε παλαιότερα προσέφεραν κάποια ικανοποίηση, ακόμη και σε ενορμήσεις που είχαν από τότε απωθηθεί.

Η πρώιμη άνθιση της παιδικής σεξουαλικής ζωής είναι προορισμένη να εξαφανιστεί επειδή οι επιθυμίες της δεν είναι συμβατές με την πραγματικότητα και επειδή το στάδιο της παιδικής ανάπτυξης δεν μπορεί να ολοκληρωθεί. Αφανίζεται υπό τις πλέον σκληρές περιστάσεις προκαλώντας έντονο πόνο. Η απώλεια αγάπης και η αποτυχία βλάπτουν μόνιμα την αυτοεκτίμηση αφήνοντας κάτι σαν ναρκισσιστική ουλή, και συμβάλλουν τα μέγιστα, σύμφωνα με την εμπειρία μου και την έκθεση του Μαρτσινόφσκι,[8] στο «συναίσθημα κατωτερότητας» των νευρωτικών. Η σεξουαλική αναζήτηση, στην οποία τέθηκαν όρια από τη σωματική ανάπτυξη του παιδιού, δεν οδηγήθηκε σε κάποιο ικανοποιητικό συμπέρασμα. Από εδώ προκύπτει και το παράπονο που θα εκφραστεί αργότερα: δεν μπορώ να κάνω τίποτα, δεν καταφέρνω τίποτα. Ο τρυφερός δεσμός, κυρίως με το αντίθετο φύλο του γονεϊκού ζευγαριού, υποκύπτει στην απογοήτευση, στη

8. Marcinowski, «Die erotische Quellen der Minderwertigkeitsgefühle», ***Zeitschrift für Sexualwissenschaft,*** IV, 1918.

μάταιη προσδοκία της ικανοποίησης, στη ζήλια, όταν θα γεννηθεί ένα άλλο παιδί -αδιάψευστη απόδειξη για την απιστία του αγαπημένου προσώπου. Η προσπάθεια που με τραγική σοβαρότητα έγινε για να αποκτήσει ένα δικό του παιδί κατέληξε σε επονείδιστη αποτυχία. Η ελάττωση της τρυφερότητας που προσφέρεται στο μικρό παιδί, οι αυξημένες απαιτήσεις της εκπαίδευσης, τα αυστηρά λόγια και οι περιστασιακές τιμωρίες αποκαλύπτουν, τελικά, σε όλη της την έκταση την περιφρόνηση στην οποία περιπίπτει. Αυτά είναι κάποια λίγα χαρακτηριστικά παραδείγματα, και κανονικά επαναλαμβανόμενα, για το πώς τερματίζεται τούτη η παιδική αγάπη.

Οι νευρωτικοί επαναλαμβάνουν όλες αυτές τις ανεπιθύμητες περιστάσεις και τις επώδυνες συναισθηματικές καταστάσεις κατά τη μεταβίβαση και τις αναβιώνουν πολύ επιδέξια. Επιδιώκουν τη διακοπή της θεραπείας, ενώ αυτή δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί, πασχίζουν να δοκιμάσουν πάλι την περιφρόνηση εκ μέρους των άλλων, αναγκάζουν τον γιατρό να τους συμπεριφερθεί με αυστηρά λόγια και ψυχρότητα, βρίσκουν τις κατάλληλες αφορμές για ζήλια, και αντί για το διακαώς επιθυμητό παιδί της πρώιμης παιδικής ηλικίας κάνουν σχέδια ή υπόσχονται ένα μεγάλο δώρο, που συχνά είναι τόσο λίγο πραγματικό όσο ήταν και εκείνο. Τίποτε από όλα αυτά δεν μπόρεσε να προσφέρει ευχαρίστηση κατά το παρελθόν, ενώ θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι τώρα θα προκαλούσαν λιγότερη δυσαρέσκεια, αν αναδύονταν ως ανάμνηση ή ως όνειρα παρά ως νωπό βίωμα. Πρόκειται, φυσικά, για τη δράση ενορμήσεων που υποτίθεται ότι θα προσέφεραν ικανοποίηση, μόνο που δεν δίδαξε τίποτα το γεγονός ότι και παλιότερα αντί γι' αυτό προσέφεραν δυσαρέσκεια. Γ Ιαράταύτα, επαναλαμβάνονται - το επιβάλλει ένας ψυχαναγκασμός.

Ό,τι η ψυχανάλυση καταδεικνύει στην περίπτωση των φαι-

νομένων μεταβίβασης των νευρωτικών μπορεί να βρεθεί και στη ζωή μη νευρωτικών προσώπων. Αυτά μπορεί να δίνουν την εντύπωση ότι καταδιώκονται από τη μοίρα, ότι η ζωή τους ακολουθεί μια δαιμονική πορεία, ενώ η ψυχανάλυση θεωρεί πάντα ότι η μοίρα τους έχει εν πολλοίς προκαθοριστεί από τα ίδια και έχει διαμορφωθεί από τις επιδράσεις της πρώιμης παιδικής ηλικίας. Ο ψυχαναγκασμός που εκφράζεται εν προκειμένω δεν διαφέρει από την ψυχαναγκαστική επανάληψη των νευρωτικών, παρότι τα άτομα αυτά δεν παρουσίασαν ποτέ σημάδια μιας νευρωτικής σύγκρουσης που να εκφράζεται με τον σχηματισμό συμπτωμάτων. Έτσι, γνωρίζουμε πρόσωπα που κάθε ανθρώπινη σχέση τους έχει την ίδια κατάληξη: ευεργέτες που εγκαταλείπονται οργισμένοι μετά από κάποιο χρονικό διάστημα από τους προστατευόμενούς τους, όσο κι αν αυτοί διαφέρουν μεταξύ τους, δείχνοντας, έτσι, ότι είναι καταδικασμένοι να γεύονται όλη την πίκρα της αχαριστίας· άνδρες που είναι γραφτό όλες οι φιλίες τους να τελειώνουν με την προδοσία εκ μέρους του φίλου τους' άλλοι που από καιρού εις καιρόν συνηθίζουν να περιβάλλουν με εκτίμηση στη ζωή τους, ιδιωτικά ή δημόσια, κάποιο πρόσωπο και κατόπιν, μετά από ορισμένο χρόνο να το αρνούνται, βάζοντας στη θέση του κάποιο καινούργιο' εραστές που όλες οι τρυφερές τους σχέσεις με τις γυναίκες περνούν από την ίδια φάση και καταλήγουν με τον ίδιο τρόπο κ.λπ. Ελάχιστα μας εκπλήσσει τούτη η «αιώνια επιστροφή του ίδιου», όταν πρόκειται για μια ενεργητική συμπεριφορά του εν λόγω προσώπου και όταν βρίσκουμε τα απαράλλαχτα διατηρημένα χαρακτηριστικά της ύπαρξής του, που πρέπει να εκφραστούν με την επανάληψη των ίδιων εμπειριών. Περισσότερο μας εντυπωσιάζουν οι περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες το πρόσωπο φαίνεται να βιώνει κάτι παθητικά, χωρίς να παρεμβαίνει καθόλου σ' αυτό, συναντώντας όμως,

έτσι, την επανάληψη του ίδιου πεπρωμένου. Σκέφτεται κανείς, για παράδειγμα, τη γυναίκα εκείνη που οι τρεις διαδοχικοί σύζυγοί της αρρώστησαν ύστερα από σύντομο διάστημα και έπρεπε να τους φροντίσει μέχρι την τελευταία τους στιγμή.[9] Η πιο ποιητική περιγραφή μιας τέτοιας μοίρας έχει γίνει από τον Τάσσο στο ρομαντικό έπος του *Gierusaleme Liberata.* Ο ήρωας Τανκρέντι έχει σκοτώσει άθελά του την Κλορίντα, με την οποία ήταν ερωτευμένος, καθώς αυτή πολεμούσε μεταμφιεσμένη με την πανοπλία ενός αντίπαλου ιππότη. Μετά την ταφή της μπαίνει σε ένα παράξενο μαγεμένο δάσος, που προκαλεί τρόμο στους ιππότες. Όταν χτυπήσει με το σπαθί του ένα ψηλό δέντρο, από την πληγή του θα κυλήσει αίμα, ενώ η φωνή της Κλορίντα, που η ψυχή της ήταν φυλακισμένη στο δέντρο, παραπονιέται ότι ξαναχτύπησε την αγαπημένη του.

Αν λάβουμε υπόψη παρόμοιες παρατηρήσεις, βασισμένες στη συμπεριφορά κατά τη μεταβίβαση και στο πεπρωμένο των ανθρώπων, βρίσκουμε το θάρρος να παραδεχτούμε ότι στην ψυχική ζωή υπάρχει, όντως, μια ψυχαναγκαστική νεύρωση, που υπερβαίνει την αρχή της ευχαρίστησης. Δεν θα ήταν δύσκολο, επίσης, τώρα να συσχετίσουμε τα όνειρα των τραυματικά νευρωτικών και την παρόρμηση του παιδιού για παιχνίδι με αυτόν τον ψυχαναγκασμό. Αλλά πρέπει να πούμε ότι μόνο σε σπάνιες περιπτώσεις μπορούμε να δούμε καθαρά τα αποτελέσματα της ψυχαναγκαστικής επανάληψης αξεδιάλυτα από τη συμβολή άλλων κινητήριων δυνάμεων. Έχουμε ήδη υπογραμμίσει τις άλλες ερμηνείες σχετικά με αυτήν, τις οποίες μας επιτρέπει να προτείνουμε

9. Βλ. σχετικά τις καίριες παρατηρήσεις του Κ. Γ'κ. Γιουγκ στο «Die Bedeutung des Vaters für das Schicksal des Einzelnen», *Jahrbuch für Psychoanalyse,* I, 1909.

το παιδικό παιχνίδι. Εδώ η ψυχαναγκαστικό επανάληψη και η άμεση απολαυστική ενορμητική ικανοποίηση φαίνεται να συγκλίνουν σε μια εσώτερη συγγένεια. Τα φαινόμενα της μεταβίβασης εξυπηρετούν ανοιχτά την αντίσταση εκ μέρους του Εγώ, που προσκολλάται πεισματικά στην απώθηση. Το Εγώ, που επιμένει στην αρχή της ευχαρίστησης, έλκει κατά κάποιον τρόπο προς τη μεριά του την ψυχαναγκαστική επανάληψη, την οποία η θεραπεία θέλει να χρησιμοποιήσει για τους σκοπούς της. Πολλά από αυτά που μπορεί να ονομάσει κανείς ψυχαναγκασμό πεπρωμένου μπορούν να κατανοηθούν με λογικό τρόπο, επομένως, δεν χρειαζόμαστε κάποια καινούργια μυστηριώδη κινητήρια δύναμη για να τα εξηγήσουμε. Η λιγότερο αμφίβολη περίπτωση τέτοιας δύναμης είναι ίσως αυτή των τραυματικών ονείρων, αλλά με μια ενδελεχέστερη εξέταση πρέπει να ομολογήσουμε ότι και σε άλλα παραδείγματα το διαθέσιμο υλικό δεν μπορεί να εξηγηθεί από τις περιπτώσεις δράσης των γνωστών μας κινητήριων δυνάμεων. Υπολείπονται αρκετά, τα οποία δικαιολογούν την υπόθεση της ψυχαναγκαστικής επανάληψης, η οποία μας φαίνεται πιο πρωταρχική, πιο στοιχειώδης, πιο ενορμητική από την παραγκωνισμένη από αυτήν αρχή της ευχαρίστησης. Αν όμως υπάρχει στην ψυχή ένας παρόμοιος επαναληπτικός ψυχαναγκασμός, θα θέλαμε να μάθουμε κάτι σχετικά: σε ποια λειτουργία αντιστοιχεί, υπό ποιες συνθήκες μπορεί να εμφανιστεί και ποια σχέση έχει με την αρχή της ευχαρίστησης, στην οποία εξάλλου έχουμε προσώρας αναγνωρίσει την κυριαρχία επί της πορείας των διαδικασιών διέγερσης της ψυχικής ζωής.

4.

Ό,τι ακολουθεί είναι εικοτολογία [Speculation], μια συχνά παρατραβηγμένη εικοτολογία, που θα εκτιμηθεί ή θα απορριφθεί ανάλογα με την προσωπική προτίμηση του καθενός. Κι ακόμη, είναι μια προσπάθεια να αξιοποιήσουμε με συνέπεια μια ιδέα, από περιέργεια για το πού μπορεί να μας οδηγήσει.

Η ψυχαναλυτική εικοτολογία αρχίζει με την εντύπωση, που έχει αποκομίσει από την έρευνα των ασυνείδητων διαδικασιών, ότι η συνείδηση δεν μπορεί να είναι το γενικότερο χαρακτηριστικό των ψυχικών διαδικασιών, αλλά μόνο μια ιδιαίτερη λειτουργία τους. Με μεταψυχολογικούς όρους ισχυρίζεται ότι η συνείδηση είναι η λειτουργία ενός ιδιαίτερου συστήματος, που το αποκαλεί Συν [Συνειδητό]. Επειδή η συνείδηση παρέχει, ουσιαστικά, αντιλήψεις διεγέρσεων που προέρχονται από τον εξωτερικό κόσμο και αισθήσεις ευχαρίστησης και δυσαρέσκειας που είναι δυνατόν να προέρχονται μόνο από το εσωτερικό του ψυχικού οργάνου, μπορούμε να παραχωρήσουμε στο σύστημα Αντ-Συν [Αντίληψη-Συνειδητό] μια θέση μέσα στον χώρο. Αυτή πρέπει να βρίσκεται στα όρια του μέσα και του έξω, να είναι στραμμένη προς τον εξωτερικό κόσμο και να καλύπτει τα άλλα ψυχικά συστήματα. Τότε, αντιλαμβανόμαστε ότι αποδεχόμενοι κάτι τέτοιο δεν αποτολμήσαμε τίποτα καινούργιο αλλά υιοθετήσαμε αντιλήψεις εντοπισμού της εγκεφαλικής ανατομίας, σύμφωνα με τις οποίες η «έδρα» της συνείδησης βρίσκεται στον εγκεφαλικό φλοιό, στο πλέον εξωτερικό τμήμα που περιτυλίγει τον υπόλοιπο εγκέφαλο. Η ανατομία του εγκεφάλου δεν χρειάζεται να σκεφτεί τον λόγο για τον οποίο -ανατομικά μιλώντας- η συνείδηση τοποθετείται στην επιφάνεια του εγκεφάλου, αντί να κρύβεται ασφαλής κάπου στο εσωτερικό του. Ίσως προκόψουν κα-

λύτερα αποτελέσματα όταν θελήσουμε να εξηγήσουμε μιαν ανάλογη κατάσταση όσον αφορά το σύστημα Αντ-Συν.

Η συνείδηση δεν είναι η μόνη ιδιαιτερότητα που αποδίδουμε στις διαδικασίες εντός αυτού του συστήματος. Οι εντυπώσεις της ψυχαναλυτικής εμπειρίας μάς μαθαίνουν ότι όλες οι διαδικασίες διέγερσης που συμβαίνουν στα άλλα συστήματα αφήνουν σ' αυτά ίχνη που παραμένουν μόνιμα ως θεμέλια της μνήμης, δηλαδή ως μνημονικά κατάλοιπα, που δεν σχετίζονται με τη διαδικασία της συνειδητοποίησης. Συνήθως είναι ισχυρότερα και διαρκέστερα όταν η διαδικασία που τα άφησε πίσω δεν πέρασε ποτέ το κατώφλι της συνείδησης. Όμως, δύσκολα θα πιστεύαμε ότι παρόμοια διαρκή ίχνη της διέγερσης θα μπορούσαν να διατηρηθούν και στο σύστημα Αντ-Συν. Θα έθεταν πολύ γρήγορα όρια στην ικανότητα του συστήματος για πρόσληψη νέων διεγέρσεων, αν έμεναν πάντα συνειδητά'[10] από την άλλη, αν ήταν ασυνείδητα θα μας υποχρέωναν να εξηγήσουμε την ύπαρξη ασυνείδητων διαδικασιών εντός ενός συστήματος που η λειτουργία του συνοδεύεται, κατά τα άλλα, από φαινόμενα της συνείδησης. Με μια τέτοια αντίληψη, που ανάγει τη συνειδητοποίηση σε ένα ιδιαίτερο σύστημα, δεν θα είχαμε, τρόπον τινά, τίποτε αλλάξει και τίποτα κερδίσει. Παρότι η αντίληψη αυτή δεν είναι λογικά απολύτως δεσμευτική, μπορεί να μας οδηγήσει στην υπόθεση ότι η συνειδητοποίηση και η δημιουργία μνημονικών ιχνών είναι διαδικασίες ασύμβατες μεταξύ τους και εντός του ίδιου συστήματος. Θα μπορούσαμε να πούμε, λοιπόν, ότι στο σύστημα Συν η διαδικασία διέγερσης γίνεται συνειδητή, αλλά δεν αφήνει κανένα μόνιμο ίχνος' όλα τα ίχνη αυτής της τελευταίας, στα οποία στηρίζεται η ανάμνηση, προέρχονται από τη μεταβίβαση της διέ-

10. Ακολουθούμε εδώ την ανάλυση του Μπρόυερ στο θεωρητικό κομμάτι του *Studien über Hysterie.*

γερσης σια αμέσως ακόλουθα εσωτερικά συστήματα. Με αυτό το σκεπτικό έκανα τη σχηματική εικόνα που συμπεριέλαβα στο εικοτολογικό κομμάτι της *Ερμηνείας των ονείρων*. Όταν σκεφτεί κανείς πόσα λίγα ξέρουμε για τη δημιουργία της συνείδησης από άλλες πηγές, θα πρέπει να επιφυλάξουμε στη φράση «η συνείδηση προκύπτει στη θέση του μνημονικού ίχνους», τουλάχιστον, την αξία μιας ούτως ή άλλως ακριβώς προσδιορισμένης άποψης.

Το σύστημα Σν θα χαρακτηριζόταν, έτσι, από την ιδιαιτερότητα ότι σ' αυτό (σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει σε άλλα ψυχικά συστήματα) η διαδικασία της διέγερσης δεν αφήνει πίσω της καμιά μόνιμη αλλαγή στα στοιχεία του, αλλά εξανεμίζεται, θα λέγαμε, μέσα στο φαινόμενο της συνειδητοποίησης. Μια τέτοια εξαίρεση στον γενικό κανόνα απαιτεί να εξηγηθεί βάσει ενός παράγοντα που ισχύει αποκλειστικά μόνο σ' αυτό το σύστημα, και ο παράγοντας αυτός, που απουσιάζει από τα άλλα συστήματα, θα μπορούσε κάλλιστα να είναι η εκτεθειμένη θέση του συστήματος Σν, η άμεση επαφή του με τον εξωτερικό κόσμο.

Ας αναπαραστήσουμε έναν ζωντανό οργανισμό στην απλούστερη μορφή του σαν μιαν αδιαφοροποίητη μικρή κύστη γεμάτη με ευερέθιστο υλικό. Η στραμμένη προς τον εξωτερικό κόσμο επιφάνειά της θα διαφοροποιηθεί δυνάμει μόνο της θέσης της και θα χρησιμεύσει ως όργανο επιδεκτικό ερεθισμάτων. Όντως, η εμβρυολογία, καθώς έχει την ικανότητα να ανακεφαλαιώνει την εξελικτική ιστορία, μας δείχνει ότι το κεντρικό νευρικό σύστημα κατάγεται από το εκτόδερμα, ότι ο φαιός εγκεφαλικός φλοιός παραμένει ένα απότοκο της πρωτόγονης επιφάνειας του οργανισμού και πιθανόν να έχει κληρονομήσει κάποιες από τις βασικές της ιδιότητες. Θα ήταν εύκολο να υποθέσουμε τότε ότι, ως αποτέλεσμα της διαρκούς πρόσκρουσης των εξωτερικών ερεθισμάτων στην επιφάνεια της κύστης, η ουσία της

έχει πιθανόν τροποποιηθεί μέχρις ενός ορισμένου βάθους, με αποτέλεσμα οι διαδικασίες διέγερσης να συμβαίνουν εκεί διαφορετικά από ό,τι στα βαθύτερα στρώματα. Έτσι, σχηματίζεται ένας φλοιός που, τελικά, «δουλεύεται» τόσο βαθιά από τον ερεθισμό, με αποτέλεσμα να εμφανίσει τις ευνοϊκότερες πιθανές συνθήκες για την πρόσληψη των ερεθισμάτων και να γίνει ανίκανος για κάθε άλλη τροποποίηση. Με όρους του συστήματος Σν αυτό σημαίνει ότι τα στοιχεία του δεν θα μπορέσουν να υποστούν περαιτέρω μόνιμη τροποποίηση από το πέρασμα της διέγερσης, επειδή έχουν ήδη τροποποιηθεί στο έπακρο με τον τρόπο της εν λόγω επίδρασης. Τότε, όμως, είναι ικανά να παραγάγουν τη συνείδηση. Θα μπορούσαμε να κάνουμε πολλές υποθέσεις σχετικά με το τι είναι τούτη η τροποποίηση της ουσίας και της διαδικασίας διέγερσης, μόνο που αυτές δεν μπορούν προσώρας να επαληθευτούν. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η διέγερση, καθώς προχωρεί από το ένα στοιχείο στο άλλο, πρέπει να ξεπεράσει κάποια αντίσταση, και αυτή η μείωση της αντίστασης αφήνει πίσω της ένα διαρκές ίχνος διέγερσης (μιαν ανοικτή δίοδο). Τότε στο σύστημα Σν δεν μπορεί να υπάρξει πλέον αντίσταση αυτού του είδους κατά το πέρασμα από το ένα στοιχείο στο άλλο.[11] Αυτή η εικόνα πρέπει να συσχετιστεί με τη διάκριση που κάνει ο Μπρόυερ μεταξύ της αδρανούς (δεσμευμένης) και της ελεύθερα κινούμενης επενδυτικής ενέργειας που εμφανίζεται στα στοιχεία των ψυχικών συστημάτων. Τα στοιχεία του συστήματος Σν δεν θα μετέφεραν, συνεπώς, δεσμευμένη ενέργεια, αλλά μόνο ενέργεια ικανή για ελεύθερη εκφόρτιση. Νομίζω όμως ότι προσώρας θα έπρεπε να εκφραστούμε με τη μεγαλύτερη επιφύλαξη πάνω στις σχέσεις αυτές. Ωστόσο, η υπόθεση αυτή θα μας

11 · J ■ Breuer, S. Freud, *Studien über Hysterie*, 3η αμετάβλητη έκδοση, 1917.

έδινε την ευχέρεια να συσχετίσουμε με συγκεκριμένο τρόπο τη δημιουργία της συνείδησης με την κατάσταση του συστήματος Σν και με τις ιδιαιτερότητες που πρέπει να αποδοθούν στην εκεί διαδικασία διέγερσης.

Έχουμε όμως να προσθέσουμε και άλλα για τη ζωντανή κύστη με το επιδεκτικό ερεθισμάτων στρώμα φλοιού. Αυτό το μικρό κομμάτι έμβιας ουσίας αιωρείται σε ένα, φορτισμένο με την ισχυρότερη ενέργεια, εξωτερικό περιβάλλον και θα καταστρεφόταν από την ερεθιστική του επίδραση αν δεν διέθετε μιαν *αλεξιερεθιστική προστασία.* Την αποκτά καθώς η εξωτερική επιφάνεια παύει να έχει δομή έμβιας ύλης, γίνεται έως έναν βαθμό ανόργανη και εφεξής λειτουργεί ως ένα ειδικό περικάλυμμα ή μια ανθεκτική στα ερεθίσματα μεμβράνη. Συνεπώς, οι ενέργειες του εξωτερικού κόσμου μπορούν να περάσουν στα επόμενα, ζωντανά εναπομείναντα, στρώματα μόνο με ένα κλάσμα της πρωταρχικής τους έντασης. Τότε, αυτά μπορούν να αφιερωθούν, πίσω από την αλεξιερεθιστική ασπίδα, στην πρόσληψη των ποσοτήτων ερεθισμού που επιτράπηκε να περάσουν μέσα από αυτήν. Όμως με τον θάνατό του το εξωτερικό στρώμα έσωσε όλα τα βαθύτερα στρώματα από μια παρόμοια τύχη, όσο τουλάχιστον δεν εμφανίζονται ερεθίσματα τόσο ισχυρά, ώστε να διαπεράσουν την αλεξιερεθιστική προστατευτική ασπίδα. Η αλεξιερεθιστική προστασία είναι για τον έμβιο οργανισμό μια σχεδόν σημαντικότερη λειτουργία από την πρόσληψη ερεθισμάτων διαθέτει το δικό της απόθεμα ενέργειας και πρέπει, προπάντων, να προσπαθεί να προστατεύει τις ειδικές μορφές μετασχηματισμού της ενέργειας που παρατηρούνται εντός της απέναντι στην ισοπεδωτική, άρα ολέθρια, επίδραση των τεράστιων ενεργειών που δρουν στον εξωτερικό κόσμο. Η πρόσληψη ερεθισμάτων αποσκοπεί, προπάντων, να ανακαλύψει την κατεύθυνση και τη φύση των εξωτερι-

κών ερεθισμάτων' και γι' αυτό είναι αρκετό να ιιάρει μικρά δείγματα από τον εξωτερικό κόσμο, να τα δοκιμάσει σε μικρές ποσότητες. Στους ανώτερους οργανισμούς το επιδεκτικό ερεθισμάτων στρώμα φλοιού της πάλαι ποτέ κύστης έχει προ καιρού αποσυρθεί στα ενδότερα του οργανισμού, παρότι κομμάτια του έχουν μείνει στην επιφάνεια, αμέσως κάτω από την κοινή αλεξιερεθιστική ασπίδα. Αυτά είναι τα αισθητήρια όργανα, που αποτελούνται κυρίως από όργανα για την πρόσληψη ορισμένων ειδικών ερεθισμών, αλλά που περιλαμβάνουν, επίσης, ειδικές ρυθμίσεις για περαιτέρω προστασία κατά των υπερβολικών ποσών ερεθισμάτων και για τον αποκλεισμό ακατάλληλων ειδών ερεθισμάτων. Χαρακτηριστικό τους είναι ότι επεξεργάζονται μόνο πολύ μικρές ποσότητες εξωτερικού ερεθίσματος και παίρνουν μόνο *δείγματα* από τον εξωτερικό κόσμο' θα μπορούσαν ίσους να συγκριθούν με τις κεραίες, που προχωρούν δοκιμαστικά προς τον εξωτερικό κόσμο και ύστερα αποσύρονται πάλι από αυτόν.

Σ' αυτό το σημείο θα αποτολμήσω να θίξω φευγαλέα ένα θέμα που θα άξιζε την πλέον εξαντλητική πραγμάτευση. Ως συνέπεια κάποιων ψυχαναλυτικών ανακαλύψεων μπορούμε σήμερα να ανοίξουμε μια συζήτηση για το καντιανό θεώρημα ότι ο χρόνος και ο χώρος είναι αναγκαίες μορφές της σκέψης μας. Έχουμε μάθει ότι οι ασυνείδητες ψυχικές διαδικασίες είναι καθαυτές «άχρονες». Αυτό σημαίνει αρχικά ότι δεν ακολουθούν χρονική σειρά, ότι ο χρόνος δεν αλλάζει τίποτα σ' αυτές και ότι η έννοια του χρόνου δεν μπορεί να εφαρμοστεί σ' αυτές. Πρόκειται για αρνητικά χαρακτηριστικά, που μπορούν να γίνουν κατανοητά μόνο σε σύγκριση με τις *συνειδητές* ψυχικές διαδικασίες. Η αφηρημένη ιδέα που έχουμε για τον χρόνο φαίνεται μάλλον να προέρχεται εξ ολοκλήρου από τη μέθοδο εργασίας του συστήματος Ι Ισν-Σν [Ι Ιροσυνειδητό-Συνειδητό] και να αντιστοιχεί σε μιαν

αυτοαντίληψη ίου συστήματος για τη μέθοδο αυτή. Αυτός ο τρόπος λειτουργίας ίσως να αποτελεί μιαν άλλη μέθοδο παροχής της αλεξιερεθιστικής προστασίας. Ξέρω ότι οι παραπάνω παρατηρήσεις μπορεί να φαίνονται πολύ ασαφείς, πρέπει όμως να περιοριστώ σ' αυτές τις νύξεις.

Έχουμε προσώρας δείξει πώς η έμβια κύστη εξοπλίζεται με μιαν αλεξιερεθιστική ασπίδα κατά του εξωτερικού κόσμου. Προηγουμένως είχαμε δείξει ότι το στρώμα φλοιού κάτω ακριβώς από αυτήν πρέπει να διαφοροποιηθεί ως όργανο που αποσκοπεί στην πρόσληψη έξωθεν ερεθισμάτων. Ωστόσο, αυτό το ευαίσθητο στρώμα φλοιού, που πρόκειται να γίνει κατόπιν το σύστημα Σν, προσλαμβάνει και έσωθεν διεγέρσεις. Η θέση του συστήματος μεταξύ του έξω και του μέσα και η διαφορά μεταξύ των συνθηκών που διέπουν την πρόσληψη των διεγέρσεων από τη μία και την άλλη πλευρά επιδρούν αποφασιστικά στη λειτουργία του συστήματος και του όλου ψυχικού οργάνου. Απέναντι στο εξωτερικό έχει μιαν αλεξιερεθιστική προστασία, ενώ η ποσότητα της διέγερσης που προσλαμβάνει έχει μόνο μικρή επίδραση. Απέναντι στο εσωτερικό δεν μπορεί να έχει ανάλογη προστασία. Οι διεγέρσεις στα βαθύτερα στρώματα επεκτείνονται στο σύστημα άμεσα και με απαραμείωτη ένταση, ενώ κάποια χαρακτηριστικά της εξέλιξής τους προκαλούν συναισθήματα στην κλίμακα ευχαρίστηση-δυσαρέσκεια. Αλλωστε, οι διεγέρσεις εσωτερικής προέλευσης, ως προς την ένταση και άλλα ποιοτικά χαρακτηριστικά -ως προς το εύρος τους, επίσης- εναρμονίζονται με τον τρόπο εργασίας του συστήματος καλύτερα από όσο τα ερεθίσματα με προέλευση από τον εξωτερικό κόσμο.[12] Τούτη η κα-

ί 2. Βλ. *Triebe und Tricbschicksalc, Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre,* IV, 1918.

τάσταση των πραγμάτων παράγει δύο οριστικά αποτελέσματα. Ι Ιρώτον, τα συναισθήματα της ευχαρίστησης και της δυσαρέσκειας (που είναι ενδεικτικά για το τι συμβαίνει στο εσωτερικό του οργάνου) κυριαρχούν επί όλων των εξωτερικών ερεθισμάτων' και δεύτερον, υιοθετείται ένας ιδιαίτερος τρόπος στάσης έναντι εσωτερικών διεγέρσεων που παράγουν υπερβολικά μεγάλη αύξηση δυσαρέσκειας. Υπάρχει μια τάση να αντιμετωπίζονται σαν να δρούσαν όχι από μέσα αλλά απ' έξω, ώστε να μπορέσει να χρησιμοποιηθεί το αμυντικό μέσο της αλεξιερεθιστικής ασπίδας εναντίον τους. Από εδώ προέρχεται και η *προβολή*, που πρόκειται να παίξει έναν τόσο σημαντικό ρόλο στην εμφάνιση παθολογικών διαδικασιών.

Έχω την εντύπωση ότι με τις τελευταίες σκέψεις μας έχουμε κατανοήσει καλύτερα την κυριαρχία της αρχής της ευχαρίστησης ' όμως, δεν έχουμε καταφέρει να εξηγήσουμε εκείνες τις περιπτώσεις που αντιφάσκουν με αυτήν. Ας προχωρήσουμε, λοιπόν, ένα βήμα παραπέρα. Τις έξωθεν διεγέρσεις, όπως αυτές που είναι αρκετά ισχυρές και διαπερνούν την αλεξιερεθιστική προστασία, τις αποκαλούμε *τραυματικές*. Νομίζω ότι η έννοια του τραύματος υπονοεί μια παρόμοια συσχέτιση με την, κατά τα άλλα δραστική, άμυνα κατά των ερεθισμάτων. Ένα γεγονός όπως το εξωτερικό τραύμα θα προκαλέσει, σίγουρα, μια τεράστια διαταραχή στην ενεργειακή λειτουργία του οργανισμού και θα κινητοποιήσει όλα τα αμυντικά μέσα. Όμως, ταυτόχρονα, η αρχή της ευχαρίστησης τίθεται προσωρινά εκτός λειτουργίας. Και ενώ δεν είναι δυνατόν να αποφευχθεί πλέον η υπερχείλιση του ψυχικού οργάνου με μεγάλη ποσότητα ερεθισμάτων, δεν μένει παρά ένα άλλο καθήκον: να ελεγχθεί το ερέθισμα και να δεσμευτεί ψυχικά η ποσότητα των ερεθισμάτων που έχει εισβάλει, ώστε να μπορέσει να εξουδετερωθεί.

Η ειδική δυσαρέσκεια του οωματικού πόνου προκύπτει πιθανόν από την περιορισμένης έκτασης ρήξη της αλεξιερεθιστικής προστασίας. Γότε, από αυτό το σημείο της περιφέρειας ρέουν συνεχώς ερεθισμοί προς το κεντρικό ψυχικό όργανο, όπως κανονικά θα μπορούσαν να έλθουν μόνο από το εσωτερικό του οργάνου.[13] Και πώς περιμένουμε να αντιδράσει η ψυχική ζωή στην εισβολή αυτή; Από όλες τις μεριές προσφέρεται επενδυτική ενέργεια ώστε να δημιουργήσει γύρω από το σημείο ρήξης αντίστοιχα υψηλές ενεργειακές επενδύσεις. Δημιουργείται μια τεράστια «αντεπένδυση», για χάρη της οποίας αποδυναμώνονται τα άλλα ψυχικά συστήματα, με αποτέλεσμα να προκαλείται μια εκτεταμένη παράλυση ή υποβάθμιση της λοιπής ψυχικής δραστηριότητας. Προσπαθούμε να διδαχθούμε από τέτοια παραδείγματα, ώστε να στηρίξουμε τις μεταψυχολογικές μας υποθέσεις σε παρόμοια πρότυπα. Συμπεραίνουμε, επομένως, από τη συμπεριφορά αυτή ότι ακόμη και ένα ισχυρά επενδυμένο σύστημα είναι σε θέση να προσλάβει καινούργια εισρέουσα ενέργεια, να τη μεταβάλει σε μιαν αδρανή επένδυση, δηλαδή να τη «δεσμεύσει» ψυχικά. Όσο μεγαλύτερη είναι η αδρανής επένδυση του συστήματος, τόσο μεγαλύτερη πρέπει να είναι και η δεσμευτική του δύναμη' αντίστροφα, λοιπόν, όσο χαμηλότερη είναι η επένδυση του συστήματος, τόσο λιγότερο είναι ικανό για την πρόσληψη της εισρέουσας ενέργειας, άρα τόσο βιαιότερες θα πρέπει να είναι οι συνέπειες μιας παρόμοιας ρήξης στην αλεξιερεθιστική προστασία. Δεν μπορούμε να αντιτείνουμε βάσιμα στην άποψη αυτή ότι η αύξηση των επενδύσεων γύρω από το σημείο ρήξης θα μπορούσε να εξηγηθεί, πολύ απλούστερα, με την

13. *Zur Psychoanalyse der Kriegsneurosen,* Η,ιοαγωγή, Internationale Psychoanalytische Bibliothek, αρ. 1, 1919.

άμεση δράση τσυ πλήθους ίων εισρεουσών διεγέρσεων. Αν ίσχυε αυτό, τότε το ψυχικό όργανο θα γνώριζε απλώς μόνο μιαν αύξηση των ενεργειακών του επενδύσεων, ενώ ο παραλυτικός χαρακτήρας του πόνου και η αποδυνάμωση όλων των άλλων συστημάτων θα παρέμεναν χωρίς εξήγηση. Ακόμη και οι σφοδρότατες εκτονώσεις του πόνου δεν δημιουργούν πρόβλημα στην εξήγησή μας, επειδή συμβαίνουν από μόνες τους με ανακλαστικό τρόπο, δηλαδή προκύπτουν χωρίς τη διαμεσολάβηση του ψυχικού οργάνου. Η ασάφεια όλων των συζητήσεών μας σχετικά με αυτό που αποκαλούμε μεταψυχολογία οφείλεται, ασφαλώς, στο γεγονός ότι δεν γνωρίζουμε τίποτα για τη φύση της διαδικασίας διέγερσης που δρα επί των στοιχείων της ψυχικής ζωής και ότι δεν αισθανόμαστε πως δικαιούμαστε να κάνουμε κάποια υπόθεση σχετικά. Έτσι, δουλεύουμε πάντα με έναν μεγάλο άγνωστο χ, τον οποίο αναγκαζόμαστε να μεταφέρουμε σε κάθε νέα διατύπωση. Εύλογα θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι αυτή η διαδικασία διέγερσης συντελείται με ενέργειες που ποικίλλουν ποσοτικά, ενώ θα ήταν πιθανόν να έχει περισσότερα από ένα ποιοτικά χαρακτηριστικά (για παράδειγμα, ως προς την ευρύτητα). Πρέπει να υπολογίσουμε ως έναν νέο παράγοντα τον ισχυρισμό του Μπρόυερ ότι η πλήρωση με ενέργεια γίνεται με δύο διαφορετικές μορφές, πράγμα που μας επιτρέπει να διακρίνουμε μια ελεύθερη ροή που ωθεί σε εκτόνωση, και μιαν αδρανή επένδυση του ψυχικού συστήματος (ή των στοιχείων του). Ίσως έχουμε περιθώριο να υποθέσουμε ότι η «δέσμευση» της εισρέουσας στο ψυχικό σύστημα ενέργειας συνίσταται στη μετατροπή της από την ελεύθερη ροή σε μιαν αδρανή κατάσταση.

Πιστεύω ότι πρέπει να αποτολμήσουμε την προσπάθεια να συλλάβου με την κοινή τραυματική νεύρωση ως συνέπεια μιας εκτεταμένης ρήξης στην αλεξιερεθιστική προστασία. Έτσι, θα

αποκαθιστούσαμε τη θέση της παλιάς, αφελούς θεωρίας του κλονισμού, που είναι φαινομενικά αντίθετη οε μια υστερότερη και ψυχολογικά απαιτητικότερη, η οποία αναζητά την αιτιολογική εξήγηση όχι στη βίαιη μηχανική επενέργεια αλλά στον τρόμο και στην απειλή της ζωής. Όλες αυτές οι αντιθέσεις δεν είναι, ωστόσο, ασυμβίβαστες, ενώ η ψυχαναλυτική αντίληψη της τραυματικής νεύρωσης δεν ταυτίζεται με τη χονδροειδέστερη μορφή της θεωρίας του κλονισμού. Η τελευταία ισχυρίζεται ότι η ουσία του κλονισμού έγκειται στην άμεση βλάβη της μοριακής δομής ή ακόμη και της ιστολογικής δομής του νευρικού συστήματος, ενώ εμείς προσπαθούμε να καταλάβουμε την επίδρασή του επί του ψυχικού οργάνου μέσω της ρήξης στην αλεξιερεθιστική προστασία και των συνακόλουθων προβλημάτων. Ο τρόμος έχει τη σημασία του και για εμάς. Προϋποθέτει την έλλειψη ετοιμότητας για άγχος, η οποία συμπεριλαμβάνει την έλλειψη υπερεπένδυσης των συστημάτων που αρχικά προσλαμβάνουν τον πόνο. Ως συνέπεια αυτής της χαμηλής επένδυσης τα συστήματα δεν μπορούν να δεσμεύσουν τις εισρέουσες ποσότητες των διεγέρσεων, ενώ οι συνέπειες από τη ρήξη στην αλεξιερεθιστική προστασία προκύπτουν ευκολότερα. Διαπιστώνουμε, επομένως, ότι την έσχατη γραμμή προστασίας κατά των ερεθισμάτων εκπροσωπεί η ετοιμότητα για άγχος και η υπερεπένδυση των προσληπτικών συστημάτων. Σε μια μεγάλη σειρά τραυμάτων ο αποφασιστικός παράγοντας για την έκβασή τους ενδέχεται να είναι η διαφορά μεταξύ των ανέτοιμων και των μέσω υπερεπένδυσης προετοιμασμένων συστημάτων ωστόσο, πέρα από ένα ορισμένο σημείο ισχύος του τραύματος ο εν λόγω παράγοντας δεν πρέπει να παίζει πλέον κάποιον ρόλο. Αν τα όνειρα των τραυματικά νευρωτικών επαναφέρουν τόσο συχνά τους ασθενείς στην κατάσταση του ατυχήματος, αυτό σημαίνει ότι, κατ' αυτόν τον τρόπο, δεν εξυπηρετούν την εκ-

πλήρωση της επιθυμίας, η παραισθητική υλοποίηση της οποίας έχει καταστεί, υπό το κράτος της αρχής της ευχαρίστησης, η λειτουργία τους. Όμως, πρέπει να παραδεχτούμε ότι έτσι συμβάλλουν στην επιτέλεση ενός άλλου καθήκοντος, που πρέπει να εκπληρωθεί πριν η αρχή της ευχαρίστησης εγκαινιάσει την κυριαρχία της. Αυτά τα όνειρα επιδιώκουν αναδρομικά τον έλεγχο των ερεθισμάτων μέσω της έκλυσης άγχους, η παραμέληση της οποίας υπήρξε αιτία της τραυματικής νεύρωσης. Μας προσφέρουν, λοιπόν, την εικόνα μιας λειτουργίας του ψυχικού συστήματος η οποία, χωρίς να αντίκειται στην αρχή της ευχαρίστησης, είναι ανεξάρτητη από αυτήν, ενώ φαίνεται να είναι περισσότερο πρωτογενής από όσο η πρόθεση για αποκόμιση ευχαρίστησης και αποφυγή δυσαρέσκειας.

Εδώ θα έπρεπε, λοιπόν, να ομολογήσουμε για πρώτη φορά ότι υπάρχει μια εξαίρεση στον κανόνα ότι το όνειρο είναι η εκπλήρωση μιας επιθυμίας. Τα όνειρα άγχους δεν είναι μια τέτοια εξαίρεση, όπως το έχω επαναλάβει και το έχω καταδείξει διεξοδικά, όπως, επίσης, και τα «όνειρα τιμωρίας», επειδή βάζουν στη θέση της απαγορευμένης εκπλήρωσης της επιθυμίας την τιμωρία που της αρμόζει, άρα εκπληρώνουν την επιθυμία της ένοχης συνείδησης που αντιτίθεται στην απόρριψη της ενόρμησης. Όμως τα όνειρα των τραυματικά νευρωτικών στα οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως δεν μπορεί να θεωρηθούν πλέον ως εκπλήρωση επιθυμιών, όπως και τα όνειρα που παρεμβάλλονται κατά τη διάρκεια της ψυχανάλυσης, τα οποία ανακαλούν στη μνήμη τα ψυχικά τραύματα της παιδικής ηλικίας. Υπακούουν μάλλον στον ψυχαναγκασμό της επανάληψης, ο οποίος άλλωστε κατά τη διάρκεια της ψυχανάλυσης ευνοείται από την υποστηριζόμενη μέσω υποβολής επιθυμία να επανεμφανιστεί ό,τι έχει λησμονηθεί και απωθηθεί. Έτσι, φαίνεται ότι η λειτουργία

του ονείρου να εξουδετερώνει, ικανοποιώντας την επιθυμία των ενοχλητικών παρορμήσεων, όποιες τάσεις θα μπορούσαν να δια-κόψουν τον ύπνο θεν είναι η πρωταρχική του λειτουργία, αλλά ότι μπόρεσε να ασκήσει αυτήν τη λειτουργία αφότου η συνολική ψυχική ζωή είχε αποδεχτεί την κυριαρχία της αρχής της ευχαρίστησης. Αν υπάρχει ένα «πέρα από την αρχή της ευχαρίστησης», τότε είναι λογικό να υποθέσουμε ότι και η τάση των ονείρων να ικανοποιούν επιθυμίες έχει μια προϊστορία. Αυτό δεν αντίκειται στην υστερότερη λειτουργία τους. Εφόσον, όμως, κάποτε υπήρξε ρήξη σ' αυτήν την τάση, εγείρεται τώρα το ερώτημα: είναι δυνατόν αυτά τα όνειρα, τα οποία υπακούουν στον ψυχαναγκασμό της επανάληψης, για να εξυπηρετήσουν την ψυχική δέσμευση των τραυματικών εντυπώσεων, να υπάρξουν εκτός ψυχανάλυσης; Η απάντηση είναι κατηγορηματικά καταφατική.

Σε κάποιο άλλο σημείο έχω υποστηρίξει για τις «νευρώσεις πολέμου» (στον βαθμό που ο χαρακτηρισμός αυτός σημαίνει κάτι περισσότερο από την πρόκληση της πάθησης) ότι θα ήταν δυνατόν να είναι κάλλιστα τραυματικές νευρώσεις, που ευνοούνται από μια σύγκρουση εντός του Εγώ.[14] Η αναφερόμενη στη σελίδα 30 περίπτωση, κατά την οποία ένας ταυτόχρονος βαρύς τραυματισμός θα μπορούσε να μειώσει την πιθανότητα δημιουργίας νεύρωσης, δεν είναι πλέον ακατανόητη, όταν σκεφτεί κανείς δύο από τις περιπτώσεις που έχει υπογραμμίσει η ψυχαναλυτική έρευνα. Πρώτον, ότι ο μηχανικός κλονισμός πρέπει να αναγνωριστεί ως μία από τις πηγές της σεξουαλικής διέγερσης (πρβλ. τις παρατηρήσεις σχετικά με την επίδραση της κούνιας και του σιδηροδρομικού ταξιδιού στο *Τρεις Μελέτες για τη σεξουαλική θε-*

14. Γ Ιρβλ. το μέρος VII, «Ψυχολογία των ονειρικών διεργασιών» [Psychologie der Traumvorgänge] στην *Ερμηνεία των ονείρων*.

ωρία) και, δεύτερον, ότι οι επώδυνες και πυρετώδεις ασθένειες ασκούν, όσο διαρκούν, ισχυρή επίδραση στην κατανομή της λίμπιντο. Έτσι, η μηχανική βία του τραύματος θα απελευθερώσει το ποσό εκείνο της τραυματικής διέγερσης που, λόγω της ελλιπούς προετοιμασίας του άγχους, θα επενεργήσει τραυματικά, όμως ο ταυτόχρονος σωματικός τραυματισμός, μέσω της απαίτησης για ναρκισσιστική υπερεπένδυση του πάσχοντος οργάνου, θα δεσμεύσει το πλεόνασμα της διέγερσης. (Βλ. *Εισαγωγή στον ναρκισσισμό, Μικρές μελέτες για τη θεωρία των νευρώσεων*, 1918). Είναι επίσης γνωστό, αλλά δεν έχει αξιοποιηθεί τόσο στη θεωρία της λίμπιντο, ότι βαριές διαταραχές στην κατανομή της λίμπιντο όπως η μελαγχολία διακόπτονται για κάποιο διάστημα εξαιτίας μιας οργανικής πάθησης που μεσολαβεί, ενώ η κατάσταση μιας προϊούσας πρόωρης άνοιας ενδέχεται υπό παρόμοιες συνθήκες να υποχωρήσει προσωρινά.

5.

Η έλλειψη αλεξιερεθιστικής προστασίας έναντι των έσωθεν διεγέρσεων που χαρακτηρίζει το προορισμένο για την πρόσληψη ερεθισμάτων στρώμα του φλοιού πρέπει να έχει ως συνέπεια αυτές οι μεταβιβάσεις διεγέρσεων να αποκτούν μεγάλη οικονομική σημασία και να δίνουν συχνά αφορμή για οικονομικές διαταραχές παρόμοιες με τις τραυματικές νευρώσεις. Οι πλουσιότερες πηγές ανάλογων διεγέρσεων είναι οι αποκαλούμενες ενορμήσεις του οργανισμού, οι εκπρόσωποι όλων εκείνων των δυνάμεων που προέρχονται από το εσωτερικό του σώματος και μεταβιβάζονται επί του ψυχικού οργάνου με λίγα λόγια, το σημαντικότερο και σκοτεινότερο στοιχείο της ψυχολογικής έρευνας.

Ισως δεν θεωρούμε υπερβολικά τολμηρή την άποψη ότι οι ωθήσεις που προέρχονται από τις ενορμήοεις δεν εμπεριέχουν εκείνον τον τύπο νευρικής διαδικασίας που είναι δεσμευμένη, αλλά εκείνον που κινείται ελεύθερα και πιέζει προς εκτόνωση. Ό,τι καλύτερο ξέρουμε για τις διαδικασίες αυτές προέρχεται από τη μελέτη της εργασίας του ονείρου. Εκεί βρήκαμε ότι οι διαδικασίες στα ασυνείδητα συστήματα είναι ριζικά διαφορετικές από αυτές στα (προ)συνειδητά, ότι στο ασυνείδητο οι διαδικασίες μπορούν εύκολα να μεταβιβαστούν, να μετατεθούν, να συμπυκνωθούν πλήρως, πράγμα που θα απέδιδε μόνο εσφαλμένα αποτελέσματα αν εφαρμοζόταν στο προσυνειδητό υλικό, και γι' αυτόν τον λόγο οι γνωστές παραδοξότητες του έκδηλου ονείρου προκύπτουν αφότου τα προσυνειδητό υπολείμματα της ημέρας υποστούν μια διεργασία σύμφωνα με τους νόμους του ασυνειδήτου. Ονόμασα το είδος της διαδικασίας αυτής στο ασυνείδητο «πρωτογενή» ψυχική διαδικασία, σε αντίθεση με τη δευτερογενή διαδικασία που ισχύει στη φυσιολογική εν εγρηγόρσει ζωή μας. Επειδή οι ενορμητικές ωθήσεις επενεργούν όλες στα ασυνείδητα συστήματα, δεν θα πρωτοτυπούσαμε αν υποστηρίζαμε ότι ακολουθούν την πρωτογενή διαδικασία, ενώ δεν είναι δύσκολο, από την άλλη, να ταυτίσουμε την πρωτογενή ψυχική διαδικασία με την ελεύθερα κινούμενη επένδυση και τη δευτερογενή διαδικασία με τις μεταβολές στη, σύμφωνα με τον Μπρόυερ, δεσμευμένη ή τονική επένδυση.[15] Τότε, καθήκον των ανώτερων στρωμάτων του ψυχικού οργάνου θα ήταν να δεσμεύσει τη διέγερση των ενορμήσεων που φτάνει στην πρωτογενή διαδικασία. Η αποτυχία αυτής της δέσμευσης θα συνεπαγόταν την πρόκλη-

1 5. Δεν αμφιβάλλω ότι έχουν εκφραστεί επανειλημμένως παρόμοιες υποθέσεις για τη φύση των ενορμήσεων.

οη μιας διαταραχής ανάλογης με την τραυματική νεύρωση * μόνο μετά την επιτυχή δέσμευση μπορεί να επιβληθεί απρόσκοπτα η αρχή της ευχαρίστησης (και η τροποποίησή της σε αρχή της πραγματικότητας). Μέχρι τότε, όμως, έχει προτεραιότητα το άλλο καθήκον του ψυχικού οργάνου, δηλαδή ο έλεγχος ή η δέσμευση της διέγερσης, όχι βέβαια σε αντίθεση με την αρχή της ευχαρίστησης αλλά ανεξάρτητα από αυτήν και εν μέρει χωρίς αυτή ναλαμβάνεται υπόψη.

Οι εκφάνσεις του ψυχαναγκασμού της επανάληψης, που έχουμε περιγράψει στις πρόωρες δραστηριότητες της παιδικής ψυχικής ζωής, καθώς και στα βιώματα της ψυχαναλυτικής θεραπείας, εμφανίζουν σε υψηλό βαθμό τον ενορμητικό χαρακτήρα και, όπου βρίσκονται σε αντίθεση με την αρχή της ευχαρίστησης, έναν δαιμονικό χαρακτήρα. Στο παιδικό παιχνίδι νομίζουμε ότι καταλαβαίνουμε πως το παιδί επαναλαμβάνει επίσης το δυσάρεστο βίωμα, επειδή μέσω της δραστηριότητάς του μπορεί να ελέγχει την ισχυρή εντύπωση πληρέστερα από όσο μπορούσε στο απλώς παθητικό βίωμα. Κάθε καινούργια επανάληψη μοιάζει να βελτιώνει αυτόν τον επιδιωκόμενο έλεγχο, ενώ τα παιδιά δεν θεωρούν ποτέ αρκετή την επανάληψη, επίσης, των ευχάριστων βιωμάτων και επιμένουν αμείλικτα στην ταυτότητα της προκαλούμενης εντύπωσης. Αυτό το χαρακτηριστικό γνώρισμα πρόκειται να εξαφανιστεί αργότερα. Ένα αστείο που ακούγεται για δεύτερη φορά σχεδόν αχρηστεύεται ■ μια θεατρική παράσταση δεν θα δώσει ποτέ την ίδια εντύπωση που άφησε την πρώτη φορά' και, βέβαια, είναι δύσκολο να πείσουμε έναν ενήλικα που διασκέδασε διαβάζοντας ένα βιβλίο να το ξαναδιαβάσει αμέσως. Η καινοτομία είναι πάντα προαπαιτούμενο της απόλαυσης. Όμως τα παιδιά δεν κουράζονται να ζητούν από τους ενήλικες ένα παιχνίδι που τους έδειξαν ή έπαιξαν μαζί τους, μέχρι οι τελευταίοι να στα-

ματήσουν εξαντλιμένοι. Και αν ένα παιδί ακούσει μια ιστορία που του άρεσε, θέλει να ακούει ξανά και ξανά την ίδια ιστορία παρά να ακούει μια καινούργια ιστορία, ενώ επιμένει αμείλικτα στην ταυτότητα της επανάληψης και διορθώνει κάθε αλλαγή για την οποία ευθύνεται ο αφηγητής, παρότι έγινε πιθανόν για να τραβήξει εκ νέου το ενδιαφέρον. Τίποτε από αυτά δεν αντίκειται στην αρχή της ευχαρίστησης. Η επανάληψη, η εκ νέου εμπειρία του ίδιου, είναι, σίγουρα, από μόνες τους μια πηγή ευχαρίστησης. Για τονψυχαναλυόμενο, αντίθετα, είναι ξεκάθαρο ότι ο ψυχαναγκασμός για επανάληψη των γεγονότων της παιδικής του ζωής κατά τη μεταβίβαση αγνοεί, προφανώς, με *κάθε* τρόπο την αρχή της ευχαρίστησης. Εν προκειμένω ο ασθενής συμπεριφέρεται εντελώς παιδιάστικα και μας δείχνει ότι τα απωθημένα μνημονικά ίχνη των πρώιμων βιωμάτων του δεν είναι διαθέσιμα μέσα του σε δεσμευμένη κατάσταση, και, σίγουρα, αδυνατούν έως έναν βαθμό να περάσουν στη δευτερογενή διαδικασία. Χάρη σ' αυτήν την αδέσμευτη κατάσταση, επιπλέον, υπάρχει η ευχέρεια να σχηματιστούν, μέσω σύνδεσης με τα υπολείμματα της ημέρας, εκείνες οι φαντασιώσεις επιθυμίας που εμφανίζονται στο όνειρο. Αυτόν τον ψυχαναγκασμό για επανάληψη τον συναντάμε τόσο συχνά ως εμπόδιο στη θεραπεία, όταν στο τέλος της ανάλυσης θέλουμε να επιβάλουμε την απόλυτη αποδέσμευση από τον γιατρό, ενώ μπορούμε να υποθέσουμε ότι και το ακαθόριστο άγχος που νιώθουν εκείνοι που δεν είναι εξοικειωμένοι με την ψυχανάλυση, δηλαδή ότι διστάζουν να ξυπνήσουν κάτι που κατά τη γνώμη τους θα ήταν καλύτερα να το αφήσουν να κοιμάται, εκφράζει κατά βάση τον φόβο ότι θα προβάλει αυτός ο δαιμονικός ψυχαναγκασμός.

Με ποιον τρόπο όμως σχετίζεται ο ενορμητικός χαρακτήρας με τον ψυχαναγκασμό της επανάληψης; Εδώ μάς έρχεται αναπόφευκτα στο μυαλό η ιδέα ότι βρισκόμαστε στα ίχνη ενός γενι-

κού, ακόμη μη αναγνωρισμένου -ή τουλάχιστον όχι επαρκώς υ-πογραμμισμένου-, χαρακτηριστικού των ενορμήσεων και ίσως κάθε οργανικής ζωής εν γένει. *Μια ενόρμηση θα ήταν τότε, λοιπόν, μια εγγενής στην έμβια οργανική ύλη ορμή για αναπαραγωγή μιας προγενέστερης κατάστασης*, την οποία η εν Λόγω έμβια ύλη υπό την επίδραση εξωτερικών ταραχοποιών δυνάμεων αναγκάστηκε να εγκαταλείψει, ένα είδος οργανικής ελαστικότητας ή, αν προτιμάτε, η έκφραση της αδράνειας εντός της οργανικής ύλης.[16]

Αυτή η αντίληψη για τις ενορμήσεις ηχεί λίγο παράξενα, επειδή έχουμε συνηθίσει να τις βλέπουμε ως έναν πιεστικό παράγοντα για αλλαγή και εξέλιξη, και τώρα πρέπει να δούμε σ' αυτές το ακριβώς αντίθετο, δηλαδή την έκφραση της συντηρητικής φύσης του ζώντος. Εξάλλου, εύκολα φέρνουμε στο μυαλό μας παραδείγματα από το ζωικό βασίλειο που φαίνεται να επιβεβαιώνουν ότι οι ενορμήσεις είναι ιστορικά καθορισμένες. "Οταν ορισμένα είδη ψαριών, για παράδειγμα, ξεκινούν ένα κουραστικό ταξίδι κατά την περίοδο της ωοτοκίας τους, για να αποθέσουν τα αυγά τους σε συγκεκριμένα μέρη της θάλασσας, μακριά από τις συνηθισμένες φωλιές τους, σύμφωνα με τη γνώμη κάποιων βιολόγων αναζητούν απλώς τις προγενέστερες κατοικίες του είδους τους, τις οποίες είχαν εγκαταλείψει για άλλες στο πέρασμα του χρόνου. Το ίδιο πρέπει να ισχύει για τα ταξίδια των αποδημητικών πτηνών, γρήγορα όμως απαλλασσόμαστε από την υποχρέωση για έρευνα περαιτέρω παραδειγμάτων αν σκεφτούμε ότι τα καλύτερα τεκμήρια για τον οργανικό ψυχαναγκασμό επανάληψης τα βρίσκουμε στα φαινόμενα της κληρονομικότητας και στα

16.1 Ιρβλ., εξάλλου, την κατοπινή διόρθωση αυτής της ακραίας αντίληψης των ενορμήσεων αυτοσυντήρησης.

δεδομένα της εμβρυολογίας. Βλέπουμε ότι το σπέρμα του ζώου είναι υποχρεωμένο να επαναλάβει —έστω και σε μια φευγαλέα σύντμηση- τις δομές όλων των μορφών από τις οποίες κατάγεται το ζώο, αντί να σπεύσει από τον συντομότερο δρόμο στην οριστική διαμόρφωσή του. Μια τέτοια συμπεριφορά μπορεί μόνο σε ελάχιστο βαθμό να εξηγηθεί μηχανικά, ενώ η ιστορική εξήγηση δεν μπορεί να αγνοηθεί. Κατά παρόμοιο τρόπο, η ικανότητα αναπαραγωγής με σκοπό την αναδημιουργία ενός εντελώς όμοιου οργάνου στη θέση του χαμένου εκτείνεται σε όλο το ζωικό βασίλειο.

Θα μας αντιτείνουν εύλογα ότι εκτός των συντηρητικών ενορμήσεων που ωθούν σε επανάληψη υπάρχουν και άλλες που ωθούν στον σχηματισμό νέων μορφών και στην πρόοδο, και αυτό είναι κάτι που, αναμφίβολα, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε' θα πρέπει να συμπεριληφθεί και αργότερα στον προβληματισμό μας.[17] Αλλά προηγουμένως μας ελκύει η ιδέα να ακολουθήσουμε έως τις ακραίες συνέπειές της την άποψη ότι όλες οι ενορμήσεις θέλουν να αποκαταστήσουν την προγενέστερη κατάσταση. Αυτό που προκύπτει μπορεί να δίνει την εντύπωση κάποιου «βαθυστόχαστου» ή μυστικιστικού πράγματος, ξέρουμε όμως ότι δεν μας αγγίζει η κατηγορία πως επιδιώξαμε κάτι παρόμοιο. Ψάχνουμε απλώς τα νηφάλια αποτελέσματα της έρευνας ή του στοχασμού που βασίζεται σ' αυτά, στα οποία δεν θα επιθυμούσαμε να δούμε καμιάν άλλη αρετή από αυτήν της βεβαιότητας.

Αν, επομένως, όλες οι οργανικές ενορμήσεις έχουν αποκτηθεί συντηρητικά, ιστορικά, και προσανατολίζονται στην παλιν-

17. *[Προσθήκη 1923]* Εξάλλου, είναι οι μόνες στις οποίες μπορούμε να αναγνωρίσουμε μια εσωτερική τάση προς την πρόοδο και την υψηλότερη ανάπτυξη.

δρόμηση, στην αναπαραγωγή μιας προγενέστερης κατάστασης, πρέιιει όλα τα αποτελέσματα της οργανικής ανάπτυξης να τα αποδώσουμε σε εξωτερικές, οχληρές και αποπροσανατολιστικές επιδράσεις. Έτσι, η στοιχειώδης έμβια ύπαρξη δεν θα ήθελε εξαρχής να μεταβληθεί, θα επαναλάμβανε διαρκούς υπό αμετάβλητες συνθήκες την ίδια πορεία ζωής. Αλλά, σε τελευταία ανάλυση, θα έπρεπε να είναι η ιστορία της εξέλιξης της Γης μας και της σχέσης της με τον Ήλιο αυτή που έχει αφήσει το αποτύπωμά της στην εξέλιξη των οργανισμών. Οι συντηρητικές οργανικές ενορμήσεις έχουν προσλάβει αυτές τις αναγκαίες μεταβολές της πορείας της ζωής και τις έχουν αποθηκεύσει προς επανάληψη, και, έτσι, πρέπει να δίνουν την απατηλή εντύπωση δυνάμεων που επιδιώκουν τη μεταβολή και την πρόοδο, ενώ, στην ουσία, τείνουν απλώς στην επίτευξη ενός παλιού σκοπού με έναν παλιό αλλά και καινούργιο τρόπο. Και αυτό θα μπορούσε να αναφερθεί ως ο τελικός σκοπός κάθε οργανικής τάσης. Θα ερχόταν σε αντίφαση με τη συντηρητική φύση των ενορμήσεων, αν ο σκοπός της ζωής ήταν μια κατάσταση που μέχρι τότε δεν είχε επιτευχθεί ποτέ. Πρέπει να είναι, τουναντίον, μια παλιά, μια αρχική κατάσταση, από την οποία κάποτε το έμβιο έχει ξεκινήσει και στην οποία προσπαθεί να επιστρέφει από όλους τους σκολιούς δρόμους της εξέλιξης. Αν πρέπει να θεωρήσουμε ως μία χωρίς εξαιρέσεις εμπειρία το γεγονός ότι κάθε έμβιο πεθαίνει από εσωτερικές αιτίες, τείνει από εσωτερικές αιτίες να επιστρέφει στην ανόργανη κατάσταση, τότε μπορούμε να πούμε: *σκοπός κάθε ζωής είναι ο θάνατος,* και, αντίστροφα: *το άβιο υπήρξε πριν από το έμβιο.*

Κάποτε οι ιδιότητες του εμβίου αφυπνίστηκαν εντός της άβιας ύλης υπό την επίδραση μιας ακόμη εντελώς αδιανόητης δύναμης. Ίσως αυτό να ήταν μια διαδικασία παρόμοιου τύπου με εκείνη που αργότερα επέτρεφε να δημιουργηθεί η συνείδηση σε ένα

ορισμένο στρώμα της έμβιας ύλης. Η ένταση που γεννήθηκε κάποτε εντός της προηγουμένως άβιας ύλης έτεινε αργότερα να ισορροπήσει: ήταν η πρώτη ενόρμηση, και έπρεπε να επιστρέφει στην άβια κατάσταση. Τότε ήταν ακόμη εύκολο για την έμβια ουσία να πεθάνει, είχε πιθανόν μπροστά της μόνο μια σύντομη πορεία ζωής, η κατεύθυνση της οποίας καθοριζόταν από τη χημική δομή της νεαρής ύπαρξης. Για μεγάλο χρονικό διάστημα ενδέχεται, λοιπόν, η έμβια ουσία να δημιουργείτο εκ νέου και να πέθαινε εύκολα, ωσότου οι καθοριστικές εξωτερικές επιδράσεις άλλαξαν τόσο, ώστε εξανάγκασαν την επιβιώνουσα ύλη να αποκλίνει ακόμη περισσότερο από την αρχική πορεία της ζωής και να επιτυγχάνει με ακόμη περισσότερους ελιγμούς τον στόχο του θανάτου. Έτσι, τούτοι οι ελιγμοί προς τον θάνατο, που τηρούνται πιστά από τις συντηρητικές ενορμήσεις, θα μας προσέφεραν σήμερα την εικόνα των φαινομένων της ζωής. Αν κάποιος στηριχτεί στην αποκλειστικά συντηρητική φύση των ενορμήσεων, δεν μπορεί να καταλήξει σε διαφορετικές υποθέσεις σχετικά με την καταγωγή και τον σκοπό της ζωής.

Εξίσου παράδοξα με αυτά τα συμπεράσματα μοιάζουν όσα προκύπτουν για τη μεγάλη ομάδα των ενορμήσεων την οποία διακρίνουμε πίσω από τα ζωτικά φαινόμενα των οργανισμών. Η άποψη για τις ενορμήσεις της αυτοσυντήρησης που αποδίδουμε σε κάθε έμβια ύπαρξη βρίσκεται σε παράδοξη αντίθεση με την προϋπόθεση ότι η συνολική ζωή των ενορμήσεων τείνει στην πρόκληση του θανάτου. Υπ' αυτήν την οπτική η θεωρητική σημασία των ενορμήσεων της αυτοσυντήρησης, της αυτοεπιβεβαίωσης, της ισχύος συρρικνώνεται' υπάρχουν κάποιες ενορμήσεις που προορίζονται να εξασφαλίσουν στον οργανισμό τη δική του πορεία προς τον θάνατο και να επιτρέψουν μόνο τις εγγενείς πιθανότητες για επιστροφή στην ανόργανη ύλη, αλλά η αινιγματι-

κή, καθότι αταίριαστη σε οποιοδήποτε πλαίσιο, τάση του οργανισμού να διατηρήσει την ύπαρξή του απέναντι σε κάθε αντιξοότητα δεν ισχύει πλέον. Ι Ιαραμένει το γεγονός ότι ο οργανισμός θέλει να πεθάνει μόνο με τον δικό του τρόπο' και αυτοί, επίσης, οι θεματοφύλακες της ζωής υπήρξαν αρχικά σωματοφύλακες του θανάτου. Έτσι προκύπτει το παράδοξο ότι ο έμβιος οργανισμός ανατίθεται με τον δυναμικότερο τρόπο στις επιδράσεις (κινδύνους) που θα μπορούσαν να τον βοηθήσουν να πετύχει (σε κλειστό κύκλωμα, θα λέγαμε) τον σκοπό της ζωής, όμως η συμπεριφορά αυτή χαρακτηρίζει μια καθαρά ενορμητική, σε αντίθεση με μια διανοητική, επιδίωξη.[18]

Ας σκεφτούμε όμως αν είναι, όντως, έτσι! Οι σεξουαλικές ενορμήσεις, για τις οποίες η θεωρία των ενορμήσεων έχει αξιώσει μια ξεχωριστή θέση, προβάλλουν υπό μίαν άλλη οπτική γωνία. Δεν υπόκεινται όλοι οι οργανισμοί στον εξωτερικό καταναγκασμό που τους ωθεί σε περαιτέρω εξέλιξη. Πολλοί έχουν καταφέρει να διατηρηθούν μέχρι τώρα στο κατώτερο επίπεδο: όχι όλοι, αλλά πολλοί τέτοιοι έμβιοι οργανισμοί ζουν ακόμη σήμερα, και πρέπει να είναι όμοιοι με τα προστάδια των ανώτερων ζώων και φυτών. Και δεν ακολουθούν όλοι οι στοιχειώδεις οργανισμοί που συνθέτουν το περίπλοκο σώμα μιας ανώτερης έμβιας ύπαρξης ολόκληρη την αναπτυξιακή πορεία μέχρι τον φυσικό θάνατο. Κάποιοι μεταξύ αυτών, τα γεννητικά κύτταρα, διατηρούν πιθανόν την αρχική δομή της έμβιας ύλης και, φορτωμένοι με όλες τις κληρονομημένες και επίκτητες ιδιότητες, αποχωρίζονται μετά από ορισμένο χρονικό διάστημα από τον συνο-

18. *[Προσθήκη 1925]* Από τα συμψραζόμενα θα έπρεπε να καταλάβει κανείς ότι εδώ ο όρος «ενορμπσεις του Εγώ» χρησιμοποιείται ως προσωρινός όρος και προέρχεται από μια προγενέστερη ψυχαναλυτική ορολογία.

λικό οργανισμό. Ίσως είναι ακριβώς αυτές οι δυο ιδιότητες που τους επιτρέπουν μιαν αυτόνομη ύπαρξη. Ωθημένοι από ευνοϊκές περιστάσεις, αρχίζουν να αναπτύσσονται, πράγμα που σημαίνει ότι επαναλαμβάνουν το παιχνίδι στο οποίο οφείλουν τη δημιουργία τους, και, τελικά, ένα κομμάτι της ουσίας τους συνεχίζει πάλι την εξέλιξη μέχρι τέλους, ενώ ένα άλλο κομμάτι επιστρέφει και πάλι ως νέο σπερματικό υπόλειμμα στην αρχή της εξέλιξης. Έτσι λειτουργούν αυτά τα γεννητικά κύτταρα απέναντι στον θάνατο της έμβιας ουσίας και ξέρουν να επιτυγχάνουν γι' αυτήν εκείνο που πρέπει να μας φαίνεται ως δυνητική αθανασία, παρότι ίσως σημαίνει μόνο μια επιμήκυνση του δρόμου προς τον θάνατο. Πρέπει να θεωρήσουμε ως ιδιαίτερης σημασίας το γεγονός ότι αυτή η λειτουργία των γεννητικών κυττάρων ενισχύεται ή απλώς καθίσταται πιθανή μέσω της σύμφυσης με ένα άλλο κύτταρο, όμοιο με αυτά, αλλά παράταύτα διαφορετικό.

Οι ενορμήσεις που επιτηρούν τις τύχες αυτών των στοιχειωδών οργανισμών οι οποίοι επιζούντης ατομικής ύπαρξης, εκείνες που φροντίζουν για την ασφαλή διαμονή αυτών των τελευταίων, ενόσω είναι ανυπεράσπιστοι απέναντι στα ερεθίσματα του εξωτερικού κόσμου, εκείνες που προκαλούντη συνάντησή τους με τα άλλα γεννητικά κύτταρα κ.ο.κ. είναι αυτές που συγκροτούν την ομάδα των σεξουαλικών ενορμήσεων. Είναι συντηρητικές υπό την ίδια έννοια που είναι οι άλλες, εφόσον οδηγούν την έμβια ουσία στην πρότερη κατάσταση, αλλά είναι τέτοιες σε εντονότερο βαθμό, επειδή αποδεικνύονται ιδιαίτερα ανθεκτικές έναντι των εξωτερικαΐν επιδράσεων, αλλά και υπό μία ευρύτερη έννοια, επειδή διατηρούν την ίδια τη ζωή για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Είναι οι πραγματικές ενορμήσεις της ζωής· και επειδή εναντιώνονται στην πρόθεση των άλλων ενορμήσεων, η οποία βάσει της λειτουργίας τους οδηγεί στον θάνατο, φαίνεται ότι υ-

πάρχει μια αντίθεση μεταξύ αυτών και των άλλων, την οποία η θεωρία των νευρώσεων έχει χαρακτηρίσει πολύ σημαντική. Είναι, θα λέγαμε, ένας κυμαινόμενος ρυθμός στη ζωή των οργανισμών* η μια ομάδα ενορμήσεων προχωρεί προς τα εμπρός ώστε να πετύχει το γρηγορότερο τον τελικό σκοπό της ζωής* η άλλη, σε μια ορισμένη θέση αυτού του δρόμου, σπεύδει προς τα πίσω ώστε να τον ξανακάνει από ένα συγκεκριμένο σημείο και μετά, και, έτσι, να επιμηκύνει τη διάρκεια της πορείας. Αλλά έστω και αν η σεξουαλικότητα και η διάκριση των φύλων δεν υπήρχαν στην αρχή της ζωής, παραμένει πιθανό ότι οι αργότερα χαρακτηρισμένες ως σεξουαλικές ενορμήσεις λειτουργούσαν εξαρχής και ότι ανέλαβαν ήδη από τότε την εναντίωσή τους στο παιχνίδι των «ενορμήσεων του Εγώ».

Ας σταθούμε τώρα προς στιγμήν για να αναρωτηθούμε αν όλες αυτές οι εικοτολογίες στερούνται βάσεως. Αληθεύει μήπως ότι, *εκτός από τις σεξουαλικές ενορμήσεις*, δεν υπάρχουν άλλες εκτός από εκείνες που θέλουν να αναπαραγάγουν την πρότερη κατάσταση, ούτε και άλλες που θέλουν να φτάσουν σε κάποια κατάσταση η οποία δεν έχει επιτευχθεί ακόμη; Δεν γνωρίζω κάποιο ασφαλές παράδειγμα από τον οργανικό κόσμο που θα μπορούσε να αντιφάσκει με τα χαρακτηριστικά που έχω προτείνει. Σίγουρα, δεν έχει διαπιστωθεί μια γενική ενόρμηση προς υψηλότερη ανάπτυξη στο ζωικό ή το φυτικό βασίλειο, παρότι μια παρόμοια κατεύθυνση ανάπτυξης είναι, όντως, αναμφίβολη. Αλλά, αφενός, είναι συχνά απλώς ζήτημα προσωπικής εκτίμησης, όταν δεχόμαστε ένα στάδιο ανάπτυξης ως ανώτερο από ένα άλλο, και, αφετέρου, η επιστήμη μάς δείχνει ότι η υψηλότερη ανάπτυξη ως προς μίαν άποψη αντισταθμίζεται ή εξουδετερώνεται από υποστροφή ως προς μίαν άλλη. Επιπλέον, υπάρχουν πολλές έμβιες μορφές από τα πρώιμα στάδια ανάπτυξης των

οποίων μπορούμε να συναγάγουμε ότι η ανάπτυξή τους έχει πάρει έναν οπισθοδρομικό χαρακτήρα. Τόοο η υψηλή ανάπτυξη όσο και η υποστροφή θα μπορούσαν να είναι συνέπειες της προσαρμογής στις πιέσεις του εξωτερικού περιβάλλοντος, ενώ και στις δύο περιπτώσεις ο ρόλος των ενορμήσεων θα μπορούσε να περιοριστεί στη συγκράτηση της επιβαλλόμενης τροποποίησης υπό τη μορφή μιας εσωτερικής πηγής ευχαρίστησης.[19]

Πολλοί από εμάς, επίσης, δεν θα εγκαταλείψουν εύκολα την άποψη ότι και στον άνθρωπο υπάρχει μια ενόρμηση που τον έχει οδηγήσει στα τωρινά ύψη της πνευματικής του απόδοσης και της ηθικής του μετουσίωσης, και από την οποία μπορεί να περιμένει κανείς ότι θα φροντίσει να τον εξελίξει σε υπεράνθρωπο. Ωστόσο, δεν πιστεύω στην ύπαρξη μιας τέτοιας εσωτερικής ενόρμησης και δεν βλέπω τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσαμε να συντηρήσουμε μια τέτοια συμπαθητική ψευδαίσθηση. Η παρούσα ανάπτυξη των ανθρώπινων όντων μού φαίνεται ότι δεν απαιτεί κάποια διαφορετική εξήγηση από αυτήν των ζώων. Αυτό που μια μειονότητα ανθρώπων εμφανίζει ως ακατάβλητη παρόρμηση προς ακόμη περισσότερη τελειότητα μπορεί εύκολα να κατανοηθεί ως αποτέλεσμα ενορμητικής καταπίεσης, πάνω στην οποία οικοδομείται ό,τι πολυτιμότερο υπάρχει στον ανθρώπινο πολιτισμό. Η καταπιεσμένη ενόρμηση δεν παύει ποτέ να πασχίζει για πληρέστερη ικανοποίηση, η οποία ενδέχεται να βασίζεται

19. Ο Φερέντσι κατέληξε από άλλο δρόμο στην πιθανότητα ύπαρξης της ίδιας θεώρησης («Entwicldungsstufen des Wirklichkeitssinnes», *Incernationale Zeitschrift für Psychoanalyse,* I, 1913): «Αν ακολουθήσουμε με συνέπεια αυτήν τη γραμμή σκέψης, πρέπει να εξοικειωθούμε με την ιδέα μιας κυρίαρχης τάσης αδράνειας, αντίστοιχα παλινδρόμησης, ενώ η τάση για περαιτέρω ανάπτυξη, προσαρμογή κ.ά. ενεργοποιείται μόνο από εξωτερικά ερεθίσματα» (σ. 137).

στην επανάληψη μιας πρωτογενούς εμπειρίας ικανοποίησης' κανείς υποκατάστατος, κανείς αντιδραστικός σχηματισμός, καμιά μετουσίωση δεν αρκούν για να άρουν την επίμονη ένταση της καταπιεσμένης ενόρμησης, ενώ από τη διαφορά μεταξύ της επιτευχθείσας και της απαιτούμενης ευχαρίστησης ικανοποίησης προκύπτει ο αποφασιστικός παράγοντας που δεν επιτρέπει σε κάποιον να παραμείνει στην κατάσταση που προέκυψε αλλά, σύμφωνα με τα λόγια του ποιητή, «ωθεί ασυγκράτητα πάντα εμπρός».[20] (Ο Μεφιστοφελής στον *Φάουστ*, Ι, Σπουδαστήριο). Ο δρόμος προς τα πίσω, προς την πλήρη ικανοποίηση, αναβάλλεται κατά κανόνα από εμπόδια που διατηρούν οι αντιστάσεις, και, έτσι, δεν απομένει πλέον παρά να προχωρήσει κανείς προς την άλλη, την ελεύθερη ακόμη, κατεύθυνση της εξέλιξης, χωρίς την προοπτική, εξάλλου, να μπορέσει να ολοκληρώσει τη διαδικασία και να πετύχει τον στόχο. Οι διαδικασίες κατά τη διαμόρφωση μιας νευρωτικής φοβίας, που δεν είναι τίποτε άλλο από μια προσπάθεια φυγής ενώπιον της ενορμητικής ικανοποίησης, μας παρέχουν το πρότυπο για τη δημιουργία αυτής της υποτιθέμενης «ενόρμησης τελείωσης», που όμως είναι αδύνατον να την αποδώσουμε σε όλους τους ανθρώπους. Οι σχετικές δυναμικές προϋποθέσεις υπάρχουν, όντως, σε όλους, όμως οι οικονομικές συνθήκες φαίνεται ότι ευνοούν το φαινόμενο μόνο σε σπάνιες περιπτώσεις.

20. Φρήντριχ Σιλλερ, *Die Braut von Messina* [Η νύφη της Μεσσήνης].

6.

Τα προσώρας αποτελέσματα παρουσιάζουν μια οξεία αντίθεση μεταξύ των «ενορμήσεων του Εγώ» και των σεξουαλικών ενορμήσεων, και θέλουν τις πρώτες να ωθούν προς τον θάνατο, ενώ τις δεύτερες προς τη διατήρηση της ζωής. Όμως, αυτά τα αποτελέσματα δεν πρέπει να ικανοποιούν, από πολλές απόψεις, ούτε κι εμάς τους ίδιους. Επιπλέον, μόνο στις πρώτες μπορούμε να αναγνωρίσουμε έναν συντηρητικό ή, καλύτερα, παλινδρομικό χαρακτήρα, αντίστοιχο με τον ψυχαναγκασμό της επανάληψης. Επειδή, σύμφωνα με τη υπόθεσή μας, οι ενορμήσεις του Εγώ προέρχοντα[1] από το ζωντάνεμα της άβιας ύλης και θέλουν να δημιουργήσουν πάλι την άβια κατάσταση. Τουναντίον, είναι εξόφθαλμο ότι οι σεξουαλικές ενορμήσεις αναπαράγουν πρωτόγονες καταστάσεις της έμβιας ύπαρξης, αλλά ο πόση θυσία στόχος τους είναι η σύμφυση δύο, με συγκεκριμένο τρόπο διαφοροποιημένων, γεννητικών κυττάρων. Όταν η ένωση αυτή δεν επιτυγχάνεται, το γεννητικό κύτταρο πεθαίνει, όπως όλα τα άλλα στοιχεία του πολυκύτταρου οργανισμού. Μόνο υπό την προϋπόθεση αυτήν μπορεί η σεξουαλική λειτουργία να επιμηκύνει τη ζωή και να της προσδώσει την επίφαση της αθανασίας. Όμως, ποιο σημαντικό γεγονός στην πορεία ανάπτυξης της έμβιας ουσίας επαναλαμβάνεται μέσω της σεξουαλικής αναπαραγωγής ή του προδρόμου της, δηλαδή της σύζευξης δύο ατόμων μεταξύ των πρωτίστων; Δεν το ξέρουμε αυτό, και συνεπώς θα μας ανακούφιζε αν αποδεικνυόταν ότι το όλο οικοδόμημα της σκέψης μας ήταν εσφαλμένο. Τότε η αντίθεση μεταξύ ενορμήσεων του Εγώ (-θανάτου) και σεξουαλικών ενορμήσεων (-της ζωής) δεν θα ίσχυε, ενώ ο ψυχαναγκασμός της επανάληψης δεν θα είχε τη σημασία που του έχει αποδοθεί.

Ας επιστρέφουμε, τώρα, σε μιαν από τις υποθέσεις που έχουμε κάνει, με την ελπίδα ότι θα μπορέσουμε να την απορρίμουμε διαρρήδην. Έχουμε συναγάγει ευρύτερα συμπεράσματα από την προϋπόθεση ότι κάθε έμβιο προορίζεται να πεθάνει λόγω εσωτερικών αιτίων. Το υποθέσαμε τόσο επιπόλαια, επειδή δεν μας φαίνεται ότι είναι ακριβώς υπόθεση. Έχουμε συνηθίσει νατό πιστεύουμε, και οι ποιητές μας μας ενθαρρύνουν σ' αυτό. Ίσως εγκολπωθήκαμε την άποψη αυτή επειδή μας δίνει κάποια παρηγοριά. Αν πρέπει κανείς να πεθάνει από μόνος του και να χάσει προηγουμένως από θάνατο τους αγαπημένους του, θα προτιμούσε να υποκύψει σε έναν αδήριτο νόμο της φύσης, στην υπέρτατη Ανάγκη,* παρά σε ένα ατύχημα που θα μπορούσε ίσως και να το αποφύγει. Αλλά ίσως αυτή η πίστη σε μια εσωτερική νομοτέλεια του θανάτου να είναι απλώς μια ακόμη από τις ψευδαισθήσεις που έχουμε φτιάξει «για να σηκώσουμε το βάρος της επίγειας ύπαρξής μας». Δεν είναι, σίγουρα, μια αρχέγονη πίστη, οι πρωτόγονοι λαοί δεν πιστεύουν στον «φυσικό θάνατο»' κάθε θάνατος που συμβαίνει ανάμεσά τους αποδίδεται στην ενέργεια κάποιου εχθρού ή κάποιου κακού πνεύματος. Ως εκ τούτου, ας μην αμελήσουμε να στραφούμε στη βιολογική επιστήμη για να ελέγξουμε αυτήν την πίστη.

Όταν το κάνουμε αυτό, ενδέχεται να εκπλαγούμε από το πόσο λίγο συμφωνούν οι βιολόγοι σχετικά με το ζήτημα του φυσικού θανάτου, βλέποντας την έννοια του θανάτου να γλιστρά, πράγματι, μέσα από τα χέρια τους. Το γεγονός ότι η διάρκεια ζωής έχει έναν συγκεκριμένο μέσο όρο, τουλάχιστον στα ανώτερα ζώα, επιβεβαιώνει το γεγονός του θανάτου από φυσικά αίτια, αλλά η περίπτωση κάποιων μεγάλων ζώων και κάποιων γιγαντιαίων δέν-

* Ελληνικά στο πρωτότυπο. (Σ.τ.Μ.)

τρων που φτάνουν σε μεγάλη και όχι προσώρας υπολογίσιμη ηλικία αίρει και πάλι την εντύπωση αυτή. Σύμφωνα με την εκπληκτική σύλληψη του Β. Φλις, όλα τα φαινόμενα της ζωής -και ο θάνατος, βέβαια-των οργανισμών συνδέονται με τη συμπλήρωση ορισμένων περιόδων που εκφράζουν την εξάρτηση δύο ειδών έμβιας ουσίας, μιας ανδρικής και μιας γυναικείας, από το ηλιακό έτος. Αλλά και μόνο αν παρατηρήσουμε πόσο εύκολα και σε ποιον βαθμό μπορούν να μεταβάλουν οι επιδράσεις εξωτερικών δυνάμεων τη χρονική εμφάνιση των φαινομένων της ζωής -και ιδίως αυτών του φυτικού βασιλείου-, να τα επισπεύσουν ή να τα επιβραδύνουν, αρνούμαστε την αυστηρότητα των νόμων του Φλις και υποψιαζόμαστε, τουλάχιστον, ότι οι νόμοι που πρότεινε δεν έχουν γενικό κύρος.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει για εμάς ο τρόπος που πραγματεύθηκε στις εργασίες του το ζήτημα της διάρκειας της ζωής και του θανάτου των οργανισμών ο Α. Βάισμαν.[21] Εισήγαγε τη διάκριση της έμβιας όλης σε δύο μέρη, στο θνητό και στο αθάνατο. Το θνητό είναι το *σώμα*,* το μόνο που υπόκειται στον φυσικό θάνατο, όμως τα γεννητικά κύτταρα είναι εν δυνάμει αθάνατα, στον βαθμό που μπορούν υπό συγκεκριμένες ευνοϊκές συνθήκες να εξελιχθούν σε ένα νέο άτομο, ή, για να το διατυπώσουμε αλλιώς, να περιβληθούν με ένα καινούργιο σώμα.[22]

Ό,τι μας εντυπωσιάζει εδώ είναι η απροσδόκητη αναλογία που υπάρχει με τη δική μας άποψη, η οποία έχει αναπτυχθεί με έναν τόσο διαφορετικό τρόπο. Ο Βάισμαν, που παρατηρεί την

21. *Über die Dauer des Lebens*, 1882 *Über Leben und Tod*, 1892 *Das Keimplasma*, 1892.

* Soma στο πρωτότυπο. Εδώ με πλάγια στοιχεία, για να γίνεται αντιληπτή η διάκριση. (Σ.τ.Μ.)

22. *Über Leben und Tod*, 2η έκδοση, 1892, σ. 20.

έμβια ουοία μορφολογικά, διακρίνει σ' αυτήν ένα συστατικό στοιχείο της που προορίζεται να πεθάνει -το *σώμα,* εκτός από το σεξουαλικό και το κληρονομικό υλικό- και ένα αθάνατο, το γεννητικό πλάσμα, που χρησιμεύει στη διατήρηση του είδους και στην αναπαραγωγή. Εμείς δεν ασχοληθήκαμε με την έμβια ύλη αλλά με τις δυνάμεις που ενεργοποιούνται μέσα της, και καταλήξαμε να διακρίνουμε δυο είδη ενορμήσεων, εκείνες που θέλουν να οδηγήσουν τη ζωή στον θάνατο και τις άλλες, τις σεξουαλικές ενορμήσεις, οι οποίες επιδιώκουν και πετυχαίνουν πάντα την ανανέωση της ζωής. Κάτι που φαντάζει σαν δυναμικό επιστέγασμα στη μορφολογική θεωρία του Βάισμαν.

Η επίφαση όμως μιας ουσιαστικής σύγκλισης με τις απόψεις του Βάισμαν διαλύεται μόλις προσεγγίσουμε τη γνώμη του για το πρόβλημα του θανάτου. Διότι ο Βάισμαν υποστηρίζει ότι ο διαχωρισμός σε θνητό *σώμα* και σε αθάνατο γεννητικό πλάσμα συμβαίνει μόνο στους πολυκύτταρους οργανισμούς, ενώ στα μονοκύτταρα ζώα το άτομο και το κύτταρο αναπαραγωγής είναι ακόμη ένα και το αυτό.[23] Θεωρεί, λοιπόν, ότι τα μονοκύτταρα είναι εν δυνάμει αθάνατα και ότι ο θάνατος εμφανίζεται μόνο στα μετάζωα, στα πολυκύτταρα. Εξάλλου, αυτός ο θάνατος των ανώτερων έμβιων όντων είναι φυσικός, είναι θάνατος από εσωτερικές αιτίες, αλλά δεν έγκειται σε κάποια αρχέγονη ιδιότητα της έμβιας ουσίας,[24] δεν μπορεί να θεωρηθεί ως μία απόλυτη, ριζωμένη στην ουσία της ζωής, αναγκαιότητα.[25] Ο θάνατος είναι μάλλον μια ρύθμιση σκοπιμότητας, ένα φαινόμενο προσαρμογής στις εξωτερικές συνθήκες της ζωής, επειδή από τον διαχωρισμό

23. *Dauer des Lebens*, ο. 38.
24. *Leben und Tod*, 2η έκδοση, σ. 67.
25. *Dauer des Lebens*, ο. 33.

των σωματικών κυττάρων σε *σώμα* και γεννητικό πλάσμα θα αποδεικνυόταν ότι η απέραντη διάρκεια της ζωής του ατόμου είναι μια άσκοπη πολυτέλεια. Καθώς αυτή η διαφοροποίηση εισάγεται στα πολυκύτταρα, ο θάνατος γίνεται εφικτός και σκόπιμος. Έκτοτε το *σώμα* των ανώτερων έμβιων όντων πεθαίνει από εσωτερικές αιτίες σε καθορισμένα διαστήματα, ενώ τα πρωτόζωα παραμένουν αθάνατα. Ωστόσο, η αναπαραγωγή δεν εισάγεται ταυτόχρονα με τον θάνατο, είναι μάλλον μια αρχέγονη ιδιότητα της έμβιας ύλης όπως η ανάπτυξη (από την οποία κατάγεται), ενώ η ζωή παρέμεινε εξαρχής συνεχής πάνω στη γη.[26]

Εύκολα διαβλέπουμε ότι η παραδοχή του φυσικού θανάτου για τους ανώτερους οργανισμούς δεν προσφέρει πολλά στην υπόθεσή μας. Αν ο θάνατος είναι ένα όψιμο απόκτηματης έμβιας ύπαρξης, τότε δεν τίθεται θέμα ύπαρξης ενορμήσεωντου θανάτου από την αρχή της ζωής πάνω στη γη. Τα πολυκύτταρα ενδέχεται να πεθαίνουν από εσωτερικές αιτίες, από ελλείψεις στη διαφοροποίησή τους ή από ατέλειες στον μεταβολισμό τους, αλλά για το πρόβλημα που μας απασχολεί αυτό δεν έχει καμιά σημασία. Επίσης, μια τέτοια εξήγηση και αντίληψη του θανάτου είναι, αναμφίβολα, πιο κοντά στην κοινή σκέψη των ανθρώπων από όσο η ανοίκεια ιδέα περί «ενορμήσεων του θανάτου».

Η σχετική με τις απόψεις του Βάισμαν συζήτηση δεν έχει, κατά τη γνώμη μου, αποδώσει τίποτα το σημαντικό από καμία άποψη.[27] Μερικοί συγγραφείς έχουν επιστρέφει στην άποψη του Γκαίτε (1883), που βλέπει τον θάνατο ως άμεση συνέπεια της αναπαραγωγής. Ο Χάρτμαν χαρακτηρίζει τον θάνατο όχι ως την εμ-

26. *Über Leben und Tod*, συμπέρασμα.

27. Πρβλ Max Hartmann, *Tod und Fortpflanzung*, 1906 * Alex Lipschiitz, *Warum wir sterben*, Kosmobücher, 1914' Franz Doflein, *Das Problem des Todes und der Unsterblichkeit bei den Pflanzen und Tieren*, 1919.

ψάνιση ενός *πτώματος*, ενός νεκρού μέρους της έμβιας ουσίας, αλλά τον ορίζει ως την «περαίωση της ατομικής ανάπτυξης». Υπ' αυτήν την έννοια ακόμη και τα πρωτόζωα είναι θνητά' σ' αυτά ο θάνατος συμπίπτει πάντα με την αναπαραγωγή, αλλά και συσκοτίζεται σε κάποιον βαθμό από αυτήν, εφόσον όλη η ουσία των γονεϊκών ζώων μπορεί να μεταβιβαστεί άμεσα στους νεαρούς απογόνους (*ό.π.*, ο. 29).

Σύντομα το ενδιαφέρον της έρευνας στράφηκε στην πειραματική απόδειξη της υποτιθέμενης αθανασίας της έμβιας ύλης στους μονοκύτταρους οργανισμούς. Ένας αμερικανός βιολόγος, ο Γούντραφ, πειραματίστηκε με ένα βλεφαριδοφόρο εγχυματόζωο, το «πρωτόζωο-παντόφλα», το οποίο αναπαράγεται διαιρούμενο σε δύο άτομα' το παρακολούθησε μέχρι τη 3029η γενιά, όπου και το πείραμα διακόπηκε, ενώ κάθε φορά απομόνωνε καθένα από τα μέρη και το έριχνε πάλι σε φρέσκο νερό. Ο ύστερος απόγονος του πρώτου πρωτόζωου-παντόφλα ήταν τόσο ζωντανός όσο ο πρόγονός του, χωρίς κανένα σημάδι γήρατος ή εκφυλισμού. Έτσι, στον βαθμό που οι αριθμοί αυτοί μπορούν να αποδείξουν κάτι, η αθανασία των πρωτίστων αποδείχτηκε πειραματικά.[28]

Άλλοι ερευνητές έφτασαν σε διαφορετικά αποτελέσματα: ο Μωπά, ο Κάλκινς κ.ά. βρήκαν, αντίθετα με τον Γούντραφ, ότι μετά από έναν ορισμένο αριθμό διαιρέσεων ακόμη και τα εγχυματόζωα αδυνατίζουν, χάνουν μέγεθος, απορρίπτουν ένα μέρος του οργανισμού τους και, τελικά, πεθαίνουν, αν δεν δεχτούν αναζωογονητικές επιδράσεις. Αν ισχύουν αυτά, τα πρωτόζωα πρέπει να πεθαίνουν όπως τα ανώτερα ζώα ύστερα από μια φάση γή-

28. Σχετικά με αυτό και ό,τι ακολουθεί, πρβλ. ΙάρβοΗίκζ, ό.π., ο. 26 και 52 κ.ε.

ρανσης, διαψεύδοντας, έτσι, τους ισχυρισμούς του Βάισμαν ότι ο θάνατος είναι ένα ύστερο απόκτημα των έμβιων οργανισμών.

Από το πλαίσιο αυτών των ερευνών προκύπτουν δύο δεδομένα, που φαίνεται να μας προσφέρουν ένα σταθερό έρεισμα: αν τα πρωτόζωα τη στιγμή που δεν δείχνουν κανένα σημείο γήρανσης μπορούν να συγχωνευτούν, να «ζευγαρώσουν» μεταξύ τους -για να χωρίσουν πάλι μετά από κάποιο χρονικό διάστημα-, δεν θα θιγούν από το πέρασμα του χρόνου, θα έχουν «ξανανιώσει». Το εν λόγω ζευγάρωμα είναι ο πρόδρομος της σεξουαλικής αναπαραγωγής των ανώτερων όντων δεν σχετίζεται ακόμη με τον πολλαπλασιασμό, ενώ περιορίζεται στην ανάμιξη των ουσιών των δύο ατόμων (η αμφίμιξη του Βάισμαν). Ωστόσο, η αναζωογονητική επίδραση του ζευγαρώματος μπορεί να αντικατασταθεί από ορισμένα ερεθιστικά μέσα, από αλλαγές στη σύνθεση των υγρών που παρέχουν την τροφή τους, από την αύξηση της θερμοκρασίας ή από το ταρακούνημά τους. Θυμίζει το περίφημο πείραμα του Γ. Λεμπ, ο οποίος, επιδρώντας με ορισμένα χημικά μέσα, ανάγκασε τα αυγά του αχινού να υποστούν διεργασίες διαίρεσης που κανονικά συμβαίνουν μόνο μετά τη γονιμοποίηση.

Δεύτερον: τα εγχυματόζωα οδηγούνται πιθανόν από τις ίδιες τις ζωτικές τους διαδικασίες σε έναν φυσικό θάνατο. Κι αυτό, με δεδομένο ότι η αντίφαση μεταξύ των πορισμάτων του Γούντραφ και αυτών των άλλων ερευνητών έγκειται στο ότι ο Γούντραφ τοποθέτησε κάθε νέα γενιά σε ανανεωμένο θρεπτικό υγρό. Όπου παρέλειψε να το κάνει, διαπίστωσε τις ίδιες ηλικιακές μεταβολές με τους άλλους ερευνητές. Συμπέρανε ότι τα πρωτόζωα είχαν φθαρεί από τα προϊόντα του μεταβολισμού που απέβαλλαν στο περιβάλλον υγρό, οπότε μπόρεσε να αποδείξει πειστικά ότι μόνο τα προϊόντα μεταβολισμού του *ίδιου* οργανισμού μπορούν με την επίδρασή τους να προκαλέσουν τον θάνατο της γενιάς. Κι

αυτό, εφόσον τα πρωτόζωα αναπτύσσονταν σε ένα διάλυμα κορεσμένο με τα απόβλητα προϊόντα ενός είδους που έχει μακρά συγγένεια μαζί τους, ενώ, χωρίς άλλο, καταστρέφονταν όταν συνωστίζονταν μέσα στο ίδιο τους το θρεπτικό υγρό. Το εγχυματόζωο, λοιπόν, αφημένο στον εαυτό του, πεθαίνει από φυσικό θάνατο, επειδή δεν απομάκρυνε εντελώς τα προϊόντα του μεταβολισμού του' όμως, τελικά, ίσως πεθαίνουν από την ίδια ανικανότητα και όλα τα ανώτερα ζώα.

Εν προκειμένω, εύλογα γεννιέται το ερώτημα αν έχει κάποιο νόημα να προσπαθούμε να λύσουμε το πρόβλημα του φυσικού θανάτου στηριγμένοι σε μια μελέτη για τα πρωτόζωα. Η πρωτόγονη οργάνωση αυτών των πλασμάτων μπορεί να μας εμποδίζει να δούμε σημαντικές καταστάσεις, που, παρότι υπάρχουν σ' αυτά, γίνονται ορατές μόνο στα ανώτερα ζώα, όπου καταφέρνουν να βρουν μορφολογική έκφραση. Αν αφήσουμε τη μορφολογική σκοπιά, για να υιοθετήσουμε τη δυναμική, τότε μπορεί να αδιαφορήσουμε για το αν ο φυσικός θάνατος είναι δυνατόν να αποδειχθεί ή όχι στα πρωτόζωα. Αυτό που αναγνωρίζουμε αργότερα σ' αυτά ως αθάνατη ουσία δεν μπορεί ακόμη να διαχωριστεί με κανέναν τρόπο από τη θνητή. Οι ενορμητικές δυνάμεις που θέλουν να οδηγήσουν τη ζωή στον θάνατο ενδέχεται να δρουν' εξαρχής στα πρωτόζωα, ωστόσο το αποτέλεσμά τους μπορεί να καλύπτεται από τις δυνάμεις διατήρησης της ζωής σε τέτοιον βαθμό ώστε η άμεση τεκμηρίωσή τους να δυσχεραίνεται. Αλλωστε, έχουμε δει ότι οι παρατηρήσεις των βιολόγων μάς επιτρέπουν να αποδεχτούμε και στα πρώτιστα την ύπαρξη ανάλογων εσωτερικών διαδικασιών που οδηγούν στον θάνατο. Αλλά έστω και αν αποδειχθεί ότι τα πρώτιστα είναι αθάνατα υπό την έννοια του Βάισμαν, ο ισχυρισμός του ότι ο θάνατος είναι ένα ύστερο απόκτημα ισχύει μόνο για τις εξωτερικές εκφάνσεις του θανάτου

και δεν αποκλείει την ύπαρξη διαδικασιών που οδηγούν προς τα εκεί. Έτσι, η προσδοκία μας, σύμφωνα με την οποία η Βιολογία θα διαψεύσει αναφανδόν την αναγνώριση της ενόρμησης του θανάτου, δεν έχει εκπληρωθεί. Η πιθανότητά της μπορεί να μας απασχολήσει παρακάτω, αν συντρέχουν επί πλέον λόγοι. Όμως, παραμένει και διατηρεί την αξία της η προφανής ομοιότητα της διάκρισης που έκανε ο Βάισμαν σε *σώμα* και γεννητικό πλάσμα με τη δική μας διάκριση σε ενορμήσεις θανάτου και ενορμήσεις ζωής.

Ας κάνουμε για λίγο σημειωτόν σ' αυτήν την εξαιρετικά δυϊστική αντίληψη της ζωής των ενορμήσεων. Σύμφωνα με τη θεωρία του Ε. Χέρινγκ για τις διεργασίες στην έμβια ύλη, μέσα σ' αυτή δρουν σταθερά δύο ειδών διαδικασίες προς δύο αντίθετες κατευθύνσεις· οι μεν δομούν-αφομοιώνουν, οι δε αποδομούν-διαχωρίζουν. Πρέπει μήπως να τολμήσουμε να αναγνωρίσουμε στις δύο αυτές κατευθύνσεις των διαδικασιών της ζωής τις δύο ενορμητικές ωθήσεις μας, αυτές των ενορμήσεων της ζωής και αυτές των ενορμήσεων του θανάτου; Υπάρχει όμως και κάτι άλλο, που δεν μπορούμε να αγνοήσουμε: χωρίς να το θέλουμε μπήκαμε στα χωράφια του φιλοσόφου Σοπενχάουερ, για τον οποίο ο θάνατος είναι το «πραγματικό αποτέλεσμα» και, στον βαθμό αυτόν, ο «σκοπός της ζωής»,[29] ενώ η σεξουαλική ενόρμηση είναι η ενσάρκωση της βούλησης για ζωή.

Ας αποτολμήσουμε ένα βήμα παραπέρα. Πιστεύεται γενικά ότι η ένωση πολυάριθμων κυττάρων σε έναν ζωτικό δεσμό, η πολυκυτταρικότητα των οργανισμών, υπήρξε ένα μέσο να επεκταθεί η διάρκεια της ζωής τους. Ένα κύτταρο βοηθά να διατηρη-

29. *Über die anscheinende Absichtlichkeit im Schicksale der Einzelnen*, Großherzog Wilhelm Ernst-Ausgabe, τόμ. VI, σ. 268.

θεί η ζωή του άλλου, ενώ η κοινότητα των κυττάρων μπορεί επιζήσει, ηαρότι κάποια κύτταρα πρέπει να πεθάνουν. Έχουμε ήδη μάθει ότι και το ζευγάρωμα, η προσοφινή σύμφυση δύο μονοκυττάρων, συμβάλλει στη διατήρηση και στην αναζωογόνηση αμφοτέρων. Έτσι, θα μπορούσε να προσπαθήσει κανείς να μεταφέρει την αποκτηθείσα με την ψυχανάλυση θεωρία της λίμπιντο στη σχέση των κυττάρων μεταξύ τους και να φανταστεί ότι οι ενορμήσεις της ζωής ή οι ενορμήσεις του θανάτου που δρουν σε κάθε κύτταρο αντιμετωπίζουν ως αντικείμενα τα άλλα κύτταρα, ότι εξουδετερώνουν εν μέρει τις ενορμήσεις του θανάτου των κυττάρων αυτών (δηλαδή τις διαδικασίες που έχουν οι ίδιες προκαλέσει), και, έτσι, τα διατηρούν στη ζωή, ενώ τα άλλα κύτταρα κάνουν το ίδιο γι' αυτά, και μάλιστα ότι άλλα αυτοθυσιάζονται επιτελώντας τούτη τη λιβιδινική λειτουργία. Από τη σκοπιά αυτή, τα ίδια τα γεννητικά κύτταρα συμπεριφέρονται απολύτως «ναρκισσιστικά», όπως έχουμε συνηθίσει να λέμε στη θεωρία των νευρώσεων, όταν ένα ολόκληρο άτομο κρατά τη λίμπιντο για τον εαυτό του και δεν την ξοδεύει καθόλου στην επένδυση αντικειμένων. Τα γεννητικά κύτταρα χρειάζονται τη λίμπιντό τους, τη δραστηριότητα των ενορμήσεων της ζωής, ως απόθεμα για την κατοπινή σημαντικότατη δομούσα δραστηριότητάτους. Ακόμη και τα κύτταρα των κακοήθων νεοπλασιών, που καταστρέφουν τον οργανισμό, θα μπορούσε ίσως να εξηγηθούν ναρκισσιστικά υπό την ίδια έννοια. Η παθολογία έχει την ευχέρεια να θεωρήσει τα σπέρματά τους ως εγγενή και να αποδώσει σ' αυτά εμβρυϊκές ιδιότητες. Έτσι, η λίμπιντο των σεξουαλικών μας ενορμήσεων θα συνέπιπτε με τον Έρωτα των φιλοσόφων και των ποιητών, που συνέχει καθετί έμβιο.

Στο σημείο αυτό δράττουμε την ευκαιρία να επισκοπήσουμε την αργή εξέλιξη της θεωρίας της λίμπιντο που έχουμε διατυ-

πώσει. Η ανάλυση ίων νευρώσεων μεταβίβασης έστρεψε αναγκαστικά την προσοχή μας στην αντίθεση μεταξύ «σεξουαλικών» ενορμήσεων, που προσανατολίζονται προς το αντικείμενο, και των άλλων ενορμήσεων, που τις γνωρίζουμε μόνο ανεπαρκώς και προσωρινά τις έχουμε χαρακτηρίσει ως «ενορμήσεις του Εγώ». Μεταξύ αυτών πρέπει να αποδώσουμε πρωτεύουσα θέση στις ενορμήσεις που χρησιμεύουν στην αυτοσυντήρηση του ατόμου. Δεν μπορέσαμε να πούμε ποιες άλλες διακρίσεις θα ήταν δυνατόν να γίνουν μεταξύ τους. Για τη θεμελίωση μιας ορθής ψυχολογικής επιστήμης καμιά γνώση δεν θα μπορούσε να είναι τόσο σημαντική όσο μια κατά προσέγγιση αντίληψη των κοινών χαρακτηριστικών και των πιθανών διακριτικών γνωρισμάτων των ενορμήσεων. Ωστόσο, σε καμιάν άλλη περιοχή της ψυχολογίας δεν προχωρούμε τόσο πολύ στα τυφλά. Ο καθένας πρότεινε, κατά το δοκούν, τόσο πολλές ενορμήσεις ή «βασικές» ενορμήσεις, ενώ τις χειριζόταν με τον ίδιο τρόπο που οι αρχαίοι έλληνες φυσικοί φιλόσοφοι χειρίζονταν τα τέσσερα βασικά στοιχεία: νερό, φωτιά, χώμα, αέρας. Η ψυχανάλυση, που δεν θα μπορούσε να αποφύγει τη διατύπωση κάποιας υπόθεσης για τις ενορμήσεις, βασίζεται αρχικά στον διαχωρισμό που κάνει η κοινή αντίληψη, η οποία εκφράζεται παραδειγματικά με τη φράση «αγάπη και πείνα». Τουλάχιστον, δεν αυθαιρετεί σε κάτι. Έτσι προχώρησε για αρκετό διάστημα η ανάλυση των ψυχονευρώσεων. Η έννοια της «σεξουαλικότητας», και ταυτόχρονα της σεξουαλικής ενόρμησης, έπρεπε, όντως, να διευρυνθεί ώστε να καλύψει πολλά πράγματα που δεν θα μπορούσαν να ενταχθούν στη λειτουργία της αναπαραγωγής, κάτι που προκάλεσε αρκετή ταραχή μεταξύ των αυστηρών, καθωσπρέπει ή απλώς υποκριτικών κύκλων.

Το επόμενο βήμα έγινε καθώς η ψυχανάλυση μπόρεσε να έρθει πλησιέστερα στο ψυχολογικό Εγώ, το οποίο αρχικά ήταν γνω-

οτό μόνο ως απωθητικός, λογοκριτικός θεσμός, ικανός για προστατευτικές κατασκευές και αντιδραστικούς σχηματισμούς. Κάποια πνεύματα με κριτική ικανότητα και ευρείς ορίζοντες έχουν, όντως, εδώ και καιρό, εκφράσει ιην ένστασή τους για τον περιορισμό της έννοιας της λίμπιντο στην ενέργεια των σεξουαλικών ενορμήσεων που στρέφονται μόνο προς το αντικείμενο. Όμως, δεν φρόντισαν να εξηγήσουν πώς έφτασαν σε τούτη την καλύτερη γνώση, ενώ δεν κατάλαβαν τι χρήσιμο θα μπορούσε να προκύψει από αυτή για την ψυχανάλυση. Προχωρώντας προσεκτικότερα, λοιπόν, η ψυχανάλυση παρατήρησε ότι η λίμπιντο αποσύρεται κανονικά από το αντικείμενο και κατευθύνεται προς το Εγώ (ενδοβολή), και μελετώντας την ανάπτυξη της λίμπιντο του παιδιού κατά τις πρώιμες φάσεις κατέληξε στην ιδέα ότι το Εγώ είναι η πραγματική και αρχική δεξαμενή της λίμπιντο, που μόνο από εκεί αυτή επεκτείνεται προς το αντικείμενο. Το Εγώ εμφανίστηκε μεταξύ των σεξουαλικών αντικειμένων και αμέσως κατέκτησε την πλέον εξέχουσα θέση μεταξύ τους. Έτσι, η λίμπιντο που επιχωρίαζε στο Εγώ χαρακτηρίστηκε «ναρκισσιστική».[30] Αυτή η ναρκισσιστική λίμπιντο ήταν, φυσικά, και η, υπό ψυχαναλυτική έννοια, έκφραση ισχύος των σεξουαλικών ενορμήσεων, η οποία έπρεπε να ταυτιστεί με τις «ενορμήσεις αυτοσυντήρησης», που η ύπαρξή τους είχε πιστοποιηθεί εξαρχής. Έτσι, η αρχική αντίθεση μεταξύ των ενορμήσεων του Εγώ και των σεξουαλικών ενορμήσεων αποδείχθηκε ανεπαρκής. Ένα μέρος των ενορμήσεων του Εγώ αναγνωρίστηκε ως λιβιδινικό' στο Εγώ δρούσαν -προφανώς, μεταξύ άλλων- και οι σεξουαλικές ενορμήσεις, επομένως εύλογα θα έλεγε κανείς πως η παλιά διατύπω-

30. «Zur Einführung des Narzißmus», *Jahrbuch der Psychoanalyse*, VI, 1914, και *Gesammelte Werke*, τόμ. X.

οη ότι οι ψυχονευρώσεις στηρίζονται σε μία σύγκρουση μεταξύ των ενορμήσεων του Ε,γώ και των σεξουαλικών ενορμήσεων δεν περιέχει σήμερα κάτι απορριπτέο. Η διαφορά μεταξύ των δύο ειδών ενορμήσεων, που αρχικά γινόταν αντιληπτή κατά κάποιον τρόπο ποιοτικά, τώρα καθορίζεται διαφορετικά, δηλαδή *τοπικά*. Ιδιαίτερα, οι νευρώσεις μεταβίβασης, το κατεξοχήν αντικείμενο μελέτης της ψυχανάλυσης, παραμένει το αποτέλεσμα μιας σύγκρουσης μεταξύ του Εγώ και τηςλιβιδινικής επένδυσης του αντικειμένου.

Τώρα επιβάλλεται να τονίσουμε άλλο τόσο τον λιβιδινικό χαρακτήρα των ενορμήσεων αυτοσυντήρησης, από τη στιγμή που τολμήσαμε να κάνουμε ένα βήμα παραπέρα, δηλαδή να αναγνωρίσουμε τη σεξουαλική ενόρμηση ως τον Έρωτα που συνέχει τα πάντα και να θεωρήσουμε ότι η ναρκισσιστική λίμπιντο του Εγώ προέρχετα[1] από τις συμβολές της λίμπιντο που εξασφαλίζουν τη συνοχή των *σωματικών* κυττάρων μεταξύ τους. Τότε όμως αντιμετωπίζουμε το εξής ερώτημα: αν οι ενορμήσεις αυτοσυντήρησης είναι κι αυτές λιβιδινίκης φύσεως, μήπως δεν υπάρχει καμιά άλλη ενόρμηση πλην των λιβιδινικών; Δεν βλέπουμε, τουλάχιστον, άλλες. Οπότε πρέπει να δικαιώσει κανείς εκείνους τους επικριτές που εξαρχής υποψιάστηκαν ότι η ψυχανάλυση τα εξηγεί *όλα* βάσει της σεξουαλικότητας ή εκείνους τους αναθεωρητές όπως ο Γιουνγκ που με συνοπτικές διαδικασίες αντιμετώπισαν τη λίμπιντο ως μία γενική «ενορμητική δύναμη». Έτσι δεν είναι;

Ένα τέτοιο αποτέλεσμα δεν ήταν καθόλου στις προθέσεις μας. Τουναντίον, ξεκινήσαμε από μια σαφή διάκριση μεταξύ ενορμήσεων του Εγώ (=ενορμήσεων του θανάτου) και σεξουαλικών ενορμήσεων (=ενορμήσεων της ζωής). Προετοιμαστήκαμε να εντάξουμε ακόμη και τις θεωρούμενες αις ενορμήσεις αυτοσυντήρησης του Εγώ στις ενορμήσεις του θανάτου, μόνο που ύστερα,

διορθώνοντας ιον εαυτό μας, το πήραμε πίσω. Η αντίληψή μας ήταν εξαρχής *δυϊστική* -σήμερα, μάλιστα, ακόμη περισσότερο-, από τη στιγμή που θεωρούμε ότι η αντίθεση δεν είναι μεταξύ των ενορμήσεων του Εγώ και των σεξουαλικών ενορμήσεων αλλά μεταξύ των ενορμήσεων της ζωής και των ενορμήσεων του θανάτου. Η θεωρία τηςλίμπιντο του Γιουνγκ είναι, τουναντίον, μονιστική, ενώ το γεγονός ότι έχει ονομάσει λίμπιντο τη μοναδική ενορμητική δύναμη που δέχεται δημιούργησε αναπόφευκτα σύγχυση, αλλά δεν πρέπει να μας επηρεάσει περαιτέρω. Υποθέτουμε ότι στο Εγώ δρουν εκτός από τις λιβιδινικές ενορμήσεις αυτοσυντήρησης και άλλες, που θα έπρεπε να καταφέρουμε να τις εντοπίσουμε. Είναι λυπηρό ότι η ανάλυση του Εγώ έχει προχωρήσει τόσο λίγο, ώστε, όντως, δυσκολευόμαστε να αποδείξουμε κάτι τέτοιο. Ενδέχεται, εξάλλου, οι λιβιδινικές ενορμήσεις του Εγώ να συνδέονται με ειδικό τρόπο με τις άλλες, άγνωστες ακόμη για εμάς, ενορμήσεις του Εγώ. Πριν ακόμη αποκτήσουμε μια ξεκάθαρη ιδέα για τον ναρκισσισμό, η ψυχανάλυση είχε κάνει την υπόθεση ότι οι «ενορμήσεις του Εγώ» έχουν προσαρτήσει λιβιδινικές συνιστώσες. Μόνο που αυτό είναι μια αβέβαιη υπόθεση, στην οποία οι αντίπαλοί μας δεν πρόκειται να δώσουν σημασία. Είναι δυσάρεστο ότι προσώρας η ψυχανάλυση δεν έχει αποδείξει παρά μόνο τις λιβιδινικές ενορμήσεις. Αυτό όμως δεν είναι λόγος να συμπεράνουμε ότι δεν υπάρχουν άλλες.

Μέσα στο σκοτάδι που επικρατεί σήμερα στη θεωρία των ενορμήσεων δεν θα ήταν φρόνιμο να απορρίπτουμε όποια ιδέα μάς υπόσχεται ότι μπορεί να μας φωτίσει. Ξεκινήσαμε από τη μεγάλη αντίθεση μεταξύ των ενορμήσεων της ζωής και των ενορμήσεων του θανάτου. Η ίδια η αγάπη για το αντικείμενο μας δείχνει μια δεύτερη παρόμοια πολικότητα, αυτήν της αγάπης (τρυφερότητας) και του μίσους (επιθετικότητας). Μακάρι να μπο-

ρούσαμε να συσχετίσουμε τη μία πολικότητα με την άλλη και να μπορούσαμε να αναγάγουμε τη μία στην άλλη! Ανέκαθεν είχαμε ανιχνεύσει μια σαδιστική συνιστώσα στη σεξουαλική ενόρμηση.[31] Όπως ξέρουμε, μπορεί να γίνει αυτόνομη και, υπό μορφή διαστροφής, να κυριαρχήσει σ' ολόκληρη τη σεξουαλική δραστηριότητα του υποκειμένου. Εμφανίζεται, επίσης, ως δεσπόζουσα μερική ενόρμηση σε μιαν από τις «προγεννητικές οργανώσεις», όπως τις έχω ονομάσει. Πώς μπορεί όμως η σαδιστική ενόρμηση, που έχει ως σκοπό να βλάψει το αντικείμενο, να προέρχεται από τον Έρωτα, τον πρόμαχο της ζωής; Δεν είναι μήπως εύλογο να υποθέσουμε ότι αυτός ο σαδισμός είναι, όντως, μια ενόρμηση θανάτου που μέσω της επίδρασης της ναρκισσιστικής λίμπιντο εκτοπίστηκε από το Εγώ και, ως εκ τούτου, εμφανίζεται μόνο σε σχέση με το αντικείμενο; Έτσι, εξυπηρετεί τη σεξουαλική λειτουργία· στο στοματικό στάδιο οργάνωσης της λίμπιντο η ερωτική κατακυρίευση συμπίπτει ακόμη με την καταστροφή του αντικειμένου, αργότερα η σαδιστική ενόρμηση αποχωρίζεται, και, τελικά, στο στάδιο του γεννητικού πρωτείου αναλαμβάνει, με σκοπό την αναπαραγωγική λειτουργία, να ασκήσει τόση βία στο αντικείμενο όση απαιτεί η εκτέλεση της σεξουαλικής πράξης. Θα μπορούσε να πει κανείς, βέβαια, ότι ο σαδισμός που ωθείται έξω από το Εγώ έχει υποδείξει τον δρόμο στις λιβιδινικές συνιστώσες της σεξουαλικής ενόρμησης, και ότι αργότερα αυτές ωθούνται προς το αντικείμενο. Όπου ο πρωταρχικός σαδισμός δεν έχει μετριαστεί και δεν έχει αναμιχθεί καθόλου, παράγεται η γνωστή αμφιθυμία αγάπης-μίσους της ερωτικής ζωής.

Αν μας επιτρέπεται να υιοθετήσουμε μιαν τέτοια υπόθεση, τό-

31. *Drei Abhandlungen zur Sexualthorie* [Τρεις μελέτες για τη σεξουαλική θεωρία], 1η έκδοση, 1905.

τε ικανοποιείται η απαίτηση να δείξουμε ένα -μετατοπισμένο, βέβαια- παράδειγμα της ενόρμησηςτου θανάτου. Μόνο που αυτός ο τρόπος θεώρησης δεν είναι καθόλου διαφανής και δίνει μιαν άμεση εντύπωση μυστικισμού. Ι Ιροκαλούμε υποψίες ότι επιδιώξαμε πόση θυσία τη διέξοδο που θα μας βγάλει από μια μεγάλη δυσχέρεια. Να θυμίσουμε, όμως, ότι μια τέτοια υπόθεση δεν είναι τίποτα καινούργιο, ότι τη διατυπώσαμε ήδη μια φορά προηγουμένως, όταν δεν βρισκόμασταν σε δυσχερή θέση. Κλινικές παρατηρήσεις εκείνης της εποχής μας έχουν οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι ο μαζοχισμός, μια συνιστώσα ενόρμηση συμπληρωματική του σαδισμου, θα μπορούσε να εννοηθεί ως σαδισμός ανεστραμμένος προς το ίδιο το Εγώ.[32] Όμως, κατ' αρχήν δεν υπάρχει διαφορά μεταξύ μιας στροφής της ενόρμησης από το αντικείμενο προς το Εγώ και της στροφής από το Εγώ προς το αντικείμενο -πράγμα που είναι ένα νέο ζήτημα εδώ. Ο μαζοχισμός, η αναστροφή της ενόρμησης εναντίον του ίδιου του Εγώ, θα μπορούσε εν προκειμένω να είναι επιστροφή σε μια πρωιμότερη φάση της ιστορίας της ενόρμησης, μια παλινδρόμηση. Η παρουσίαση του μαζοχισμού που έκανα προηγουμένως χρειάζεται ίσως μια διόρθωση, επειδή ήταν απόλυτη ως προς ένα σημείο: ο μαζοχισμός θα μπορούσε να είναι και πρωτογενής, πράγμα που τότε το είχα αμφισβητήσει.[33]

Ας επιστρέφουμε όμως στις σεξουαλικές ενορμήσεις αυτοσυντήρησης. Πειράματα στα πρώτιστα μας έχουν ήδη δείξει ότι

32. Βλ. *SexuaJtheorie,* 4η έκδοση, 1920 και «Triebe und Triebschicksale», στο *Gesammelte Werke,* τόμ. V.

33. Σε μια πλούσια σε πληροφορίες και σκέψεις εργασία, αλλά όχι εντελώς καταληπτή για μένα, η Σαμπίνα Σπιλράιν προκατέλαβε ένα ολόκληρο κομμάτι της εικοτολογίας αυτής. Χαρακτηρίζει τη σαδιστική συνιστώσα της σεξουαλικής ενόρμησης «καταστροφική» («Die Destruktion als Ursache des Werdens», *Jahrbuch für Psychoanalyse,* IV, 1912). Ακολουθώντας έναν διαφορετικό δρό-

η σύμφυση δυο ατόμων χωρίς, παρεπόμενη διαίρεση, το ζευγάρωμα, δηλαδή, δυο ατόμων που χωρίζουν αμέσως μετά, έχει ένα ενδυναμωτικό και αναζωογονητικό αποτέλεσμα (βλ. παραπάνω: íîrθθHüΓζ). Σε κατοπινές γενιές δεν εμφανίζουν σημάδια εκφυλισμού και δείχνουν ικανά να προβάλουν διαρκέστερη αντίσταση στα βλαβερά αποτελέσματα του μεταβολισμού τους. Νομίζω ότι αυτή η μεμονωμένη παρατήρηση θα μπορούσε να έχει παραδειγματική αξία και για τα αποτελέσματα που παράγονται από τη σεξουαλική ένωση. Πώς είναι δυνατόν, όμως, αυτή η σύμφυση των δύο, ελάχιστα διαφορετικών, κυττάρων να προκαλέσει μιαν ανανέωση της ζωής; Το πείραμα που αντικαθιστά το ζευγάρωμα των πρωτοζώων με την επίδραση χημικών, ακόμη και μηχανικών, ερεθισμάτων επιτρέπει να δώσουμε μιαν άλλη απάντηση: συμβαίνει μέσω της εισροής νέας ποσότητας ερεθισμάτων. Αυτό συμβαδίζει με την υπόθεση ότι η διαδικασία της ζωής του ατόμου τείνει προς μίαν άρση των χημικών εντάσεων, δηλαδή οδηγεί στον θάνατο, ενώ η ένωση με μιαν ατομικά διαφοροποιημένη έμβια ουσία επιτείνει τις εντάσεις αυτές, εισάγει τρόπον τινά νέες *ζωτικές διαφορές*, οι οποίες κατόπιν θα πρέπει να *εκλείψουν*. Γι' αυτήν τη διαφορετικότητα πρέπει να υπάρχουν, φυσικά, ένα ή περισσότερα βέλτιστα όρια. Το γεγονός ότι αναγνωρίζουμε πως η κυρίαρχη τάση της ψυχικής, ίσως και της νευρικής ζωής γενικά είναι η τάση προς τη μείωση, προς τη σταθερή διατήρηση, προς την άρση της εσωτερικής έντασης των ερεθισμά-

μο ο A. Στέρκε προσπάθησε (Inleiding by de vertaling, von S. Freud, De sexuele beschavingsmoral, etc., 19M) να ταυτίσει την έννοια της ίδιας της λίμπινιο με τη, θεοτρπτικά προϋποτιθέμενη, βιολογική έννοια μιας ορμής *γιο θάνατο* (βλ, επίσης, Rank, *Der Künstler*). Όλες αυτές οι προσπάθειες, όπως και οι δικές μας, δείχνουν την τάση για μια αποσαφήνιση της θεωρίας των ενορμήσεων, η οποία ακόμη δεν έχει επιτευχθεί.

των *(η αρχή της νιρβάνα*, σύμφωνα με την ονομασία που έδωσε η Μπάρμπαρα Λόου), όπως εκφράζεται στην αρχή της ευχαρίστησης, αποτελεί ένα από τα ισχυρότερα κίνητρα για να πιστέψουμε στην ύπαρξη των ενορμήσεων του θανάτου.

Όμως, ακόμη διαισθανόμαστε ως ένα σημαντικό εμπόδιο στην πορεία της σκέψης μας το γεγονός ότι δεν μπορούμε να αποδείξουμε ότι στη σεξουαλική ενόρμηση υπάρχει εκείνο το χαρακτηριστικό της ψυχαναγκαστικής επανάληψης που αρχικά μας είχε οδηγήσει στα ίχνη της ενόρμησης του θανάτου. Ο χώρος των εμβρυϊκών αναπτυξιακών διαδικασιών βρίθει, όντως, παρόμοιων φαινομένων επανάληψης* τα ίδια τα δύο γεννητικά κύτταρα της σεξουαλικής αναπαραγωγής και η ιστορία της ζωής τους είναι απλώς επαναλήψεις των αρχών της οργανικής ζωής* όμως το ουσιώδες στις διαδικασίες που διέπονται από τη σεξουαλική ενόρμηση είναι, βέβαια, η σύμφυση δύο κυτταρικών σωμάτων. Μόνο μέσω αυτής εξασφαλίζεται στους ανώτερους οργανισμούς η αθανασία της έμβιας ύλης.

Με άλλα λόγια: χρειαζόμαστε περισσότερες πληροφορίες για τη σεξουαλική αναπαραγωγή και την προέλευση των σεξουαλικών ενορμήσεων γενικά, δηλαδή έχουμε ένα πρόβλημα που τρομάζει όσους είναι απ' έξω και το οποίο δεν έχουν προσώρας καταφέρει να λύσουν οι ειδικοί ερευνητές. Ως εκ τούτου, θα υποδείξουμε μόνο σε μια συμπυκνωμένη επιλογή όλες τις αντικρουόμενες απόψεις και τα δεδομένα που συγκλίνουν με τη γραμμή της δικής μας σκέψης.

Η μία αντίληψη στερεί το πρόβλημα της αναπαραγωγής από τη μυστικιστική γοητεία του, εφόσον παρουσιάζει την αναπαραγωγή ως ένα επί μέρους φαινόμενο της ανάπτυξης (πολλαπλασιασμός μέσω διαίρεσης, βλάστησης, μπουμπουκιών). Η προέλευση της αναπαραγωγής από σεξουαλικούς διαφοροποιημένα

γεννητικά κύτταρα θα μπορούσε να εννοηθεί, σύμφωνα με μια νηφάλια δαρβινική σκέψη, αν υποθέταμε ότι το πλεονέκτημα της αμφίμιξης, το οποίο προήλθε κάποτε από το τυχαίο ζευγάρωμα δύο πρωτίστων, διατηρήθηκε στην παραπέρα ανάπτυξη και αξιοποιήθηκε περαιτέρω.[34] Τότε, το «φύλο» δεν θα ήταν κάτι τόσο παλιό, και οι σφοδρότατες ενορμήσεις που επιδιώκουν τη σεξουαλική ένωση θα επαναλάμβαναν εν προκειμένω κάτι που συνέβη κάποτε τυχαία και εδραιώθηκε έκτοτε επειδή θεωρήθηκε πλεονέκτημα.

Εδώ έχουμε το ίδιο ερώτημα που αντιμετωπίσαμε και με τον θάνατο, αν πρέπει δηλαδή να αποδώσουμε στα πρώτιστα μόνο αυτό που δείχνουν, και αν πρέπει να δεχτούμε ότι δυνάμεις και διαδικασίες που διακρίνονται μόνο στους ανώτερους οργανισμούς προέκυψαν για πρώτη φορά σ' αυτά. Η αναφερθείσα αντίληψη για τη σεξουαλικότητα λίγο βοηθά στους σκοπούς μας. Θα μπορούσαμε να της αντιτείνουμε ότι προϋποθέτει πως οι ενορμήσεις της ζωής δρουν ήδη στις απλούστερες μορφές ζωής, επειδή αλλιώς το ζευγάρωμα, που δρα ενάντια στο ρεύμα της ζωής και δυσχεραίνει το έργο του θανάτου, δεν θα διατηρείτο και δεν θα διευρυνόταν, αλλά θα αποφευγόταν. Αν, λοιπόν, δεν θέλουμε να εγκαταλείψουμε τις ενορμήσεις του θανάτου, πρέπει να δεχτούμε ότι υφίστανται εξαρχής από κοινού με τις ενορμήσεις της ζωής. Πρέπει, όμως, να παραδεχτούμε ότι δουλεύουμε πάνω σε μια εξίσωση με δύο αγνώστους. Κατά τα άλλα, η επιστήμη έχει

34. ΓΙαρότι ο Βάισμαν αρνείται και αυτό το προτέρημα: «Η γονιμοποίηση δεν σημαίνει οπωσδήποτε αναζωογόνηση ή ανανέωση της ζωής, δεν θα ήταν καθόλου αναγκαία για τη συνέχιση της ζωής, εναι η μόνη λειτουργία της είναι να καθιστά εφικτή την ανάμιξη δύο διαφορετικών κληρονομικών τάσεων». Θεωρεί όμως ότι από μια τέτοια ανάμιξη προκύπτει μια αύξηση της ποικιλίας των έμβιων όντων.

τόοο λίγα να μας πει για τη σεξουαλικότητα, ώστε θα παρομοιάζαμε το πρόβλημα με σκοτάδι που δεν το διαπερνά η παραμικρή αχτίδα υπόθεσης. Ωστόσο, σε κάποιαν άλλη περιοχή συναντούμε μια παρόμοια υπόθεση, που όμως είναι τόσο φανταστική -μύθος μάλλον, παρά επιστημονική εξήγηση-, ώστε τολμώ να την αναφέρω εδώ μόνο επειδή πληροί μια προϋπόθεση για την οποία προσπαθούμε και εμείς. Εξηγεί δηλαδή μια ενόρμηση *βάσει της ανάγκης για αναπαραγωγή μιας προγενέστερης κατάστασης.*

Εννοώ, φυσικά, τη θεωρία που ο Πλάτων αναπτύσσει στο *Συμπόσιο* διά στόματος Αριστοφάνη, και η οποία πραγματεύεται όχι μόνο την προέλευση της σεξουαλικής ενόρμησης αλλά και τη σημαντικότερη παραλλαγή της όσον αφορά το αντικείμενο.

«Η αρχική ανθρώπινη φύση δεν ήταν όπως σήμερα, ήταν διαφορετική. Στην αρχή υπήρχαν τρία φύλα και όχι δύο όπως σήμερα, δίπλα στο ανδρικό και στο γυναικείο φύλο υπήρχε ένα τρίτο φύλο, που αποτελείτο και από τα δύο». Οι άνθρωποι τα είχαν όλα διπλά, είχαν τέσσερα χέρια και τέσσερα πόδια, δύο κεφάλια, διπλά γεννητικά όργανα. Τότε ο Δίας αποφάσισε να κόψει κάθε άνθρωπο στα δύο, όπως ένα μέσπιλο, όταν θέλουν να το διατηρήσουν. «Αφού, λοιπόν, με τον τρόπο αυτόν διχοτομήθηκε όλη η φύση, γεννήθηκε στον κάθε άνθρωπο η επιθυμία για το άλλο μισό του, και τα δύο μισά άπλωναν τα χέρια τους και σφιχταγκαλιάζονταν, *γεμάτα πόθο για ένωση...* ».[35]

35. Οφείλω στον καθηγητή Χάινριχ Γκόμπερτς (Βιέννη) τις ακόλουθες πληροφορίες για την καταγωγή του πλατωνικού μύθου, τις οποίες και παραθέτω εν μερει αυτολεξεί: Θέλω να τονίσω ότι η ίδια θεωρία βρίσκεται, ουσιαστικά, αυτούσια και στιςουπανισάδες. Στη Μπριχάντ-Αρανιάκα-Ουπανισάδα I, 4, 3 (Deussen, 60, *Upanishads des Veda*, ο. 493), όπου περιγράφεται η προέλευση του κόσμου από τον Άτμαν (από τον εαυτό ή το εγώ) αναφέρεται: Όμως αυτός (ο Ατμαν, ο εαυτός ή το εγώ) δεν ένιωθε χαρά: και γι' αυτό κανείς δεν νιώθει

Θα αποτολμήσουμε άραγε την υπόθεση, ακολουθώντας το νεύμα του ποιητή φιλοσόφου, ότι η έμβια ουσία, όταν απέκτησε ζωή, ήταν χωρισμένη σε μικρά κομματάκια, που έκτοτε επιδιώκουν να επανενωθούν μέσω των σεξουαλικών ενορμήσεων; Ότι αυτές οι ενορμήσεις, στις οποίες συνεχίζεται η χημική συγγένεια με την άβια ύλη, πέτυχαν σταδιακά, μέσω του βασιλείου των πρωτίστων, να υπερβούν τις δυσκολίες που όρθωνε εναντίον της εν λόγω τάσης ένα περιβάλλον γεμάτο επικίνδυνα για τη ζωή ερεθίσματα, το οποίο τις ανάγκασε να δημιουργήσουν ένα προστατευτικό στρώμα φλοιού; Ότι έτσι αυτά τα σκόρπια κομματάκια της έμβιας ύλης επιτυγχάνουν την πολυκυτταρικότητα και, τε-

χαρά όταν ήταν μόνος. Έτσι, ποθούσε κάποιον άλλον. Ήταν δηλαδή τόσο μεγάλος σαν ένας άνδρας και μια γυναίκα, όταν είναι αγκαλιασμένοι. Αυτόν τον εαυτό του τον χώρισε σε δυο κομμάτια: από εδώ προήλθαν ο σύζυγος και η σύζυγος. Ως εκ τούτου το σώμα του εαυτού μοιάζει με κάτι μισό: αυτή είναι η εξήγηση που δίνεται στη Γιανιαβάλκια. Τότε, λοιπόν, αυτός ο άδειος χώρος γέμισε από τη γυναίκα.

Η Μπριχάντ-Αρανιάκα-Ουπανισάδα είναι η αρχαιότερη από τις ουπανισάδες, ενώ κανείς από τους έγκριτους ερευνητές δεν τη χρονολογεί αργότερα από το 800 π.Χ. περίπου. Παρά την επικρατούσα σχετικά άποψη δεν θα απαντούσα οπωσδήποτε αρνητικά στο ερώτημα αν ο Πλάτων ήταν δυνατόν να έχει επηρεαστεί, έστω και έμμεσα, από αυτήν την ινδική σκέψη, καθώς μια τέτοια πιθανότητα δεν μπορεί να αποκλειστεί ούτε για τη θεωρία της μετεμψύχωσης. Μια τέτοια επίδραση, που πιθανόν να μεταφέρθηκε αρχικά μέσω πυθαγορείων, δεν αφαιρεί σχεδόν τίποτε από το γεγονός ότι μπορεί να έχουμε εδώ απλώς μια σύμπτωση ιδεών, επειδή ο Πλάτων δεν θα είχε υιοθετήσει μια τέτοια ιστορία, που με τον έναν ή τον άλλον τρόπο του μεταφέρθηκε από την ανατολίτικη παράδοση, και ούτε θα της είχε δώσει μια περίοπτη θέση, αν δεν είχε εμπνεύσει τον ίδιο το στοιχείο της αλήθειας που περιείχε.

Ο Κ. Τζίγκλερ («Menschen- und Welten werden», *Neue Jahrbuch für das klassische Altertum*, τόμ. 31, Sonderabdruck, 1913), ο οποίος ασχολείται συστηματικά με την εξερεύνηση αυτής της σκέψης πριν από τον Ι Ιλάτωνα, την ανάγει σε βαβυλωνιακές αντιλήψεις.

λικά, μεταβιβάζουν σε περισσότερο συμπυκνωμένη μορφή στα γεννητικά κύτταρα την ενόρμηση επανένωσης; Νομίζω ότι εδώ 0α πρέπει να διακόψουμε.

Όχι, βέβαια, χωρίς να προσθέσουμε κάποιες κριτικές παρατηρήσεις. Θα μπορούσε να με ρωτήσει κανείς αν και σε ποιον βαθμό έχω πειστεί κι εγώ ο ίδιος από τις υποθέσεις που έχουν αναπτυχθεί εδώ. Θα απαντούσα ότι ούτε έχω πειστεί και ούτε επιδιώκω να πείσω τους άλλους γι' αυτές. Ακριβέστερα: δεν ξέρω κατά πόσο τις πιστεύω. Νομίζω ότι δεν χρειάζεται ναληφθεί υπόψη εν προκειμένω ο συγκινησιακός παράγοντας της πεποίθησης. Είναι δυνατόν να δεσμευθεί κανείς σε μια γραμμή σκέψης, να την ακολουθήσει, όπου τον βγάλει, απλώς από επιστημονική περιέργεια ή, αν θέλετε, σαν ένας αάνοε^η« (üαδοΐΐ, που, βέβαια, δεν έχει ως εκ τούτου πουληθεί στον διάβολο. Δεν αμφιβάλλω ότι το τρίτο βήμα στη θεωρία των ενορμήσεων που κάνω εδώ δεν μπορεί να έχει την ίδια αξίωση ασφάλειας όσο τα δύο πρώτα, η διεύρυνση της θεωρίας της σεξουαλικότητας και η παρουσίαση της έννοιας του ναρκισσισμού. Εκείνες οι καινοτομίες ήταν άμεσες μεταφορές της παρατήρησης στη θεωρία, ενώ δεν είναι εκτεθειμένες στο λάθος περισσότερο από όσο είναι αναπόφευκτο σε παρόμοιες περιπτώσεις. Ο ισχυρισμός για τον *παλινδρομικό* χαρακτήρα των ενορμήσεων στηρίζεται, βέβαια, κι αυτός στο υλικό της παρατήρησης, δηλαδή σε δεδομένα της ψυχαναγκαστικής επανάληψης. Μόνο που ίσως να υπερεκτίμησα τη σημασία τους. Εν πάση περιπτώσει, είναι δύσκολο να ακολουθήσει κανείς μια τέτοιου είδους ιδέα, παρά μόνο συνδυάζοντας συχνά μεταξύ τους τα αντικειμενικά δεδομένα με την καθαρή εικοτολογία, οπότε απομακρύνεται συγχρόνως αρκετά από την παρατήρηση. Είναι γνωστό ότι όσο πιο συχνά γίνεται αυτό κατά την οικοδόμηση μιας θεωρίας, τόσο πιο αβάσιμο είναι το τελικό αποτέλε-

σμα. Ο βαθμός της αβεβαιότητας, όμως, δεν μπορεί να σταθμιστεί. Μπορεί να πετύχει κανείς ή μπορεί να αποτύχει οικτρά. Σε τέτοιες εργασίες λίγο εμπιστεύομαι τη λεγάμενη διαίσθηση. Σύμφωνα με όσα έχω καταλάβει για τη διαίσθηση, μου φαίνεται ότι προκύπτει μάλλον από ένα είδος αμεροληψίας της νόησης. Μόνο που, δυστυχώς, σπάνια είναι κανείς αμερόληπτος, όταν πρόκειται για τις μεγάλες υποθέσεις, για τα μεγάλα προβλήματα της ζωής και της επιστήμης. Πιστεύω ότι εν προκειμένω ο καθένας διακατέχεται από βαθιά ριζωμένες εντός του προτιμήσεις, που τις υπηρετεί εν αγνοίατου με τον τρόπο που εικοτολογεί. Και από τη στιγμή που έχουμε τέτοιους λόγους να είμαστε δύσπιστοι, η στάση μας απέναντι στα αποτελέσματα των στοχασμών μας δεν μπορεί να είναι κάτι περισσότερο από μια ψύχραιμη αγαθή προαίρεση. Σπεύδω να προσθέσω, ωστόσο, ότι μια τέτοια αυτοκριτική πόρρω απέχει από την υποχρέωση να είμαστε ανεκτικοί απέναντι στις διαφορετικές απόψεις. Πρέπει να απορρίπτουμε ανελέητα θεωρίες που από το πρώτο τους βήμα έρχονται σε αντίθεση με τα δεδομένα που δίνει η ανάλυση της παρατήρησης, ενώ πρέπει κανείς να έχει επίγνωση ότι και η εγκυρότητα των δικών του είναι απλώς προσωρινή. Αποτιμώντας την εικοτολογία μας για τις ενορμήσεις της ζωής και του θανάτου, δεν θα έπρεπε να ενοχλούμαστε ιδιαίτερα από το γεγονός ότι τόσο πολύ αλλόκοτες και αδιαφανείς διαδικασίες συμβαίνουν ανάμεσά τους, όπως όταν μια ενόρμηση παραμερίζεται από άλλες, ή όταν στρέφεται από το Εγώ προς το αντικείμενο κ.ο.κ. Κι αυτό, επειδή είμαστε αναγκασμένοι να μιλάμε με επιστημονικούς όρους, δηλαδή με την οικεία μεταφορική γλώσσα της ψυχολογίας (ή, καλύτερα, της ψυχολογία του βάθους). Αλλιώς, δεν θα μπορούσαμε να περιγράψουμε καθόλου τις εν λόγω διαδικασίες, και ούτε καν θα μπορούσαμε να τις αντιληφθούμε. Οι ελλείψεις της περιγραφής

μας πιθανόν θα εξαφανίζονταν αν αντί των ψυχολογικών όρων μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε τους φυσιολογικούς ή τους χημικούς. Είναι αλήθεια ότι κι αυτοί συνιστούν μια μεταφορική γλώσσα, με την οποία όμως έχουμε εξοικειωθεί εδώ και καιρό και η οποία είναι ίσως απλούστερη.

Ωστόσο, θέλουμε να ξεκαθαρίσουμε ότι η ανάγκη για δανεισμό από την επιστήμη της βιολογίας έχει αυξήσει την αβεβαιότητα της εικοτολογίας μας. Η βιολογία είναι, όντως, μια επικράτεια με άπειρες πιθανότητες. Μπορούμε να περιμένουμε ότι θα μας δώσει τις πλέον εκπληκτικές πληροφορίες και δεν μπορούμε να φανταστούμε πώς θα απαντήσει σε μερικές δεκαετίες στα ερωτήματα που της έχουμε θέσει. Πιθανόν οι απαντήσεις να είναι τέτοιες που θα σαρώσουν όλο το τεχνητό κατασκεύασμα των υποθέσεών μας. Αν είναι έτσι, θα μπορούσε να τεθεί το ερώτημα γιατί να ξεκινήσει κανείς προσπάθειες όπως αυτές που εκθέτω εδώ ακριβώς, και γιατί να τις κοινοποιήσει. Λοιπόν, δεν μπορώ να αρνηθώ ότι κάποιες από τις αναλογίες, τις συγγένειες, τις συσχετίσεις που περιέχουν μου φάνηκαν άξιες διερεύνησης.[36]

36. Θα προσθέσουμε εδώ δύο κουβέντες για να επεξηγήσουμε την ονοματολογία, που κατά τη διάρκεια αυτής της έρευνας γνώρισε μια ορισμένη εξέλιξη. Όσον αφορά τις «σεξουαλικές ενορμήσεις», γνωρίζαμε τι είναι βάσει των σχέσεών τους με τα φύλα και την αναπαραγωγική λειτουργία. Ωστόσο, διατηρήσαμε την ονομασία αυτήν, παρότι αναγκαστήκαμε από τα αποτελέσματα της ψυχανάλυσης να θεωρήσουμε χαλαρότερη τη σχέση τους με την αναπαραγωγή. Προτείνοντας την έννοια του ναρκισσισμού και επεκτείνοντας την έννοια τηςλίμπιντο στα επιμέρους κύτταρα, η σεξουαλική ενόρμηση μετασχηματίστηκε σε Έρωτα, ο οποίος τείνει να ωθήσει τα μέρη της έμβιας ουσίας το ένα προς το άλλο και να τα συγκροτήσει ενωμένα, ενώ οι κοινώς αποκαλούμενες σεξουαλικές ενορμήσεις μάς φάνηκε ότι είναι εκείνο το μέρος του Έρωτα που στρέφεται προς τα αντικείμενα. Βάσει αυτής της εικοτολογίας ο Έρωτας δρα απάτην αρχή της ζωής και, καθώς γεννιέται από το ζωντάνεμα της ανόργανης

7.

Αν είναι, όντως, ένα γενικό χαρακτηριστικό των ενορμήσεων ότι επιδιώκουν να αποκαταστήσουν μια προγενέστερη κατάσταση, δεν πρέπει να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι τόσο πολλές διαδικασίες συμβαίνουν στην ψυχική ζωή ανεξάρτητα από την αρχή της ευχαρίστησης. Ετσι, αυτό το χαρακτηριστικό θα μεταδιδόταν σε όλες τις μερικές ενορμήσεις, και σ' αυτήν την περίπτωση θα είχε ως στόχο την επιστροφή σε ένα συγκεκριμένο στάδιο της εξελικτικής πορείας. Όμως, παρότι η αρχή της ευχαρίστησης δεν έχει αποκτήσει ακόμη καμιά ισχύ πάνω σε όλες αυτές τις εκ-

ύλης, εναντιώνεται ως «ενόρμηση της ζωής» στην «ενόρμηση του θανάτου». Με τη θεώρηση αυτή γίνεται προσπάθεια να εξηγηθεί το μυστήριο της ζωής βάσει της πάλης αυτών των δύο εξαρχής αντιμαχόμενων ενορμήσεων. [*Προσθήκη 1921]* Δεν είναι τόσο ξεκάθαρη ίσως η μεταμόρφωση της έννοιας των «ενορμήσεων του Εγώ». Αρχικά ονομάζαμε έτσι όλες εκείνες τις, μάλλον άγνωστές μας, κατευθύνσεις των ενορμήσεων που μπορούσαν να χωριστούν από τις στραμμένες προς το αντικείμενο σεξουαλικές ενορμήσεις, αυτές που αντιπαρέθεταν τις ενορμήσεις του Εγώ με τις σεξουαλικές ενορμήσεις, που εκφράζονται με τη λίμπιντο. Αργότερα αναπτύξαμε περισσότερο την ανάλυση του Εγώ και διαπιστώσαμε ότι ακόμη και ένα μέρος των «ενορμήσεων του Εγώ» είναι λιβιδινικής φύσεως, ότι έχει το ίδιο το Εγώ ως αντικείμενο. Αυτές οι ναρκισσιστικές ενορμήσεις αυτοσυντήρησης έπρεπε, λοιπόν, τώρα να συμπεριληφθούν στις λιβιδινικές σεξουαλικές ενορμήσεις. Η αντίθεση μεταξύ ενορμήσεων του Εγώ και σεξουαλικών ενορμήσεων μετασχηματίστηκε σε αντίθεση μεταξύ των ενορμήσεων του Εγώ και των ενορμήσεων του αντικειμένου, που αμφότερες είναι λιβιδινικής φύσεως. Στη θέση της όμως εμφανίστηκε μια καινούργια αντίθεση μεταξύ λιβιδινικών (του Εγώ και του αντικειμένου) ενορμήσεων και των άλλων, που πρέπει πιθανόν να αποδοθούν στο Εγώ και ίσως αποτελούν μέρος τα)ν ενορμήσεων της καταστροφής. Η εικοτολογία μας μετασχηματίζει την προηγούμενη αντίθεση σε αυτή μεταξύ των ενορμήσεων της ζωής (Έρα)τας) και των ενορμήσεων του θανάτου.

δηλώσεις, δεν σημαίνει απαραίτητα ότι απτές βρίσκονται σε αντίθεση με εκείνη, ενώ έχουμε να λύσουμε και το πρόβλημα της σχέσης των ενορμητικών διαδικασιών της επανάληψης με την κυριαρχία της αρχής της ευχαρίστησης.

Έχουμε διαπιστώσει ότι μια από τις πρωιμότερες και σπουδαιότερες λειτουργίες του ψυχικού οργάνου είναι να «δεσμεύει» τις εισρέουσες ενορμητικές κινήσεις, να αντικαθιστά την κυρίαρχη σ' αυτές πρωτογενή διαδικασία με μια δευτερογενή, να μετασχηματίζει την ελεύθερη κινητική επενδυτική ενέργειά τους σε μια κυρίως αδρανή (τονική) επένδυση. Κατά τη διάρκεια του μετασχηματισμού αυτού δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι παράγεται δυσαρέσκεια' όμως αυτό δεν σημαίνει ότι αίρεται η αρχή της ευχαρίστησης. Τουναντίον, ο μετασχηματισμός εξυπηρετεί την αρχή της ευχαρίστησης. Η δέσμευση είναι μια προπαρασκευαστική ενέργεια που εισάγει και καθιερώνει την κυριαρχία της αρχής της ευχαρίστησης.

Ας ξεχωρίσουμε τη λειτουργία από την τάση σαφέστερα απ' όσο μέχρι τώρα. Έτσι, η αρχή της ευχαρίστησης είναι μια τάση που βρίσκεται στην υπηρεσία μιας λειτουργίας η οποία έχει ως σκοπό να ελευθερώσει συνολικά το ψυχικό όργανο από τις διεγέρσεις ή να διατηρήσει μέσα σ' αυτό το ποσό των διεγέρσεων σταθερό ή νατό κρατήσει κατά το δυνατόν χαμηλότερο. Δεν μπορούμε να αποφασίσουμε ακόμη οριστικά για καμιάν από τις εκδοχές αυτές, αλλά είναι φανερό ότι αυτή η λειτουργία, έτσι όπως περιγράφεται, συνδέεται με την πλέον γενική τάση της οργανικής ύλης, δηλαδή την επιστροφή στην ηρεμία του ανόργανου κόσμου. Έχουμε όλοι δοκιμάσει τον τρόπο με τον οποίο η μέγιστη απόλαυση που μπορούμε να έχουμε, αυτή της σεξουαλικής πράξης, συνδέεται με τη στιγμιαία έκλειψη μιας εντονότατης διέ-

γερσης. Όμως, η δέσμευση μιας ενορμητικής κίνησης θα μπορούσε να είναι μια προκαταρκτική λειτουργία σχεδιασμένη να προετοιμάσει τη διέγερση για την τελική της εξαφάνιση μέσα στην ευχαρίστηση της εκτόνωσης.

Αυτό εγείρει το ερώτημα αν τα συναισθήματα ευχαρίστησης και δυσαρέσκειας μπορούν να παραχθούν εξίσου από αδέσμευτες και δεσμευμένες διαδικασίες διέγερσης. Και τότε φαίνεται αναμφίβολο ότι οι αδέσμευτες ή πρωτογενείς διαδικασίες παράγουν πολύ εντονότερα συναισθήματα, και προς τις δύο κατευθύνσεις, από όσο οι δεσμευμένες ή δευτερογενείς. Επιπλέον, οι πρωτογενείς προηγούνται χρονικά. Στην έναρξη της ψυχικής ζωής δεν υπάρχουν άλλες, ενώ θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι αν η αρχή της ευχαρίστησης δεν είχε ενεργοποιηθεί σ' αυτές, δεν θα είχε καθιερωθεί ποτέ και στις δεύτερες. Έτσι, καταλήγουμε σε ένα κατά βάθος όχι πολύ απλό συμπέρασμα, δηλαδή ότι στην αρχή της ψυχικής ζωής ο αγώνας για ευχαρίστηση ήταν πολύ εντονότερος από όσο αργότερα, αλλά όχι τόσο ανεξέλεγκτος: έπρεπε να υποστεί συχνές διακοπές. Αργότερα η κυριαρχία της αρχής της ευχαρίστησης είναι περισσότερο διασφαλισμένη, αλλά δεν έχει και η ίδια ξεφύγει από τη διαδικασία τιθάσευσης, όπως εν γένει και οι άλλες ενορμήσεις. Εν πάση περιπτώσει, ό,τι κι αν είναι αυτό που προκαλεί την εμφάνιση συναισθημάτων ευχαρίστησης και δυσαρέσκειας στις διαδικασίες διέγερσης, είναι πιθανόν παρόν στις δευτερογενείς διαδικασίες όπως ακριβώς και στις πρωτογενείς.

Αυτό θα μπορούσε να είναι το σημείο εκκίνησης για νέες έρευνες. Η συνείδησή μας μας μεταδίδει εκ των έσω όχι μόνο συναισθήματα ευχαρίστησης και δυσαρέσκειας, αλλά και μιας ιδιάζουσας έντασης, που με τη σειρά της μπορεί να είναι είτε δυσά-

ρεοτη είτε ευχάριστη. Μήπως θα μπορούσε, τώρα, η διαφορά μεταξύ αυτών των συναισθημάτων να μας κάνει να ξεχωρίσουμε τη δεσμευμένη από την αδέσμευτη διαδικασία ενέργειας, ή το συναίσθημα της έντασης συνδέεται με το απόλυτο μέγεθος, πιθανόν με το επίπεδο, της επένδυσης, ενώ το φάσμα ευχαρίστησης και δυσαρέσκειας δείχνει μήπως μια μεταβολή στο μέγεθος της επένδυσης *εντός μιας δεδομένης χρονικής ενότητας*; Ένα άλλο εντυπωσιακό γεγονός είναι ότι οι ενορμήσειςτης ζωής έχουν μια τόσο μεγάλη επαφή με την εσωτερική μας αντίληψη -έτσι καθώς αναδύονται ως διαταραχές της ηρεμίας και καθώς παράγουν σταθερά εντάσεις που η άρση τους γίνεται αισθητή ως ευχαρίστηση-, ενώ οι ενορμήσειςτου θανάτου φαίνεται να κάνουν τη δουλειά τους υπόγεια.

Η αρχή της ευχαρίστησης φαίνεται να εξυπηρετεί, όντως, τις ενορμήσεις του θανάτου. Είναι αλήθεια ότι επαγρυπνά για τις έξωθεν διεγέρσεις, που θεωρούνται επικίνδυνες από αμφότερα τα είδη των ενορμήσεων όμως φυλάγεται, ειδικότερα, από τις έσωθεν αυξήσεις των διεγέρσεων, που κάνουν το έργο της ζωής δυσκολότερο. Με τη σειρά του, το γεγονός αυτό εγείρει ένα πλήθος άλλων προβλημάτων, για τα οποία δεν έχουμε προσώρας απάντηση. Πρέπει να έχουμε υπομονή και να περιμένουμε καινούργιες μεθόδους και ευκαιρίες έρευνας. Πρέπει να είμαστε έτοιμοι, επίσης, να εγκαταλείψουμε έναν δρόμο που είχαμε πάρει για καιρό, εφόσον δείχνει να μην καταλήγει σε καλά αποτελέσματα. Μόνο οι πιστοί που ζητούν από την επιστήμη να υποκαταστήσει την κατήχηση που απαρνήθηκαν θα μέμφονταν έναν ερευνητή επειδή εξέλιξε ή άλλαξε τις απόψεις του. Για την αργή πρόοδο της επιστημονικής μας γνώσης μπορούμε να παρηγορηθούμε και από τα λόγια του ποιητή:

Όπου αδύνατο είναι να πετάξεις
Κουτοαίνοντας μπορείς να φτάσεις.
Κουτσαίνοντας κάπου αν φτάνεις,
*Αμάρτημα, λέει η Γραφή, δεν κάνεις.**

* Απόσπασμα από το ποίημα «Die beiden Gulden», το οποίο αποτελεί μετάφραση ενός από τα «Μακαμάτ» του άραβα ποιητή Αλ-Χαρίρι, που έκανε ο ανατολιστής Βίλχελμ Рύκερτ. (Σ.τ.Μ.)

kV

ΤΟ

ΒΙΒΛΙΟ

ΤΟΥ

SIGMUND FREUD

ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΣΗΣ

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ

ΣΤΟ ΠΛΕΘΡΟΝ

ΚΑΙ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ ΧΙΛΙΑ ΠΕΝΤΑΚΟΣΙΑ ΑΝΤΙΤΥΠΑ

ΤΟΝ ΜΑΡΤΙΟ ΤΟΥ 2014

ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ

ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ

ΠΛΕΘΡΟΝ

επιμέλεια έκδοσης:

Λουκάς Ρινόπουλος

λαιο αυτό που εισάγεται η «ενόρμηση χοϋ θανάτου») Ο πρ< κτικός αναγνώστης θα εκπλαχεί από την ευφραδή ρηιθ£ του Φρόυνι, από τη συνειδητά σκόπιμη ταυτολογία του:

> Αν στηριχτεί κανείς στην αποκλειστικά συντηρητική φύση ενορμήσεων, δεν μπορεί να καταλήξει σε διαφορετικές υπ σεις σχετικά με την καταγωγή και τον σκοπό της ζωής.

Θα προσέξει, επίσης, κανείς όλες τις υποσελίδιες σημειώ< και προσθήκες, που εκφράζουν «μεταμέλειες», αποχρώσεις πως επίσης, στο τέλος του κεφαλαίου, σε μερικές γραμμές, είσοδο στο προσκήνιο του προσώπου του *Έρωτα*, που λειτο γεί ως σοβαρό^αντιστάθμισμα) σε όλη την προηγούμενη ανάτι ξη της σκέψης του.

₆. Άπαξ και έγινε αποδεκτός, ή μάλλον τέθηκε, ο μείζων *I* σμός των ενορμήσεων της ζωής και των ενορμήσεων του θα του, ο Φρόυντ επανέρχεται δριμάτερος, στο κεφάλαιο ₆, σ δικό του τρόπο θεωρητικής επιχειρηματολογίας, δικαιολογι τας τον με το γεγονός ότι «σπάνια είναι κανείς αμερόληπτος ταν πρόκειται για τις μεγάλες υποθέσεις».

Οι σελίδες αυτές, παρότι δίνουν την εντύπωση ότι είναι γρ μένες κάπως αυθόρμητα και η πραγμάτευσή τους είναι κάι ασύντακτη, θα συνεχίσουν διάφορα ζητήματα που είχαν με εκκρεμή. Αρχικά, πρέπει να δοθεί χώρος στους συγγραφείς ι ενδιαφέρονται για τις έσχατες σκοπιμότητες της ύπαρξης - ταξύ αυτών: ο Β. Φλις και η θεωρία του για την αρσενική κα θηλυκή έμβια ουσία, ο Α. Βάισμαν με την εύστοχα αιτιολογημ διαφοροποίηση του θνητού σώματος((<>ο η^)^>αι₃₀₁₁ αθάνα γεννητικού πλάσματος, ο Κ. Γκ. Γιουνγκ και η επιστροφή τοι έναν ενορμητικό μονισμό κτλ. Και αφού αποπέμψει τις σκέι που κρίνει ότι είναι ασύμβατες με τη δική του, ο Φρόυντ βρί(